

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої
освіти на тему:

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР У ПЕРІОД ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ (1953–1964 рр.)

Студентки 2 курсу, групи СОІз-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»
Вербовської Таїсії Денисівни
Керівник:
доктор історичних наук, професор
Пилипів Ігор Васильович
Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Дрогобицька Оксана Ярославівна

Національна шкала: _____
Університетська шкала: _____
Оцінка ECTS: _____

Анотація

Вербовська Т.Д. Культурне життя в західних областях УРСР у період десталінізації (1953–1964 рр.). Івано-Франківськ, 2024. 134 с.

Дипломна робота присвячена дослідженню культурного життя західних областей УРСР у період десталінізації (1953–1964 рр.). У роботі аналізується особливості функціонування освітньої системи в добу постсталінізму та культурні процеси в умовах лібералізації суспільно-політичного життя. Дослідження охоплює період, розвитку культури західних областей за часів «відлиги». Особливу увагу приділено аналізу тенденцій розвитку загальноосвітньої школи, традиціям та новаціям літературно-мистецького життя часів «відлиги».

Практичне значення роботи полягає у можливості використання в науково-дослідній діяльності при написанні наукових публікацій, краєзнавчих розвідок. Матеріали дослідження можуть виявитися затребуваними при проведенні різних форм культурно-просвітницької роботи в громадському секторі, а також при популяризації вітчизняної історико-культурної спадщини в масмедіа. Теоретичне значення дослідження полягає в розвитку концептуальних підходів до вивчення культурного життя в західних областях у період десталінізації.

Ключові слова: десталінізація, «відлига», 1953–1964 рр., УРСР.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерела дослідження	
1.1. Стан наукової розробки проблеми	10
1.2. Джерельна база	19
РОЗДІЛ 2. Особливості функціонування освітньої системи в добу постсталінізму.	
2.1. Тенденції розвитку загальноосвітньої школи	23
2.2. Діяльність закладів вищої, середньої спеціальної та професійно-технічної освіти у сфері підготовки молодих спеціалістів	39
РОЗДІЛ 3. Культурні процеси в умовах лібералізації суспільно-політичного життя.	
3.1. Традиції та новації літературно-мистецького життя часів «відлиги»	53
3.2. Організація культурно-масової роботи з населенням	69
РОЗДІЛ 4. Методичні підходи з формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді у процесі вивчення культурознавчої проблематики шкільного курсу історії України.....	84
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	103
ДОДАТКИ.....	117

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки

ЗВО – заклад вищої освіти

ІКТ – інформаційно-комп'ютерні технології

КДБ – Комітет державної безпеки

КТМ – клуб творчої молоді

МОН України – Міністерство освіти і науки України

НТР – науково-технічна революція

НУШ – Нова українська школа

ОУН – Організація українських націоналістів

СРПУ (СПУ) – Спілка радянських письменників України (з 1959 р. – Спілка письменників України).

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УГКЦ – Українська греко-католицька церква

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України

ВСТУП

Посеред головних пріоритетів національної освітньої галузі України на початку третього тисячоліття називаються її гуманізація та створення сприятливих умов для всебічного розвитку вільної та творчої особистості здобувача освіти. Одним з найважливіших інструментів, яким послуговується в цьому процесі шкільна педагогіка, вже довгий час незмінно залишається культура. І не дивно, оскільки вона виступає фундаментальним поняттям, покладеним в основу розуміння феномену самої людини, її буття та природи. Культурологічний матеріал посідає чільне місце в шкільному курсі історії, позаяк розкрити перед учнями закономірності розвитку суспільства без з'ясування ролі культури навряд чи можливо. Закономірно, що процес входження в світ культури обумовлює паралельне становлення ціннісних орієнтирів особистості, моральних та естетичних ідеалів молодого покоління людей. Переконані, що лише особа, глибоко обізнана щодо духовного та матеріального минулого рідних земель, здатна стати справжнім, свідомим громадянином-патріотом власної держави. Як наслідок, зростає вага історичної освіти з її культуротворчою місією в стінах загальноосвітньої школи.

В складних і драматичних реаліях сьогодення українська культура переживає добу справжнього національного відродження. Широке коло науковців, громадськості та інших зацікавлених осіб виявилось залученим до процесів збирання, систематизації, вивчення та популяризації вітчизняних культурних надбань, розпорошених у просторі та часі в силу тривалих етапів бездержавності, до переоцінки здобутків і втрат культурної спадщини. Водночас слід розуміти, що комплексне дослідження історико-культурних процесів в Україні неможливе без детального наукового вивчення минулого і сучасного того чи іншого краю, міста, села. Що парадоксально, регіональна своєрідність і неповторність, формовані впродовж не одного століття, й дотепер можуть одночасно виступати як предметом окремих дискусій всередині суспільства, так і джерелом потенційних можливостей для поступу країни. Відтак регіональний

чинник й надалі накладатиме свій відбиток на розвиткові держави загалом і її культурної сфери зокрема.

На сучасному етапі поміж наукової проблематики, пов'язаної з вивченням вітчизняної регіональної та локальної історії, продовжують зберігати свою актуальність питання радянської культурної політики на західних землях України в другій половині ХХ ст. Неоднозначність і суперечливість процесів радянського культурного будівництва в умовах десталінізації та лібералізації суспільно-політичного життя доби «відлиги» зумовлюють потребу їх подальшого комплексного та поглибленого вивчення, у тому числі в регіональному вимірі, що в сукупності з іншими переліченими вище факторами й вплинуло на остаточний вибір теми нашої роботи.

Об'єкт дослідження – культурне життя західних областей УРСР в 1953-1964 роках.

Предмет дослідження – основні закономірності та особливості розвитку культурних процесів у західному регіоні України в умовах десталінізації.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють часовий проміжок від умовного початку нового державного курсу в Радянському Союзі, ознаменованого смертю Й. Сталіна (березень 1953 р.), до моменту усунення від влади М. Хрущова і остаточного згортання проявів лібералізації в суспільному житті (жовтень 1964 р.)

Територіальні межі дослідження охоплюють територію восьми західних областей УРСР: Дрогобицької (у 1959 р. увійшла до складу Львівської обл.), Волинської, Закарпатської, Львівської, Ровенської, Івано-Франківської (до 1962 р. – Станіславської), Тернопільської та Чернівецької.

Мета роботи – на основі представленого широкого кола джерел та переосмислення здобутків історіографії, науково-педагогічної літератури різних епох здійснити системний аналіз тенденцій культурного розвитку західноукраїнських земель в обраний період, а також визначити актуальні методичні підходи щодо викладання даної та іншої культурознавчої проблематики в змісті шкільного курсу історії України.

У відповідності до означеної мети автором визначено для вирішення наступний перелік завдань:

- з'ясувати поточний стан наукового дослідження теми і окреслити та охарактеризувати її джерельну базу;
- дослідити специфіку державної культурної політики в західних областях України на одному із завершальних етапів їх радянзації; встановити логічний взаємозв'язок між конкретними суспільно-політичними подіями в державі та культурними процесами у регіоні;
- проаналізувати кількісні та якісні структурні перетворення в системі закладів шкільної, професійно-технічної, середньої спеціальної та вищої освіти на західних землях; виявити позитивні та негативні тенденції в ході реалізації освітньої реформи кін. 1950-х років;
- розкрити особливості літературно-мистецьких процесів в регіоні, зміст і напрямки роботи офіційних творчих спілок та молодіжних культурних об'єднань, виявити прояви інакодумства в середовищі творчої інтелігенції;
- охарактеризувати специфіку діяльності професійних мистецьких колективів західних областей республіки в умовах десталінізації; висвітлити основні форми і зміст культурно-масової роботи з місцевим населенням з боку працівників закладів культосвіти;
- з'ясувати методичні шляхи з формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді у ході вивчення культурознавчої проблематики на заняттях історії України.

Методологічна основа дослідження зумовлювалася спектром проблемних питань, актуалізованих у даній праці. Більшість з них знаходиться в предметному полі такої наукової дисципліни, як історія, а меншість – в предметному полі педагогіки і культурології. З огляду на це, у ході підготовки роботи нами застосовувалися принципи історизму, науковості, об'єктивності, антропоцентризму та гуманізму. У процесі дослідження використовувалася

низка загальнонаукових та спеціальних історичні методів: аналітичний, системний, узагальнення, описовий, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, статистичний.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що автор, вводячи в науковий обіг окремі неопубліковані архівні матеріали, зробила внесок в розширення наявної джерельної бази досліджуваної проблематики. Поглиблено відомості щодо ставлення представників науково-педагогічної та літературно-мистецької інтелігенції західного регіону до питань реформування держави в часи «відлиги» і їх реакцію на найбільш важливі партійно-урядові рішення в галузі культури і мистецтва. Отримало свого подальшого розвитку вивчення форм і методів культурно-масової роботи державних інституцій з населенням, а також механізми їх впливу на масову свідомість засобами культури. Уточнено коло сучасних методичних підходів, базованих на положеннях «Концептуальних засад реформування середньої освіти» (Нова українська школа) і здатних забезпечити ефективну реалізацію культурологічного компоненту в змісті шкільної історичної освіти.

Практичне значення отриманих результатів. Положення, одержані за підсумками дипломної роботи, надалі можуть бути використані в науково-дослідній діяльності при написанні наукових публікацій, краєзнавчих розвідок. Матеріали дослідження можуть виявитися затребуваними при проведенні різних форм культурно-просвітницької роботи в громадському секторі, а також при популяризації вітчизняної історико-культурної спадщини в масмедіа. Положення методичного розділу можуть стати предметом обміну досвідом на відповідних педагогічних заходах (конференціях, семінарах, форумах, круглих столах). Вважаємо за доцільне використання представленої нами оригінальної методичної розробки конспекту уроку «Культура України в умовах десталінізації» під час педагогічної діяльності у загальноосвітній школі фаховими вчителями-істориками.

Структура дипломної роботи обумовлена метою та основними завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів,

висновків (разом 101 с.), списку використаних джерел (130 найменувань) та додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми.

Питання вивчення культурного життя на західних землях України у перші повоєнні десятиліття мають свою вже достатньо тривалу традицію в історіографії. Представники різних епох, наукових шкіл і методологічних підходів за кілька десятків літ запропонували цілий масив історичних досліджень прямо чи опосередковано дотичних до теми нашої роботи. З огляду на це, при аналізі історіографії можемо диференціювати її на три умовні групи: першу з них складають відповідні праці радянських істориків; до другої відноситься доробок вітчизняних дослідників новітньої (пострадянської) доби; до третьої належать науковий спадок репрезентантів української діаспори закордоном.

На зламі 50-х – 60-х років після офіційного відходу керівництва держави від попереднього сталінського курсу намітилися певні тенденції щодо розширення тематики історіографічних досліджень та оцінки окремих явищ суспільно-політичного життя в країні. Водночас у свої працях представники суспільних наук й надалі за інерцією продовжували загалом висвітлювати виключно в позитивному руслі політику партії й уряду, а також впроваджувані ним зміни та реформи в Україні.

У цьому контексті органічним компонентом української радянської історіографії з року в рік ставали дослідження, в яких висвітлювалася позитивна роль соціалістичних перетворень в західних областях УРСР, започаткованих 1939 р. на цих територіях після так званого «возз'єднання» – передовсім у соціально-економічній сфері, освіті та культурі. Так, у 1968 р. побачила світ узагальнююча робота істориків Інституту суспільних наук АН УРСР «Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі» [96]. У одному з розділів цієї праці з промовистою назвою «Розквіт соціалістичної за змістом і національної за

формою культури на західноукраїнських землях» авторами проводиться наскрізна лінія про керівну організаційну роль комуністичної партії та влади в фундаментальних змінах, пов'язаних з прогресивним розвитком освіти, літератури, мистецтва та культурної сфери краю в цілому. При цьому авторський колектив, подавши різноманітний фактичний матеріал, не запропонував достатніх узагальнень щодо тенденцій розвитку конкретних галузей культури. Окрім того, розгляд питань, віднесених до самого предмету дослідження, здійснено у відриві від справжніх реалій суспільно-політичного життя в західному регіоні республіки.

Серед праць радянських істориків, з огляд на їх тематику, хронологічні та географічні рамки, можна окремо виділити видання І. Кошарного «У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939–1958)», яке з'явилося 1975 р. [51]. Автор у своїй монографії на основі багатого фактологічного матеріалу, архівних даних здійснив чи не першу спробу комплексно дослідити феномен культурного життя на західних теренах України в перші десятиліття їх радянзації. Але, як і багато інших подібних робіт, згадане дослідження І. Кошарного було витримане в марксистсько-ленінської дусі, а застосована ним методологія позначилася на об'єктивності запропонованих висновків, що носили переважно апологетичну спрямованість.

До чергової ювілейної «червоної дати» в радянському календарі, 40-річчя приєднання регіону до складу УРСР, було приурочено вихід колективної праці «Розквіт народної освіти в західних областях України» [83]. Її автори здійснили спробу проаналізувати розвиток освітньої галузі на цих територіях в дорадянську та радянську добу. Основний акцент вони зосередили на пропаганді тих зрушень, які відбулися в системі шкільної, професійно-технічної, середньої спеціальної та вищої освіти західних областей республіки після «возз'єднання». Назагал ця робота позначена помітною заполітизованістю й тенденційністю викладених висновків.

Схильністю до однобоких запрограмованих висновків аж до другої половини 80-х років ХХ ст., як мінімум, домінуванням марксистсько-ленінської

методології, наявністю ідеологічних штампів також були позначені й роботи інших українських радянських істориків (А. Ігнатенко [40], Л. Шевченко [100]).

Стрімкі суспільно-політичні зміни, започатковані в часи горбачовської «перебудови», невдовзі помножені на проголошення Україною незалежності, створили нові умови для подальших якісних трансформацій вітчизняної історичної науки. Передовсім дослідники отримали широкий доступ до заборонених архівних фондів і окремих, ще донедавна закритих, бібліотечних спецховищ, що створило фундамент для об'єктивного та всебічного висвітлення найбільш суперечливих і драматичних подій минулого. Науковці розпочали кропіткий процес із заповнення так званих «білих плям» історії, вводили до обігу чимало раніше невідомих фактів, повертали із вимушеного і незаслуженого забуття велику низку значимих постатей зі світу політики, національно-визвольного руху, культури. Додатковим поштовхом до активізації досліджень, пов'язаних з історією культури у цю пору, став процес широкого національно-духовного відродження.

Однією з перших спроб щодо переосмислення суперечливого розвитку української культури після Другої світової війни була праця історика В. Юрчука «Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні» [102]. У ній автор серед іншого з оновлених позицій розглянув специфіку культурного будівництва на західних територіях республіки. Майже одночасно з цією роботою побачила світ монографія В. Барана «Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи» [24]. З використанням широкої джерельної бази на сторінках даного дослідження з об'єктивних позицій дано окрему характеристику становища національно-культурної сфери в контексті тодішніх суспільно-політичних змін в державі, зокрема й в західних областях УРСР.

Слід зазначити, що тема становлення на уламках сталінського тоталітаризму нового, більш ліберального режиму М. Хрущова зберегла свою актуальність в просторі вітчизняної історичної науки і в XXI ст. Свідченням цього є праця М. Брегеда «Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953-1964 рр.» [25]. Дослідник у власній монографії на основі

широкої джерельної бази намагається з'ясувати загальну атмосферу, у якій опинилося українське суспільство в умовах десталінізації (1953-1964 рр.), відстежити зміни у масовій свідомості населення, пов'язані з новим політичним курсом і розвінчуванням культу особи. Поміж іншим М. Брегеда розкриває й настрої, що панували у ту пору всередині різних соціальних прошарків, у тому числі педагогічної та творчої інтелігенції, студентської молоді.

Критичному переосмисленню двох важливих епох радянської історії присвячена колективна монографія науковців Інституту історії України НАН України «Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба» [94]. На основі оригінальних джерел (чимало з них було введено до обігу вперше) автори аналізують широке коло проблем, серед яких знайшли своє відображення також процеси десталінізації у соціокультурному житті УРСР, протестні акції в республіці в другій половині 1950-х – початку 1960-х років, а також повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції. Авторський колектив сходиться на думці, що повоєнна радянська Україна посилила процес її перетворення із суб'єкта культурної активності в об'єкт зовнішнього централізованого впливу, приречений на провінційне існування. Водночас наголошувалося, що на момент завершення хрущовського правління питання збереження національно-культурної самобутності залишалось для українців вкрай актуальним.

Ще з 1990-х років свою окрему нішу в сучасній вітчизняній історіографії посіла абсолютно закриті в попередні часи проблема антирадянського опозиційного руху другої половини ХХ ст. в Україні. Серед перших науковою розробкою даної теми почав займатися Г. Касьянов [45]. Як нам видається, у своїх напрацюваннях він досить вдало означив специфічні особливості дисидентського руху на заході республіки та проаналізував роль освітян та культурно-мистецької інтелігенції в опозиційній діяльності.

Окремі аспекти досліджуваної нами проблеми знайшли відображення у монографії «Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.)», написаної у співавторстві Ю. Данилюком і О. Бажаном [38]. Автори праці виходили з позиції, що у вказаний проміжок часу серед найзгуртованіших

опозиційних антирадянських сил себе зарекомендував український національний рух. Його ядро склали представники передової інтелігенції, національно-культурної еліти суспільства, а одним з головних осередків руху був якраз західний регіон республіки.

Вартує на згадку і робота А. Русначенка [87]. Характеризуючи етапи та еволюцію українського національно-визвольного руху середини 1950-х – початку 1990-х років, історик на конкретному джерельному матеріалі розкрив підпільну роботу різних груп і гуртків, виокремив боротьбу за національно-культурну ідентичність, як невід’ємний елемент їх опозиційної діяльності.

Феномен українського шістдесятництва став об’єктом низки історичних розвідок Я. Секо [91-92]. Їх автор запропонував розгляд культурництва 1960-х років в УРСР одразу в кількох вимірах. По-перше, як складову частину формування національної ідентичності його популяризаторів (шістдесятників); по-друге, як зовні приховану форму опозиційної діяльності; по-третє, як один з елементів щодо напрацювання політичної програми; по-четверте, як форму комунікації між елітою та суспільством.

Останніми роками помітний внесок у наукове вивчення дисидентського руху на західних землях України здійснив Б. Паска. Серед іншого, власну увагу він зосередив на дослідженні діяльності Луцького та Івано-Франківського осередків дисидентського руху в республіці [73-75]. Автор підкреслив роль конкретних представників науково-педагогічної та культурно-мистецької інтелігенції (В. Мороз, Д. Іващенко, О. Заливаха та ін.) в організації протестного середовища інакодумців.

У пострадянський період значно зріс інтерес до регіональних студій та краєзнавчих досліджень. За цей відтинок часу з’явилося чимало праць, автори яких концентрувалися довкола різноманітних питань культурного життя західних областей України, включно з роками «відлиги». У цьому плані відзначимо наукові розвідки С. Сворака [89-90]. Їх автор шляхом введення в обіг раніше недоступної документальної бази одним з перших виклав оновлений погляд на історичні колізії щодо упродовження радянського шкільництва на

західноукраїнських теренах. Особливий наголос він зробив на суперечностях, які виникали в соціумі через неспівпадіння засад штучно насадженої уніфікованої марксистсько-ленінської системи освіти з укоріненими в місцевого населення національними та релігійними традиціями виховання. Об'єктом оригінального дослідження іншої вченої Т. Марусик стала інтелігенція західного регіону [56]. Авторка зосередилась на розкритті становища і ролі людей інтелектуальної та творчої праці в умовах радянзації західних областей УРСР. Цикл наукових статей, присвячених розвитку вищої школи, мистецького і театрального середовища на даних територіях в умовах лібералізації суспільно-політичного життя, запропонувала М. Ветрова [27-29]. Вона проаналізувала стан справ у кожній зі згаданих ділянок, охарактеризувала елементи стагнації та новацій в них.

Помітним явищем у світі вітчизняної історичної науки стала періодична поява в світ комплексних краєзнавчих досліджень. Зокрема, події культурного життя постсталінської доби в контексті відповідної локальної історії знайшли своє якісне висвітлення авторськими колективами наступних видань: «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область» [30]; «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» [39]; *Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності* [82]; «Чернівці: історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто)» [98].

Подібний ріст наукових зацікавлень історико-культурним минулим західних земель України вилився в підготовку останніми десятиліттями низки дисертаційних робіт. Серед тих, які проблемно і хронологічно є дотичними до теми нашого дослідження, передовсім виокремимо дисертації авторства С. Герогової [104], Л. Капітан [105], О. Марчук [109], Н. Мащенко [110], О. Шилюка [111]. Зазначимо, що на момент захисту всі представлені роботи вирізнялися своєю науковою новизною і оригінальністю, кожен з авторів послуговувався об'ємною джерельною дослідницькою базою, актуальними архівними матеріалами.

У різний час власну лепту в дослідження культурних процесів в Радянській Україні у повоєнний період внесли науковці української діаспори закордоном. На відміну від представників радянської історичної науки, над якими тривалий час маячив чималий перелік обмежень, вчені діаспори здебільшого мали широкий простір для творчої свободи. Водночас вони стикалися з труднощами іншого ґибу. Науковці-діаспоряни у власних історичних працях назагал не страждали на штучні ідеологічні нашарування, притаманні їхнім колегам в СРСР, але при цьому через «залізну завісу» залишалися позбавленими доступу до усієї необхідної джерельної бази для створення повноцінних досліджень.

З огляду на сказане вище, на фоні багатьох виданих в діаспорі наукових розвідок своїм якісним рівнем вирізняється монографія канадійця І. Коляски «Освіта в радянській Україні» [49]. В першій половині 1960-х автор мав нагоду навчатися в Києві та віднайшов можливості персонально опрацювати недоступну іншим західним історикам частину архівних матеріалів, періодичну пресу, самвидав. Паралельно він накопичував інформацію, отриману в ході особистого спілкування з окремими учасниками опозиційного руху. Після повернення за океан на основі зібраних джерел та побаченого І. Коляска опублікував дослідження про партійні викривлення в реалізації національного питання в УРСР на прикладі русифікаторського курсу влади в радянській освітній галузі, зокрема й на заході республіки.

Переосмислення різноманітних явищ суспільного життя в Україні другої половини ХХ ст. знайшло свій вияв у історичних есе вченого і публіциста І. Лисяка-Рудницького [53]. В опублікованих роздумах дослідник чітко розкрив завуальовані спроби комуністичної влади провінціалізувати українську культуру і перетворити її в придаток російської. З іншого боку, історик наголосив на ключовій ролі культурного відродження в Україні у подальшому оформленні дисидентського руху на її землях.

Заслуговує на окрему згадку наукова стаття ще одного представника діаспори Б. Романенчука під назвою «Українська література після другої світової війни» [84]. Її автор здійснює порівняльний аналіз особливостей літературного

процесу в Радянській Україні від часу правління Сталіна до Хрущова. Науковець не приховує свого критичного ставлення до «казенної» (офіційної) когорти радянських літераторів з їх соцреалістичною творчістю і водночас схвально відгукується щодо молодшої письменницької генерації шістдесятників.

На завершення спробуємо кількома словами окреслити й сучасний стан вітчизняної науково-педагогічної думки з точки зору оцінки актуальних поточному моменту методичних підходів у шкільній історичній освіті та осмислення місця культурологічного компонента в ній. Вже не перший рік чимало науковців і педагогів-практиків обґрунтовують пріоритетне значення компетентнісного навчання в забезпеченні ефективного реформування української загальноосвітньої школи. До їх когорти можна з повним правом віднести співавторів наукової праці «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі» [78] в особі О. Пометун, Н. Гупана та В. Власова. Робота над виходом цього видання стала своєрідним підсумком майже десятирічних теоретичних досліджень та нагромадження авторами відповідного досвіду. Запропонована праця, з огляду на її структуру і змістове наповнення, видається нам цілком інноваційною, спрямованою на конкретні зміни у професійній діяльності вчителя історії.

Не так давно побачила світ ще одна комплексна робота, присвячена теорії та практиці компетентнісного підходу в школі – «Актуальні питання компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї» [22]. Наскрізною лінією, що проходить через усе наукове дослідження, став заклик до вчителів відповідних шкільних дисциплін здійснити переорієнтацію в педагогічній діяльності від наповнення учнів певним набором знань до навчання ключовим та предметним компетентностям. Авторський колектив не лише сформулював структуру історичної та громадянської компетентностей, але й представив чіткий перелік умов для реалізації запропонованої освітньої траєкторії та спроектував власні методичні моделі.

Особливості впровадження діяльнісного підходу на заняттях з історії в закладах середньої освіти знайшли своє висвітлення в працях О. Пометун [77],

О. Муляр та Т. Жалко [67]. Розглянувши основні методи і прийоми цієї моделі, згадані науковці сходяться на думці, що організація навчального процесу за допомогою різного роду активностей сприяє підвищенню мотивації до вивчення предмету через взаємодію педагог–учень–інші учні, піднімає якість засвоєння історичних знань, виробляє навички критичного мислення.

Теоретичні та методичні засади реалізації в шкільництві полікультурного виміру сучасної освіти, у тому числі історичної, стали широкою темою для наукових пошуків П. Кендзьора [47; 106]. Вчений стверджує, що запровадження даного підходу в навчанні та вихованні учнівської молоді створює передумови для її успішнішої соціокультурної інтеграції в складну систему міжособистісних та індивідуально-групових взаємовідносин. Головним завданнями полікультурної освіти П. Кендзьор називає здатність майбутніх випускників шкіл мислити в контексті як національної, так і світової культури, гармонійно поєднувати в своєму світобаченні загальнолюдські культурні цінності з національними.

Прикметно, що в новітній науково-педагогічній думці окреме місце посіли також спеціальні дослідження, присвячені методичним питанням культурознавчого змісту в шкільному курсі історії України. Зокрема, такі науковці, як Ж. Гаврилюк [32], Я. Камбалова [41], Т. Мацейків [62], В. Присакар [81] у власних працях наголошують, що у стратегії розвитку національної освіти в Україні, базованої на гуманістичних началах і ціннісних орієнтирах, саме культура виступає чи не першорядним засобом виховання людини ХХІ століття. Відтак культуротворчий зміст шкільного курсу історії допомагає учням сформулювати новий тип мислення й погляд на життя, а також збагатити власний світогляд системою етичних та естетичних ідеалів.

Як бачимо, досліджувана нами проблематика у більшій чи меншій мірі знайшла відображення у відповідних наукових працях як радянського, так і сучасного періодів. Водночас проведений аналіз свідчить, що в новітню добу вона знаходить своє висвітлення в історичній літературі та узагальнюючих працях переважно фрагментарно, у змісті інших тем та набагато ширших

територіальних і хронологічних рамок, що створює простір для її подальшої комплексної розробки.

1.2. Джерельна база.

Процес дослідження заявленої проблеми вимагав залучення широкого обсягу різних за своїми змістовими характеристиками, походженням та інформаційним потенціалом джерел, матеріалів раніше опублікованих і неопублікованих. Умовно їх можна поструктурувати на кілька груп: документи архівних сховищ, збірники документів і матеріалів, законодавча та нормативно-правова база держави, матеріали періодичної преси, джерела особового походження (мемуари, щоденники, епістолярна спадщина). Таке їх розмаїття пов'язане з потребою всестороннього і поглибленого розв'язання сформульованих в ході роботи завдань, об'єктивного аналізу різноманітної інформації з кожного із висунутих питань.

Вагому роль у процесі підготовки дослідження було відведене опрацюванню архівної документальної бази. Зокрема, нами опрацьовувалися окремі фонди Державного архіву Івано-Франківської області. Лівову частку документів з них склали матеріали фонду 1-П (Івано-Франківського обласного комітету Комуністичної партії України). У ньому здебільшого систематизовано документальні дані із засідань бюро обкому КПУ, пленумів і конференцій обласної партійної організації, зібрань партійно-радянського активу краю. Аналіз представленої у даному фонді інформації створив можливості якісніше реконструювати картину культурного будівництва в Івано-Франківській області, його зв'язок з найважливішими подіями суспільно-політичного життя держави, республіки, регіону в 50-х – 60-х роках минулого століття, а також ставлення партійної влади до різних явищ і процесів культурного життя та діяльності творчої інтелігенції.

Цінний для дослідження контент також представлений в документах фонду Р-1431 (Івано-Франківського обласного управління культури виконавчого комітету обласної Ради депутатів трудящих) цього ж архівосховища. У його

збірках розміщено різноманітний за своїм змістом матеріал: повідомлення, довідки, звіти, статистичні дані про стан і проблеми розвитку закладів культури і мистецтва Прикарпаття. Оригінальну інформацію для аналізу і роздумів також містять стенограми обласних нарад працівників культурно-освітньої сфери, на яких зазвичай обговорювалися найактуальніші на поточний момент питання функціонування галузі не тільки в масштабах локальних, але й більш ширших. Матеріали фонду також допомагають краще зрозуміти стан виконання і шляхи практичної реалізації обласним управлінням та районними відділами культури Івано-Франківщини, а отже й регіону, ухвалених партійно-урядових рішень республіканського й союзного значення.

Окрім того, нами опрацьовано матеріали «Електронного архіву українського визвольного руху», створеного за ініціативи Центру досліджень визвольного руху. Зокрема, дослідницький інтерес викликали матеріали, які стосувалися участі культурно-мистецьких діячів у антирадянській діяльності в УРСР. Предметом конкретного аналізу стали розміщені документи з фондів Архіву Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області, пов'язані зі справою художника-дисидента О. Заливахи [120]. З них нам краще вимальовується особистий портрет цього неординарного українського митця і громадського діяча, деталізуються його зв'язки з тодішньою неформальною культурною елітою України.

Суттєвим доповненням до згаданих вище інформаційних архівних ресурсів у дослідженні стали збірники опублікованих документів і матеріалів. Зокрема, багатий документальний масив з досліджуваної проблематики містять два томи збірника «Культурне життя в Україні. Західні землі» [7-8], що вийшли у світ в середині 1990-х. Упорядники видання включили в нього понад півтисячі документів, які дозволяють відстежити особливості культурного розвитку західних областей республіки впродовж 1939-1966 рр. В них у концентрованому вигляді систематизована всебічна інформація про умови професійної діяльності закладів освіти, культури і мистецтва, окремих знаних представників педагогічної та наукової інтелігенції, діячів культурного фронту. Також на

сторінках видання підібрані матеріали, що викривають репресивну політику чинної влади по відношенню до діячів націоналістичного підпілля та дисидентського руху опору.

Документальну базу дослідження певною мірою підсилили матеріали, включені до збірника «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали». У його 2-му томі (охоплює часовий проміжок 1947-1957 років) цікавою виявилася передовсім фактологічна інформація, яка стосувалася протидії карально-репресивних органів так званим «антирадянським» і «націоналістичним» проявам в середовищі вчителів і працівників культури, а також документальні підтвердження русифікаторських дій комуністичного режиму [11].

Частково нами було використано збірник оригінальних матеріалів, присвячених українському опозиційному руху, під назвою «Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»)». Він з'явився на світ в Франції далекого 1967 р. (укладач В. Чорновіл) [9]. У контексті нашої роботи першочергове зацікавлення тут викликали матеріали, пов'язані з культурно-просвітницькою та політичною діяльністю вихідців із західного регіону – О. Заливахи, Д. Іващенко, В. Мороза, М. Озерного.

Серед широкої джерельної бази дослідження відповідне місце посіли періодичні видання різного рівня. Варто зауважити, що в часи СРСР періодична преса перебувала під пильним партійним контролем, виконувала насамперед інформаційні запити чинної влади та слугувала пропагандистським рупором правлячого режиму. Зважаючи на цю тенденцію, слід з великою обережністю ставитися до частини з опублікованої на сторінках тодішніх газет і журналів інформації. Водночас треба пам'ятати, що в ту пору преса, особливо обласна і районна, слугувала чи не єдиним масовим джерелом інформування про будні локальних спільнот, у тому числі щодо подій культурного життя відповідного населеного пункту чи краю. Саме з цих міркувань ми залучили до нашої роботи певну кількість різних за жанром матеріалів періодичних видань: центральних республіканських «Культурно-освітня робота», «Мистецтво», «Соціалістична

культура» (усі – офіційні органи Міністерства культури УРСР) та регіональних «Прикарпатська правда» (офіційний орган Івано-Франківського обкому і міському КПУ) і «Червоний прапор» (офіційний орган Ровенського обкому і міському КПУ).

Важливе значення при підготовці дослідження надавалось аналізу чинної законодавчої та нормативно-правової бази держави. Відповідні норми і положення окремих галузевих законів, урядових постанов, наказів МОН України та інших правових документів є джерелом розуміння сучасного стану та перспектив розвитку шкільної історичної освіти. Передовсім вони стали змістовою основою в написанні методичного розділу роботи.

Своєрідним джерелом інформації з досліджуваної проблематики виявилися також джерела особового походження, пов'язані життям і творчістю знаних представників вітчизняного культурного простору другої половини ХХ ст. Хоча мемуарна література, щоденникові записи чи епістолярна спадщина й носять суб'єктивний характер, одночасно вони здатні виступати корисним інструментарієм для глибшого пізнання епохи та окремих її знакових персон.

Таким чином, при підготовці дослідження автором була проведена відповідна науково-пошукова робота. Складнощі в цьому процесі полягали в розпорошеності документальних джерел по різних архівосховищах і фондах. Чимало опрацьованого матеріалу лише опосередковано стосується обраної тематики, носить фрагментарний характер та потребує доповнення з інших джерел. Частина зібраних фактів потребувала їх подальшої перевірки і верифікації. Але одночасно маємо підстави стверджувати, що весь комплекс опрацьованих джерел виступив достатнім фундаментом для вирішення заявленої мети та завдань дослідження.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В ДОБУ ПОСТСТАЛІНІЗМУ

2.1. Тенденції розвитку загальноосвітньої школи.

Період так званої хрущовської «відлиги» в історії України у порівнянні з попереднім, сталінським, був таким же складним і неоднозначним. Але водночас він приніс певні помітні зміни в суспільне життя, відкинувши окремі тоталітарні практики нещодавнього минулого та змінивши в бік лібералізації політичне обличчя нової влади. Відчула ці свіжі трансформації на собі й система шкільної освіти – сфера відповідальна за формування світоглядного та ціннісного фундаменту громадянина будь-якої держави.

За задумом партійного керівництва, 1950-ті посеред іншого повинні були стати також й роками повної та незворотної радянзації західних областей УРСР. В регіоні планували остаточно ліквідувати його як економічну, так і культурну «відсталість», а місцеве населення за своїм загальним рівнем розвитку мало сягнути загальносоюзного рівня [40, с. 173]. В останні літа сталінського правління в шкільництві західноукраїнських земель склалися умови для утвердження радянської системи освіти. Серед її ключових елементів слід назвати централізацію управління освітою, упровадження трирівневої школи (початкової, семирічної та середньої), стандартизацію навчальних планів і програм, ідеологізацію навчально-виховного процесу. Першорядного значення для реалізації набув в цю пору закон про загальне обов'язкове семирічне навчання, положення якого вимагали від усіх осіб шкільного віку відвідування відповідних освітніх закладів [99, с. 45].

У галузі освіти перших постсталінських років органи влади на місцях та педагогічні колективи передовсім продовжували здійснювати заходи на розв'язання окреслених партією завдань п'ятої п'ятирічки (1951-1955 рр.). До найважливіших з них відносилися подальше розширення шкільної мережі різних ступенів, зміцнення навчально-матеріальної бази освітніх закладів та здійснення

у значних масштабах нового шкільного будівництва [40, с. 28]. З метою реалізації поставлених цілей в західних областях УРСР держава виділяла в галузь із року в рік усе більше асигнувань. Упродовж 1951-1959 рр. сума направлених на освітню сферу регіону коштів зросла більш, ніж удвічі. Для прикладу, станом на 1950 р. освітянам Станіславської області було виділено 137,4 млн. крб., у 1956 р. – 148,1 крб., а вже в 1959 р. – 185 млн. крб. [83, с. 85-86].

Подібні фінансові вливання з боку держави створили умови для помітного розширення шкільної мережі, у тому числі сільських семирічних і середніх шкіл на території всього західного регіону. Якщо станом на перший повоєнний 1945/1946 навч. рік тут загалом функціонував 6 501 шкільний заклад (357 середніх), то в 1960/1961 навч. році їх кількість зросла до 7 040 (1 106 середніх) [83, с. 76]. (Додаток А). Підвищена увага щодо будівництва нових шкіл тривалий час спостерігалася у Волинській, Ровенській і Тернопільській областях. Така тенденція пояснювалася тим, що саме на цих територіях освітній мережі було завдано найбільших збитків і її навчально-матеріальна база була значно слабшою. Як наслідок, у згаданих областях спорудження шкіл в чималих масштабах відбувалося так званим народним методом.

Окрім того, в сільській місцевості із завершенням процесів колективізації держава не цуралася перекладати обов'язки зі зведення освітніх закладів і на колгоспи. Директиви, пов'язані із реалізацією шостого п'ятирічного плану розвитку сільського господарства СРСР на 1956–1960 рр., рекомендували органам влади на місцях якомога ширше залучати до цієї справи колективні господарства. Останні лишень на Волині у період з 1951 по 1958 рр. на власні кошти здали 120 шкіл на близько 15 тис. учнівських місць [51, с. 71].

Однак навіть постійно зростаючі темпи шкільного будівництва не дозволяли державі ліквідувати відставання від завдань освітньої галузі, зумовлених переходом спочатку до семирічного навчання, а також подальшим розширенням середньої освіти та здійсненням його політехнізації. Водночас невинний ріст кількісних показників мережі навчальних закладів на західних

землях УРСР автоматично не означав виконання у повній мірі на місцях закону про всеобуч. Архівні дані свідчать, що у досліджуваній нами період аж до початку 1960-х в регіоні зберігалася стійка тенденція збільшення числа дітей, які не відвідували загальноосвітню школу. Показовою у цьому плані була ситуація в Ровенській області, де за десятиліття, з 1951 по 1961 рр., кількість осіб шкільного віку, не залучених до процесу навчання, зросла з 4,4 тис. до 7,9 тис. [99, с. 45].

Основним чинником, який зумовлював подібний стан справ, стала віддаленість навчальних установ від місць проживання учнів. Багато шкіл західних областей, передовсім семирічних і середніх, розташовувалися в крупніших селах або райцентрах, а отже, виникали труднощі із доступністю до них вихідців із віддалених населених пунктів. Певним чином органи влади намагалися розв'язати наявну проблему шляхом розширення мережі шкільних інтернатів. Від початку до кінця 1950-х їх число зросло з 342 до 830, а кількість місць у них збільшилась з 8,3 тис. до 27,5 тис. [51, с. 86]. Однак, як показав час, і такої динаміки в тодішніх умовах було ще недостатньо. Свідченням цього стала поява постанови Рада міністрів УРСР від 28 серпня 1963 р. «Про хід будівництва і заходи по зміцненню матеріальної бази сільських шкіл». Її положення зобов'язували виконками обласних рад передбачати у наступні роки в планах житлового будівництва спорудження гуртожитків при восьмирічних і середніх школах для учнів, які проживали у віддалених місцевостях. Та як виявилось, переважна більшість облвиконкомів (серед них і Волинський, Закарпатський, Львівський, Ровенський, Тернопільський), де відчувалася найбільша потреба в пришкільних інтернатах, не могли реалізувати намічені плани через обмежені капіталовкладення в сферу житлового будівництва [36, с. 452].

Крім того, 1956 р. у всеукраїнську шкільну мережу було впроваджено новий тип навчально-виховних закладів – школи-інтернати. Їх учнівський контингент мав передовсім поповнюватися з числа дітей матерів-одиначок, інвалідів війни і праці, сиротів, а також дітей, позбавлених повноцінних умов для виховання в своїх сім'ях. Школи-інтернати організовувалися на зразок

восьмирічних або загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл та утримувалися на кошти місцевого бюджету. Уроки в цих закладах проводилися в одну зміну, а поза ними учні займалися позакласною навчально-виховною роботою, суспільно-корисною працею, самообслуговуванням та культурним дозвіллям [52, с.157-158].

Чималу увагу, як і у перші повоєнні роки, влада продовжувала приділяти й питанню реалізації працюючою молоддю свого права на загальну освіту. В кожній із західноукраїнських областей продовжували діяти вечірні школи робітничої і сільської молоді. Матеріальна скрута, з якою в ту пору зіткнулося чимало сімей на цій території, часто заставляла неповнолітніх школярів вимушено влаштовуватися на роботу на виробництво чи у колгоспи та відсунути на другий план відвідування шкільних установ. Зокрема, Ровенський обком КП(б)У в першій половині 50-х констатував, що плани набору учнів до 8-х класів в краї систематично не виконувалися, до навчання у старшій школі приступало трохи більше як 40 % випускників семирічних шкіл [99, с. 45].

З метою удосконалення роботи вечірніх шкіл в 1953 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про заходи по дальшому поліпшенню роботи шкіл робітничої молоді». Зокрема, уряд зобов'язав керівників підприємств, колгоспів, радгоспів та інших установ спільно з органами народної освіти створити всі необхідні умови для роботи подібних закладів. Задля якнайширшого залучення працюючої молоді до навчання без відриву від виробництва, передбачалося розширення мережі вечірніх та заочних шкіл, напрацювання відповідних заходів із удосконалення навчально-виховного процесу [52, с. 157]. Станом на 1960/1961 навч. рік в західному регіоні функціонувало 2 053 вечірні школи, із них у Волинській області – 296, Закарпатській – 185, Станіславській – 213, Львівській – 408, Ровенській – 305, Тернопільській – 412 та Чернівецькій – 234. Загальна цифра учнів, які там здобували освіту складала 117,2 тис. осіб [83, с. 81].

Варто відмітити, що вечірні (змінні) школи принципово різнилися від масових загальноосвітніх закладів. Передовсім відмінності полягали у терміні

навчання, віковому та соціальному складі учнів обидвох типів шкіл. Учнівські контингенти вечірніх освітніх закладів були неоднорідними за своїми віковими показниками, а отже, життєвим і виробничим досвідом, громадською позицією. У одному класі за партами там часто зустрічалися, як юнацтво у віці 16-18 років, так і більш зріла працююча молодь в діапазоні від 20 до 30 років. Переважно для учнів-вечірників навчання не належало до основного виду діяльності, а розглядалось як своєрідне додаткове навантаження до трудової діяльності. Виокремлені вище особливості притаманні для вечірніх (змінних) шкіл породжували й відповідні труднощі у їх роботі. Серед таких можна виділити помітну плинність у складі учнівського контингенту цих закладів освіти та значний відсоток пропусків занять у них [50, с. 197].

Хоча матеріально-технічна база загальноосвітньої школи в західному регіоні УРСР у добу постсталінізму з року в рік помітно зміцнювалася, проте існуюча освітня мережа не відповідала контингентам учнів. Такий стан справ призводив до того, що в багатьох школах заняття проводили у дві, а подекуди й три зміни. Це негативно позначалося на здоров'ї підростаючого покоління та позбавляло педагогів можливості активно проводити позакласну навчально-виховну роботу серед своїх підопічних. Так, у 1958/1959 навч. році в режимі двозмінного навчання на Волині ще працювало 47% шкіл, Ровенщині – 51,6% та Львівщині – 34,6% [85, с.74].

Визначальною подією у розвитку радянського шкільництва доби «хрущовської відлиги» стала освітня реформа кінця 50-х років ХХ ст. Правляча комуністична верхівка розуміла, що чинна система освіти, сформована ще у довоєнні часи, вже у багатьох аспектах не могла адекватно відповідати вимогам часу. Її оновлення мало стати суголосним зі змінами, які сталися (чи невдовзі мали відбутися) в галузі науково-технічного прогресу, розвитку нових промислових технологій, а також новацій у соціально-гуманітарній сфері. Перебудова радянської економіки вимагала вже не стільки акценту на кількісній підготовці кваліфікованих робітників, що спостерігалось в період форсованої

індустріалізації, як наповнення усього ринку праці високоосвіченими фахівцями [61, с.42].

Ключовою лінією в реформуванні загальноосвітньої школи партійні ідеологи обрали політехнізацію навчального процесу. Слід зауважити, що в перші повоєнні десятиліття народне господарство СРСР майже постійно відчувало гостру потребу в робочих руках. З одного боку, давалися знаки демографічні втрати, пов'язані з наслідками нещодавньої війни, а з іншого, – робітничі професії, в силу різних причини, втрачали широку популярність серед випускників шкіл.

Несистемні спроби політехнізації освітнього процесу розпочалися ще в першій половині 1950-х. Зокрема, 1954 р. в школах почали запроваджувати виробниче навчання [63, с. 89]. Освітянам ставилися завдання забезпечити обізнаність учнів з передовими галузями промисловості і сільського господарства. Та як швидко виявилось, упровадження політехнічного навчання проходило вкрай повільними темпами. Особливо незадовільно ці процеси відбувалися в сільській місцевості. Тамтешні майстерні мало відповідали потрібним вимогам: нерідко розташовувались у непристосованих тісних приміщеннях, не були забезпечені якісним обладнанням, відчували нестачу фахових педагогів-майстрів [85, с.75].

Чиновники намагалися хоч якось виправити ситуацію, зобов'язавши керівництво колгоспів і підприємств передавати освітнім закладам обладнання не затребуваного на виробництві, але ще придатного для учбового процесу. Для прикладу, тільки на Львівщині 1957 р. підприємства області передали на безоплатній основі на баланс місцевих шкіл 155 автомашин, 92 токарних і фрезерних, 44 свердлильних та 177 столярних верстатів, 30 токарних верстатів по обробці деревини, 25 тракторів, 37 різних сільськогосподарських машин, 68 двигунів внутрішнього згоряння, 96 електромоторів тощо [83, с. 87].

Наприкінці 1956 р. питання «Про стан роботи класів з виробничим навчанням в школах області» стало предметом розгляду на бюро Станіславського обкому КПУ. Учасники засідання накреслили низку

конкретних заходів, що мали на меті поліпшити стан справ з політехнізацією навчання та трудового виховання шкільної молоді. На виконання постанови обкому партії також провели нараду директорів шкіл Станіславщини, в яких на ту пору вже функціонували класи з виробничим навчанням [100, с. 87].

На найвищому рівні проблема комплексного реформування системи радянської освіти в контексті її політехнізації була актуалізована на XX з'їзді КПРС, який проходив впродовж 14-25 лютого 1956 р. На ньому партійне керівництво наголосило, що «серйозним недоліком нашої школи є відомий відрив навчання від життя, недостатня підготовленість випускників шкіл до практичної діяльності» [52, с. 158]. Партійно-радянський апарат не влаштувала ситуація, коли підготовка учнів у системі освіти розглядалась переважно в розрізі виробничого, а не політехнічного навчання. Існуючий підхід звужував саме поняття політехнізації та викривлював її суть, що вимагало проведення змін в загальноосвітній школі.

Окреслені з'їздом цілі на якийсь час стали предметом дискусій в середовищі вітчизняних освітян на численних нарадах, конференціях, а також в ході педагогічних обговорень на сторінках спеціалізованих періодичних видань. У такий спосіб радянська верхівка намагалася на практиці демонструвати громадськості переваги відкритості нового партійного курсу. В порівнянні зі сталінськими часами учасники цих заходів уже змогли відчувати себе хоч якоюсь мірою причетними до напрацювання шляхів реформування однієї з найважливіших сфер суспільного життя, а не бути, як раніше, сліпими і покірними виконавцями, надісланих згори рішень [61, с. 42].

Врешті після майже дворічних широких обговорень педагогічною спільнотою проголошеної урядом концепції змін Верховна Рада СРСР наприкінці 1958 р. ухвалила закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Основні його норми було в 1959 р. продубльовано в аналогічних законах союзних республік, включно з УРСР [30, с. 227]. Серед іншого, ці документи передбачали перетворення семирічних і десятирічних шкіл відповідно у восьмирічні й одинадцятирічні,

появу в них груп продовженого дня. Положення законів спрямовувалися на поєднання загальноосвітнього та політехнічного навчання, що мало забезпечити опанування старшокласниками основ робітничих спеціальностей. Політехнізація освіти мала створити передумови для якнайширшого залучення випускників середніх шкіл до трудової діяльності в народному господарстві держави та вирішити питання забезпечення його кваліфікованими працівниками. Іншими словами, реформуючи шкільництво, влада намагалася в умовах НТР створити відповідну часу оновлену модель освітньої системи [99, с. 46].

Після напрацювання відповідної законодавчої бази, на місцях почався найскладніший етап – реалізації положень щодо перебудови освітнього життя. Наприкінці весни 1959 р. на засіданнях колегії Міністерства освіти УРСР було ухвалено план заходів із систематичного контролю за виконанням завдань, викладених у нормах закону. Згодом перед початком нового навчального року обласні, районні та міські відділи освіти західних областей УРСР отримали вказівку зі столиці провести серпневі вчительські наради щодо реформування школи [61, с. 43-44].

Процес упровадження запланованих освітніх змін уповільнювала недостатня матеріально-технічна база шкільних закладів. У вирішенні цієї проблеми лєвова частка фінансового навантаження традиційно була покладена на регіональні бюджети та кошти місцевих підприємств і колгоспів. Шефська допомога широко використовувалася в ході зведення навчальних кабінетів та виробничих майстерень, забезпечення обладнанням навчальних цехів та діляниць.

Підготовка учнів до виробничої праці стала на деякий час першорядним завданням реформованої радянської школи. Нормативні положення передбачали можливість набуття школярами більше трьох десятків профілів виробничого навчання. При цьому, у своїх розпорядженнях республіканське Міносвіти зобов'язувало місцеві органи встановлювати профіль політехнічного навчання відповідно до наявності кадрів, навчально-виробничої бази, потреб ринку праці в регіоні, але з різних причин ці рекомендації не виконувалися. Як наслідок, в

областях зростав відсоток учнів, які отримували підготовку із мало затребуваних державою професій [99, с. 46].

Продуктивне функціонування шкільництва в західних областях України, як і його повноцінне реформування, чималою мірою залежало від забезпечення галузі відповідною кількістю якісно підготовлених педагогічних кадрів. Кадрова політика в освітній галузі у регіоні і в добу десталінізації носила достатньо суперечливий характер. Ще від початкових етапів радянської на цих землях політичні мотиви стали визначальними у відборі учительських кадрів і ставленні до них з боку органів влади. Зокрема, комуністичний режим за замовчуванням ставився з недовірою до місцевої педагогічної інтелігенції, вважаючи її апріорі «політично неблагонадійною», та намагався заповнити вакантні місця в освітніх закладах вихідцями з інших областей УРСР, або навіть інших союзних республік

Поширеною практикою протягом практично усіх 50-х залишалось призначення на посади завідуючих чи заступників обласних, міських і районних відділів народної освіти передовсім перевірених і партійних кадрів зі Сходу. В Львівській області навіть у 1959 р. серед керівників відділів освіти відсоток корінних мешканців краю становив 38,6 % [35, с. 203]. Водночас чималою продовжувала залишатися й частка «немісцевих» серед директорів та учителів шкіл. Так, станом на початок літа 1953 р. на Закарпатті серед 76 керівників тутешніх середніх шкіл уродженцем краю був тільки 41 освітянин (53, 9%). Не надто різнилася подібна статистика і щодо рядового складу закарпатських педагогів, де місцевих було близько 56% [42, с.74]. У Дрогобицькій області з 12 директорів шкіл місцевих кадрів налічувалося тільки 2 особи, а з усіх 228 учителів обласного центра – таких лише 34 особи [7, с. 687]. І подібні тенденції спостерігалися практично на всіх західноукраїнських територіях.

Ще одне негативне явище, яке залишила по собі сталінська кадрова практика в освіті, полягало у високій плинності фахівців. Наприклад, у Станіславській області до кінця 1952/1953 навч. року з 7 656 педагогічних працівників підлягало заміні з різних причин 2 620. Одночасно так зване «перетрушування» кадрів відчуло на собі й керівництво місцевих шкіл – у шести

районах згаданої області із 142 директорів і завучів закладів освіти позбулося посад відразу 80 осіб [90, с. 39]. Додатковим сприятливим чинником плинності освітянських кадрів були труднощі з соціальною адаптацією молодих педагогів, які приїжджали на роботу в західний регіон за направленням. Окремі з прибулих спеціалістів відверто описували власний побут, позбавлений на новому місці гідних умов для життя і праці, як справжнє «знуцання над радянською людиною». Не дивно, що частині з новоприбулих за короткий час не залишалося іншого вибору, як самовільно покидати нове місце роботи. Лише в одній Ровенській області по завершенні 1954/1955 навч. року шкільні заклади недорахувалися 726 педагогів, або майже 10% від загальної кількості учителів краю [99, с. 48]. Траплялися й не непоодинокі випадки, коли випускники вищих і середніх спеціальних педагогічних закладів з різних причин просто не з'являлися у школи працювати за місцем направлення.

Згадуваний вже вище закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959 р.) у своїх положеннях також не обійшов своєю увагою питання учительських кадрів. Автори документу зазначали, що існує нагальна потреба з поліпшення підготовки вчителів у педінститутах і університетах, а також розширення підготовки педагогів для початкових шкіл, задля подальшої повної комплектації всіх загальноосвітніх закладів кадрами з вищою освітою. Одночасно з метою розв'язання кадрової проблематики в освітній галузі було прийнято постанову Ради Міністрів Української РСР «Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах Міністерства освіти УРСР» (квітень 1959 р.). Урядовці зобов'язували профільне міністерство вжити невідкладні заходи щодо усунення наявних недоліків в підготовці вчителів та досягти різкого покращення рівня їхньої професійно-педагогічної та політехнічної майстерності [57, с. 289].

У ході реформування радянського шкільництва на зламі 50-х – 60-х років ХХ ст. кадрова політика в системі освіти наштовхувалася на суттєві труднощі з налагодженням масового випуску фахівців у стінах педагогічних інститутів та

університетів. Як наслідок, у перші роки реформи в галузі знову зріс брак учителів. Серед поширених шляхів вирішення даної проблеми стали спроби створити для усіх учителів середньої школи умови для здобуття вищої освіти, перехід на підготовку педагогів широкого профілю з п'ятирічним терміном навчання, політехнізація навчання студентів у педагогічних закладах освіти, а також залучення студентів-старшокурсників на кількомісячну педпрактику в школи [59, с. 75-76].

Кадрову ситуацію, яка склалася на західних землях України в ході реформаційних процесів у загальноосвітній школі, показово ілюструють наступні статистичні дані. В 1961/1962 навч. році школи Ровенської області потребували 1 397 учителів. Натомість Міністерство освіти планувало закрити цю нестачу за рахунок направлення молодих спеціалістів лише менш ніж наполовину від потрібного. У зв'язку із політехнізацією закладів середньої освіти допомогу у викладанні спецпредметів мали надати підприємства Ровенщини. Вони зобов'язувалися спрямувати до шкіл області 250 спеціалістів з інженерною та агрономічною освітою. Але на ділі траплялися непоодинокі випадки, коли на цю роботу відряджали малокваліфікованих працівників, котрі за відсутності потрібних фахових навиків та достатньої професійної мотивації не могли якісно забезпечити навчання учнів [99, с. 48].

На Закарпатті зі зростанням кількості школярів в 1962/1963 навч. році виникла потреба у близько чотирьох сотнях нових педпрацівників. Для заповнення вакантних місць в область було направлено 392 спеціалісти. Окремо в заклади Закарпаття спрямував для роботи з числа старшокурсників 30 практикантів Дрогобицький педінститут. Також в області спостерігався брак вчителів іноземних мов в кількості 25 штатних одиниць. Водночас спостерігалось поступове покращення динаміки і якості підготовки педагогічних кадрів у сусідніх із Закарпаттям областях. Так, на Львівщині, в порівнянні з попереднім навчальним роком, 1961/1962-го кількість учителів з вищою освітою зросла з 6 618 до 7 397 осіб. На Волині цього ж навчального року з 9 561 вчителів краю диплом про вищу освіту вже мало 3 343 особи, а на Тернопільщині з 10 140

вчителів – 3 873 особи. Помітних змін зазнав склад педагогічних кадрів Чернівецької області. В 1960/1961 навч. році з 7 396 місцевих педпрацівників заклади вищої освіти закінчило вже 4 558 учителів [58, с. 188]. Та навіть з огляду на прибуття на Буковину наступного року ще близько трьох сотень спеціалістів з дипломом вищої школи, кадрового дефіциту повністю вирішити там так і не вдалося. В місцевих учбових закладах й надалі бракувало математиків, іноземних філологів та викладачів виробничого навчання і праці.

За своїм змістовним наповненням розвиток шкільної освіти західних областей УРСР часів «відлиги» назагал продовжив тенденції, запроваджені сталінським режимом на початкових стадіях радянзації регіону. Це спостерігалось в централізації управління освітою на місцях, уніфікації навчальних планів і програм, ідеологізації та політизації освітнього процесу, ігноруванням попередніх національних традицій і особливостей в регіональному шкільництві. У виховній роботі загальноосвітніх закладів важливою складовою в справі формування комуністичної моралі серед молоді генерации стала тепер діяльність мережі піонерських та комсомольських організацій. Якщо на приємерку сталінського правління ще в 238 школах західного регіону були відсутні піонерські дружини, а у 700 – й комсомольські спілки, то на кінець досліджуваного нами періоду фактично у всіх освітніх установах вони вже активно діяли [89, с. 199]. Як наслідок, глибоко вкорінені серед місцевого населення довголітні традиції народної педагогіки і релігійного виховання вступили у відкритий конфлікт з радянськими шкільними та позашкільними виховними практиками, базованими на інтернаціоналістських та атеїстичних засадах. Ці суперечності виховного процесу приводили до формування молодого покоління людей з роздвоєним моральним обличчям, двояким способом мисленням і життям.

Діяльність педагогічних колективів, як безпосередніх провідників державного курсу в системі освіти, і після смерті Сталіна перебувала під пильною увагою партійно-радянських органів. Чимало учителів західних областей України в примусовому порядку залучалися до навчання в мережі

партійної освіти, вечірніх університетах марксизму-ленінізму при міськкомках партії, заочного навчання. Елементами комуністичного виховання педкадрів були численні учительські наради та конференції, Дні учителя, організовані цикли лекцій та семінарів [40, с. 29]. Зокрема, тільки протягом одного 1959/1960 навч. року більше 7 тис. волинських педагогів були охоплені різними формами партійної та комсомольської освіти. У місцевих учбових закладах діяли 192 теоретичні семінари з питань комуністичного виховання та 341 гурток з вивчення історії КПРС, філософії та політекономії для вчителів-комуністів і комсомольців. Серед працівників шкіл і позашкільних установ Волині налічувалась 1 062 члени і кандидати в члени КПРС та 2 622 члени ЛКСМУ [60, с. 79].

Але як свідчать документи, навіть весь спектр подібних заходів з ідеологічної «обробки» місцевого учительства далеко не завжди давав очікуваний відповідними органами ефект. Для прикладу, за результатами перевірки в першій половині 1950-х освітніх закладів Львівської, Станіславської і Волинської областей партапарат ЦК КПУ прийшов до невтішного висновку: «Учбово-виховний процес проводиться на низькому рівні, в відриві від завдань, поставлених партією і Радянським Урядом перед школою та радянськими вчителями. Вчителі рідко виступають з лекціями та бесідами, що викривають ворожу, антинародну суть українських буржуазних націоналістів, реакційну суть релігії, тощо. Плани ідейно-виховної роботи складаються формально». [11, с. 652].

Іще одним негативним явищем процесу радянзації шкільництва на Заході України в перші повоєнні десятиліття стала його русифікація. Планомірне, хоч і завуальоване зросійщення освітньої системи не лише на призупинилося в добу лібералізації політичного курсу Радянської держави під проводом М. Хрущова, але й набуло свого подальшого розвитку. Чинна влада у різні приховані способи намагалася обмежити можливості місцевого українського населення, а також представників інших етнічних меншин здобувати освіту рідною мовою, і натомість сприяла впровадженню в навчання російської мови. При цьому в

окремих областях західного регіону простежувалися свої специфічні особливості даного процесу.

На Закарпатті російська мова штучно отримала більші преференції порівняно з українською в школах, де навчалися представники нацменшин (угорці, румуни). Одночасно планомірно скорочувалася кількість національних закладів, де останні могли здобувати освіту рідною мовою. Якщо станом на 1946/1947 навч. рік в краю функціонувало 102 школи з угорською мовою викладання, то в 1952/1953 навч. році їх число скоротилося до 98. Ще гіршою у вказаний період виявилася ситуація з румуномовними школами Закарпаття: 1946/1947 навч. року у 8 таких закладах здобував освіту 1 151 учень, а вже за п'ять років в області подібних закладів не залишилося жодного. Волюнтаристським рішенням уряду УРСР за рахунок ліквідації шкіл з румунською мовою навчання створювалася мережа шкіл з молдавською мовою, яка для школярів-румунів не могла вважатися рідною [43, с. 168].

Іншою, але також далеко не втішною, була ситуація у найбільшому обласному центрі регіону місті Львові. На початку 1956 р. тут функціонувало 67 шкіл з контингентом учнів близько 45,6 тис. При цьому, більше половини від загальної кількості цих закладів склали російськомовні школи – 35, у яких навчалось 27 158 учнів. Натомість українських загальноосвітніх установ в місті налічувалося тільки 29 (16 896 школярів). Окрім них, також діяли три польські школи із контингентом учнів 1 534 осіб [89, с. 203].

Свіжий виток русифікаційних процесів на території республіки пов'язують із ухваленням згаданого вище закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959 р.). У ст. 9 цього документу зокрема зазначалося: «Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. В школу, з якою мовою навчання віддавати дітей, вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не проводиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів» [87, с. 46]. За цим задекларованим в законодавчій нормі вільним правом батьків на обрання ними для власних дітей

закладу з відповідною мовою навчання приховувалися подальші можливості стосовно зросійщення шкільництва. Російськомовні заклади вже не один рік штучно отримували особливі переваги перед іншими в питаннях кадрового, матеріально-технічного й фінансового забезпечення, передовсім в обласних центрах, а надалі в містечках та райцентрах, вважалися статуснішими для їх випускників, з преференціями в майбутньому доступі до вищої освіти [90, с. 32].

На думку дослідників, саме 1959 р. став переламним в плані подальшої русифікації української освіти. Причому російськомовні школи, концентруючись переважно в містах, були великими та багатокomплектними. Доступні статистичні дані свідчать, що такі заклади в обласних центрах Заходу України й надалі продовжували переважати інші як кількісно, так і загальним контингентом учнів. Так, у Львові на 58 міських шкіл припадало 27 з російською мовою навчання (61 % учнів) [87, с. 47]. Практично аналогічні показники простежувалися і в сусідньому Станіславі, де в російських школах навчалися 4 143 особи, що складало 60,6 % від усіх школярів міста [49, с. 50].

Важливі суспільно-політичні зміни, які відбувалися в країні і прямо чи опосередковано торкалися життя освітян, викликали відповідну, хоч і не завжди однозначну, реакцію в їх середовищі. Критика культу Сталіна, що після подій XX з'їзду КПРС розгорнулася у всіх союзних республіках, знайшла своїх гарячих прихильників і серед педагогічної інтелігенції західного регіону України. Приміром, на Прикарпатті на зборах інтелігенції Коломиї 23 липня 1956 р. завідувач міського відділу народної освіти Лящук публічно заявив, що культ особи колишнього керівника держави дуже глибоко проник в навчально-виховний процес у радянській школі. Відтак саме на вчителів тепер покладається свого роду велика відповідальність в справі подолання наслідків цього негативного явища [2, арк. 8]. Схожі настрої, а подекуди навіть більш радикальні, панували також поміж рядових педагогів краю. Вчитель середньої школи № 1 міста Станіслава Б. Веселовський ставив під сумнів весь радянський

уклад, закликав брати приклад із сусідніх країн соцтабору (Угорщини, Польщі), в яких відбувалися антикомуністичні виступи населення [11, с. 683].

Активними учасниками дисидентського руху в першій половині 60-х років були окремі прикарпатські педагоги. Виразною національною позицією у своїй професійній та громадській діяльності вирізнявся вчитель української мови і літератури Ріпненської середньої школи Рожнятівського району М. Озерний. У своїй роботі він намагався відійти від усталеного змісту навчальних програм, ознайомлював учнів з літературними творами, забороненими десятиріччями для публікації у радянських виданнях. Водночас вів гострі дискусії з колегами щодо сутності української національної ідеї та наслідків зросійщення рідної культури і освіти. [38, с. 104]. Така поведінка М. Озерного не могла залишитися поза увагою комуністичної карально-репресивної системи – його було заарештовано, а пізніше й засуджено за звинуваченням в антирадянській націоналістичній агітації і пропаганді на 6 років таборів суворого режиму [9, с. 215].

Колегою та однодумцем М. Озерного з багатьох питань був учитель-філолог Дубівської восьмирічки Рожнятівського району В. Іванишин. У своїй педагогічній роботі поміж іншого він займався дослідженням творчості Лесі Українки, В. Стефаника, Г. Тютюнника, пропагував літературний доробок українських літераторів-шістдесятників В. Симоненка, Л. Костенко, І. Драча, М. Вінграновського, Д. Павличка, організував у селі заходи на захист рідної мови. Як і М. Озерного, радянські органи заарештували В. Іванишина (1965 р.), висунувши підозри в розповсюдженні самвидаву, пропаганді націоналізму та ревній прихильності до підпільної УГКЦ. І хоча за кілька місяців В. Іванишина звільнили з-під варти, надалі він втратив можливість працювати за фахом і перебував під пильним наглядом КДБ [118].

Ще одним знаним представником дисидентського руху в західному регіоні республіки був вчитель однієї зі шкіл Долинського району на Івано-Франківщині Д. Квецко. Саме він став одним з ініціаторів створення в 1964 р. Українського національного фронту. Ця масова підпільна організація діяла на ідеологічних

засадах ОУН, пропагувала ідею боротьби проти чинного комуністичного режиму і відновлення в Україні незалежної держави [30, с. 51].

Звичайно, що у період десталінізації далеко не вся освітянська спільнота була готова до публічних проявів політичного інакодумства. Однак кількість педагогів, готових внутрішньо, чи в близькому колі людей, критично оцінювати і переосмислювати політику радянського уряду, в тому числі й в сфері освіти, з року в рік зростала.

Безперечно, що розвиток загальноосвітньої школи західного регіону у досліджуваний період виявив цілий спектр суперечливих тенденцій. З одного боку, по всіх областях зросло число освітніх закладів, покращилося їх фінансування, підвищився якісний рівень учительських кадрів і їх кількісні показники, з'явилися нові типи учбових установ. З іншого, реформи спрямовані на політехнізацію середньої школи були не до кінця продумані, подекуди не було створено для цього відповідної матеріально-технічної бази, у навчанні й вихованні на другий план відсувався духовно-гуманітарний розвиток учнів. Окрім того, шкільництво втрачало свій національний характер, внаслідок насадження підростаючому поколінню українців ідеологічних канонів марксизму-ленінізму і посилення русифікаторських тенденцій у середній освіті.

2.2. Діяльність закладів вищої, середньої спеціальної та професійно-технічної освіти у сфері підготовки молодих спеціалістів.

У повоєнні роки в умовах форсованої індустріалізації та перебудови аграрної сфери західних областей УРСР, їх повноцінної інтеграції в загальносоюзну систему перед органами державної влади гостро постало питання підготовки і виховання в регіоні кваліфікованих кадрів для різних галузей народного господарства. Вирішення відповідних завдань чималою мірою залежало від розгалуженої мережі місцевих університетів, інститутів, технікумів, училищ, на які покладалася місія з підготовки спеціалістів для різноманітних галузей промисловості, сільського господарства, культури, освіти та науки. У постсталінську добу діяльність згаданих установ концентрувалася

довкола розв'язання наступних пріоритетних цілей: удосконалення структури вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, подальшого покращення їх навчально-матеріальної бази, поліпшення фахового рівня професорсько-викладацького складу; процесу реформування колишніх трудових державних резервів (ремісничі курси, школи фабрично-заводського учнівства) і перетворення їх у систему професійно-технічної освіти; зміцнення зв'язку вищої, середньої спеціальної та професійно-технічної школи з життям, залучення студентів до активної трудової діяльності; утвердження світоглядних основ «комуністичної» моралі у викладацькому та студентському середовищі [30, с. 227].

Варто зауважити, що у досліджуваній період тенденції функціонування та реформування мережі інститутів, технікумів і училищ на Заході України часто зумовлювалися основними потребами соціально-економічного і культурного розвитку держави. У 1958 р. в регіоні діяли 23 ЗВО, серед яких 3 університети, 7 педагогічних, 4 медичних, 3 технічних, 2 мистецьких, 2 сільськогосподарських і торгово-економічний інститути та консерваторія [51, с. 124]. З року в рік зростав контингент осіб, які здобували тут вищу освіту: якщо станом на 1946/1947 навч. рік налічувалося 15,3 тис. студентів, то на 1955/1956 навч. рік – вже 56,4 тис. [33, с. 103].

Упродовж 50-х – 60-х років найбільш швидкими темпами зростала кількість випускників, які навчалися на спеціальностях економічного профілю, що відповідало нагальним потребам народно-господарського комплексу держави. За період з 1946 по 1955 рр. частка студентів за фахом машинобудування в стінах західноукраїнських ЗВО зростає у 4,5 рази, геологія розвідки та розробки корисних копалин – у 5,8 рази, енергетика – в 4,4 рази і сільське та лісове господарства – в 4 рази [8, с. 148].

З іншого боку, в західних областях УРСР значно зменшилася питома вага підготовки фахівців з середньою освітою для освітньої галузі. Вже від початку 1950-х розпочався процес скорочення кількості інститутів педагогічного профілю, які або закривалися, або проходили реорганізацію та злиття. Це стало

відповіддю на подолання освітою помітних проблем із забезпеченням закладів учительськими кадрами в перші повоєнні літа. Як наслідок, до 1955 р. було ліквідовано Львівський і Ужгородський педінститути та Коломийський учительський інститут. В результаті реорганізації Кременецький, Станіславський, Дрогобицький, Луцький, Ровенський та Чернівецький учительські інститути набули статусу педагогічних, а останній з них згодом об'єднали з Чернівецьким університетом [33, с. 102]. Крім того, справою підготовки висококваліфікованих кадрів для народної освіти з 1955 р. розпочали займатися історичні, філологічні, біологічні, географічні, хімічні та фізико-математичні факультети держуніверситетів [100, с. 95].

Паралельно швидких темпів набули заочна та вечірня форми навчання. Це надавало можливість здобути дипломи вищого освітнього рівня без відриву від виробництва тисячам працівників різних галузей, які мали практичний досвід. Особливо помітних масштабів досягла в 1950-х заочна освіта. Так, в 1945/46 навч. році в західноукраїнських університетах та інститутах без відриву від виробництва навчалась 1 986 осіб, тоді як в 1958/59 р. – вже 26 390 (1 514 – на вечірніх і 24 876 на заочних відділах), або 42,3% від загальної кількості студентів [51, с. 124]. У 1961 р. лишень на перший курс львівських ЗВО вступило 76% молодих виробничників зі стажем роботи не менше двох років, з них близько тисячі (22,5%) були відряджені на навчання підприємствами і організаціями. В Чернівецькому медінституті 80% вступників також володіли трудовим стажем не менше двох років, а 31,5% мали практичний досвід роботи з обраного фаху [40, с. 59].

У 1954 р. було прийнято постанову ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР «Про поліпшення підготовки, розподілу та використання спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою». В документі серед іншого зазначалося, що підготовка спеціалістів середньої ланки не відповідає запланованим темпам, а також має місце непропорційність їх розподілу по відношенню до потреб народного господарства. На виконання положень постанови, та враховуючи

високу кадрову затребуваність західного регіону в агрономах, інженерах, агротехніках, ветеринарних лікарях, у 1955 р. зі східних областей УРСР у Волинську, Ровенську, Станіславську та Чернівецьку області було переведено вісім сільськогосподарських технікумів [83, с. 170]. Продовжувалося створення й нових середніх спеціальних закладів. Тільки впродовж 1956-1958 рр. на західних землях України були відкриті технікуми по підготовці спеціалістів з радіоелектроніки, промислової автоматики, гідромеліорації і електрифікації сільського господарства, хімічної технології, гірничо-будівельної справи та інших галузей [51, с. 130]. Врешті станом на середину 60-х в регіоні загалом діяв 141 середній спеціальний заклад (у Волинській області – 16, Закарпатській – 14, Івано-Франківській – 16, Львівській – 45, Ровенській – 15, Тернопільській – 16, Чернівецькій – 19) з контингентом близько 104,4 тис. учнів [83, с. 171].

Утвердження радянської влади на західних землях України стало поштовхом до соціалістичної індустріалізації та колективізації сільського господарства на них. Закономірно, що ці процеси вимагали значної кількості робітників багатьох спеціальностей різної кваліфікації. Щоби вирішити цю проблему, партійно-радянські органи одночасно займалися в новоприєднаних областях й реформуванням професійно-технічної освіти. Відповідно до планів радянської економіки регіону вже на початкових етапах була розширена мережа ремісничих училищ, а при промислових підприємствах організовувалися школи фабрично-заводського навчання (ФЗН). З огляду на певні складнощі з організацією набору учнівського контингенту, попервах влада нерідко вдавалася до призову, як однієї з вимушених форм комплектування професійно-технічних закладів. І тільки з часом вона перейшла до виключно добровільного залучення вступників. З метою забезпечення кадрових запитів сільськогосподарської галузі професійні кадри для неї масово готували на організованих дво- і трирічних курсах. Так, в регіоні у першій половині 1950-х щорічно за допомогою подібної форми професійного навчання фахові навички змогло здобувати від 125 до 162 тис. осіб [89, с. 194].

Наприкінці 1953 р. було прийнято постанову Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо покращення підготовки кваліфікованих механізаторських кадрів і спеціалізованих станцій і радгоспів». Серед іншого документ встановлював строки навчання в училищах для різних спеціальностей. Окрім того, ухвалювалося рішення про перетворення частини ремісничих училищ і шкіл ФЗН в училища механізації сільського господарства. Постанова зобов'язувала низку установ і відомств вжити заходи для якісного функціонування цих навчальних закладів [97, с. 321]. Вже у 1954 р., на виробничій базі підприємств, МТС та радгоспів розпочалося створення професійних училищ, у яких протягом 1-2 років навчалися випускники середніх шкіл. Зокрема, три такі технічні заклади розпочали свою роботу у Львові [104, с. 147].

Та незважаючи на різні заходи та кроки, накреслені згори, плани підготовки фахових робітників в мережі закладів трудових резервів західного регіону не виконувалися. Для прикладу, в 1954/1955 навч. році у Львівській області в установах професійної освіти завершили навчання і отримали направлення щодо подальшого працевлаштування на підприємства 3 158 осіб (на 113 осіб менше від запланованого показника). Водночас 25 геодезистів-випускників були направлені на роботу не за спеціальністю, а ще 17 – за довідками, без присвоєння відповідної кваліфікації [8, с.154].

Важливі структурні зміни щодо реформування системи професійно-технічного навчання були пов'язані із прийняттям у 1958 р. «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». У відповідному освітньому законі УРСР, який дублював союзний, окремий розділ торкався сфери професійно-технічної освіти. Згідно до його норм, основними завданнями галузі визначалися: «планомірна й організована підготовка для всіх галузей народного господарства культурних і технічно освічених кваліфікованих робітників і трудівників сільського господарства, комуністичне виховання учнів, їх ідейне загартування, формування в учнівської молоді комуністичного ставлення до праці» [83, с. 149].

Таким чином, автори документу наголошували не тільки на фаховій складовій формування трудових кадрів, але й на ідеологічному вихованні випускників.

У ході реалізації реформи в освітньому просторі держави з'явився новий тип професійного навчального закладу – міські та сільські професійно-технічні училища на базі восьмирічної загальноосвітньої школи. Передбачалося, що вони будуть спеціалізуватися з певних галузей виробництва та враховуватимуть у своїй роботі особливості економічного розвитку різних адміністративних районів. До середини 60-х років усі типи професійних училищ і шкіл системи трудових резервів, а також значна частина відомчих стаціонарних навчальних закладів з підготовки робітничих кадрів були остаточно реорганізовані в профтехучилища [100, с. 92]. Сприятливі умови для якісних змін в системі профтехосвіти в республіці був покликаний забезпечити і утворений 1959 р. Комітет Ради Міністрів УРСР по професійно-технічній освіті. Зокрема, урядовці у своїй ухвалі надавали конкретні повноваження Львівському міжобласному управлінню профтехосвіти, що здійснював керівництво училищами п'яти областей регіону та навчальним закладам на місцях [83, с. 149].

Радянська влада, хоч декларативно й обіцяла своїм громадянам широкі можливості для постійного підвищення свого загальноосвітнього рівня, на ділі в різний спосіб, часто негласно, могла звужувати їх в залежності від поточних реалій. Зокрема, керівники партійних органів університетів, інститутів, технікумів, органів держбезпеки пильно стежили за контингентом абітурієнтів, аби в стіни навчальних закладів не проникли різного штибу українські «буржуазно-націоналістичні елементи» та інші «соціально ворожі» категорії. Оперуючи постулатами класового підходу, керівники освітніх установ нерідко дотримувались соціальних бар'єрів при наборі студентства, надавали преференції в ході вступу передовсім робітникам, селянам чи їхнім нащадкам. Так, у 1953 р. у львівських ЗВО близько 75 % від усього студентства обласного центру становили представники робітничого класу та селянства [80, с. 78].

На практиці траплялася й інша крайність, коли сільська молодь приїжджала в міста і містечка з намірами вступу до вищих чи умовно

престижних середньоспеціальних закладів освіти, а натомість отримувала у приймальних комісіях відмову або ж переспрямування в інші, менш престижні, де був помітний недобір бажаючих стати студентами. Після отримання диплому на багатьох випускників-уродженців західного регіону взагалі могла чекати ще одна малоприємна перспектива – примусове направлення на роботу в інші області України або союзні республіки. Зокрема, 1953 р. більшість з 76 місцевих випускників Львівського торгово-економічного інституту отримали спрямування поза межі регіону, хоча й в рідному краї спостерігався значний брак фахівців даного профілю [8, с. 26]. У 1954 р. розподіл на «чужину» спіткав близько 40% молодих спеціалістів західних областей, причому на інженерно-будівельному та радіотехнічному факультетах Львівського політехнічного інституту цей показник обчислювався відповідно цифрами 50% і 70% [27, с. 290]. Водночас кадровий дефіцит у різних сферах господарської діяльності на західних теренах України, часом штучно поглиблений подібним волонтаристським розподілом тутешніх молодих спеціалістів, партійні органи традиційно вирішували запрошенням на роботу вихідців з інших регіонів. Такий спланований курс мав на меті пришвидшити процес повної радянської західних областей УРСР, денаціоналізацію і русифікацію місцевого населення.

Розширення освітньої мережі закладів різного рівня, щорічне збільшення контингенту осіб, які у них навчалися, вимагали забезпечення відповідної матеріально-технічної бази. Навіть наприкінці другого повоєнного десятиліття установи освіти західного регіону України продовжували відчувати гострі потреби в оновленні учбових корпусів, розширенні чи відкритті нових читальних залів, бібліотек, студентських гуртожитків, забезпеченні відповідним житлом своїх працівників. І це незважаючи на той факт, що з року в рік бюджетні асигнування на освіту тільки зростали. Для прикладу, з 1946 по 1955 рр. державні кошти лише на утримання трьох регіональних ЗВО (Львівського, Чернівецького та Ужгородського університетів) збільшилися більше як в три рази – з 19,2 млн. крб. до 72,2 млн. крб. [33, с. 103].

Ключові завдання в справі якісної підготовки фахівців відводилися науково-педагогічному та викладацькому складу працівників вищих та середніх спеціальних освітніх установ. Кадрова комплектація університетів, інститутів, технікумів, училищ у повоєнний період продовжувала вирішуватися широко випробуваними в західних областях способами – як за рахунок значної кількості відряджених на ці терени спеціалістів зі всієї країни, так і шляхом залучення «ідеологічно незаплямованої» місцевої інтелігенції. Зрозуміло, що на перших порах в умовах кадрового вакууму поповнення викладацького складу науковцями і педагогами зі Сходу нерідко відіграло й сприятливу роль в швидкому налагодженні продуктивної роботи відповідних закладів освіти. Водночас поширеною практикою серед багатьох прибулих було незнання або погане володіння українською мовою, ігнорування культурних традицій та звичаїв тутешнього населення, упереджене ставлення до нього [33, с. 104].

Невдовзі після смерті Й. Сталіна питання кадрової політики в західному регіоні України стало однією із тем прийнятої 26 травня 1953 року постанови ЦК КПРС «Питання західних областей Української РСР», базованої на доповідній записці Л. Берії до Президії ЦК КПРС. З метою усунення викладених у документі «недоліків» за гарячими слідами на початку червня в столиці республіки було скликано пленум ЦК КПУ [23, с. 95]. Українське партійне керівництво визнало, що робота з формування кадрів з числа місцевого населення для багатьох сфер народного господарства, включно з науковою та культурно-освітньою, бажала кращого. Зокрема, автори документу наводили конкретні факти, які засвідчили наявність кричущих викривлень попередньої кадрової політики сталінських часів. Констатувалося, що у Львові з 1 718 професорів та викладачів 12 вищих учбових закладів уродженцями краю чи його корінними мешканцями було тільки 320 працівників, а серед 42 деканів факультетів – взагалі 2 [11, с. 642].

Як свідчать архівні документи, не ліпшою видалася у цей час кадрова ситуація і в інших західних областях. Наприклад, в Самбірському районі Дрогобицької області поміж 67 викладачів чотирьох місцевих технікумів і

торгівельно-кулінарної школи доморощених кадрів було 16, а на адміністративних посадах (директорів, завучів) не було жодного [7, с. 691].

На пленумі Закарпатського обкому КПУ (16-17 червня 1953 р.), де розглядалося питання «Про дискредитацію місцевих кадрів», керівники краю також підтверджували незадовільні тенденції в справі залучення корінних мешканців на викладацьку роботу. В Ужгородському університеті серед 119 науково-педагогічних працівників нараховувалося лише 22 закарпатця, а в учительському інституті з 32 викладачів таких було 2. Схожим виглядало співвідношення приїжджих та місцевих в технікумах і училищах Закарпаття [7, с. 688]. Не виявилися оригінальними в своїх висновках щодо кадрових проблем й учасники пленуму Чернівецького обкому КПУ, який відбувся 22-23 червня 1953 р. В ході засідання з'ясувалося, що у ЗВО обласного центру Буковини з 360 професорів і викладачів до числа місцевої інтелігенції належить лише 21 особа. Серед керівного складу університету та інститутів, на посадах деканів факультетів, завідувачів кафедрами корінних мешканців не було взагалі жодного [7, с. 700-701].

Після цього партійні органи разом з різними установами та організаціями напрацювали рішення щодо виправлення перегинів у кадровій політиці в західних областях України. Передбачалося якнайширше висунення на керівні посади представників місцевого населення, залучення до активної діяльності культурно-освітньої інтелігенції, розширення використання української мови в публічному просторі та діловодстві закладів освіти. Однак з огляду на арешт незабаром одного з ініціаторів змін Л. Берії більшість із задуманих кроків реалізовано не було [27, с. 290].

У досліджуваній період кількісне наповнення професорсько-викладацького складу західноукраїнських ЗВО відбувалося також за рахунок відкриття у них таких форм підготовки, як аспірантура з відривом і без відриву від виробництва. Станом на 1955 р. число аспірантів у регіоні в порівнянні з першим повоєнним роком зросло з 20 до 367 осіб. Згадані форми аспірантури функціонували при низці львівських інститутів (педагогічному, торгово-

економічному, поліграфічному, ветеринарному, сільськогосподарському), Станіславському та Чернівецькому медінститутах [33, с. 104-105]. Підготовку науковців-гуманітаріїв налагодили і розвивали в аспірантурах Львівського, Ужгородського та Чернівецького університетів, а також у Львівському філіалі АН УРСР [104, с. 128].

Мережа закладів вищої, середньої спеціальної та професійно-технічної освіти, окрім підготовки фахівців відповідного профілю, у своїй діяльності чимале місце відводила ідейному «загартуванню» студентської молоді. Визначальну роль в плануванні навчальної, виховної та науково-дослідної роботи цих установ передовсім відігравали партійно-урядові рішення. Зі смертю Й. Сталіна і зміною політичного керівництва в державі заідеологізованість освітнього простору не зменшувалася. Незважаючи на критику окремих сталінських практик минулого, вищі партійні чиновники республіки й надалі вимагали від керівників закладів освіти продовжувати активні заходи з «очищення професорсько-викладацьких та студентських кадрів від ворожих антирадянських елементів, буржуазних українських та єврейських націоналістів». Зокрема, за результатами перевірки в другому півріччі 1953 р. ідеологічної роботи Львівського держуніверситету, політехнічного, педагогічного і сільськогосподарському інститутів діяльність їх парторганізацій в цій ділянці визнавалася незадовільною [11, с. 653].

Очевидно, що із посиленням десталінізації після виголошення М. Хрущовим на закритому засіданні XX з'їзду КПРС (25 лютого 1956 р.) промови «Про культ особи та його наслідки» загальна атмосфера в професорсько-викладацькому середовищі та поміж студентської молоді зазнала помітних змін. В стінах освітніх закладів відбувалися численні партійні, комсомольські збори, наради, зустрічі, на яких проходило жваве обговорення основних положень згаданої доповіді. На відміну від попередніх років ці заходи характеризувалися активною позицією науково-педагогічної інтелігенції та молоді, а також подекуди небувалою гостротою суспільно-політичних дискусій.

На Прикарпатті в ході зборів і нарад з обговорення матеріалів ХХ з'їзду з рішучою критикою попереднього сталінського курсу навесні 1956 р. виступила низка викладачів суспільних наук місцевих вишів. Так, доцент кафедри марксизму-ленінізму Станіславського педінституту, член КПРС Мартиненко заявив, що діяльність Й. Сталіна – найжахливіший етап радянської історії, порівнявши цей період з аракчєєвщиною, столипінщиною та біронівщиною. Викладач історичного факультету цього ж закладу Потоцький закидав партійно-радянським органам у створенні в країні специфічної атмосфери повної дезінформації суспільства в роки сталінізму, яка сприяла формуванню культу особи. До критики різних сторін попереднього політичного режиму в СРСР також приєдналися й інші педагоги-науковці міста Станіслава (Донченко, Ляхович, Поляков, Софронова) [1, арк. 97-104].

Слід зауважити, що під час подібних обговорень більша частина науково-педагогічної інтелігенції все ж намагалася займати актуальну на поточний момент офіційну партійну лінію та з обережністю висловлювати власну критичну позицію. Натомість відкритіше і гостріше реагували на адресу засудженого хрущовською владою сталінського керівництва в студентському середовищі. Часом під час публічних виступів і в особистому спілкуванні студенти навіть дозволяли собі переходити межі дозволеної згори критики та вдаватися до антирадянських випадів [65, с. 354]. Так, студент-активіст історичного факультету Ужгородського держуніверситету В. Кушнір після оприлюднення доповіді «Про культ особи та його наслідки» зробив у власному щоденнику вкрай відвертий запис: «Усе більше злоби виникає до Сталіна в моїх товаришів, а особливо в цих двох комуністів, що в нашій кімнаті (Антонюк і Сідей), а в мене до них. Хіба ж тоді цього не видно було? Сволота. Кожен співає в ту трубку, яку йому дають наш уряд і пани Хрущови...» [25, с. 84].

На західних теренах України лютневий виступ М. Хрущова на партійному з'їзді 1956 р. деякі студенти сприйняли не просто як критичну констатацію реалій недалекого минулого, а як заклик до реальних змін знизу. Для прикладу, відчувши атмосферу відносної лібералізації суспільного життя, студенти-фізики

Львівського держуніверситету на зборах, під час навчальних занять у 1957 р. дозволяли собі критикувати радянську дійсність. Надактивним у цьому плані був студент Волощук. Він неодноразово публічно критикував комсомольську організацію і за свою принципову позицію користувався підтримкою серед інших студентів факультету [94, с.332].

За подібні негативні висловлювання на адресу комсомолу, партії, керівництва ЗВО тощо органи влади і ректорати почали досить швидко застосовувати різні форми тиску на неугодне студентство, аж до виключення декого зі стін освітніх установ. Щодо критично налаштованих до чинної політичної системи представників професорсько-викладацького корпусу піднімалося питання про неможливість їх подальшого перебування на займаних посадах і позбавлення роботи за фахом.

На виконання постанови ЦК КПРС від 18 червня 1956 р. задля посилення ідеологічної лінії в діяльності вищої школи та ще більшого насичення освітнього процесу партійно-політичним змістом в усіх ЗВО країни з 1956/1957 навч. року запроваджували вивчення трьох нових курсів: історії КПРС, політичної економії, діалектичного та історичного матеріалізму. Наступного року в українських вишах, як спеціальний навчальний предмет, до згаданих дисциплін було додано ще й основи наукового атеїзму [51, с. 145]. Остання новація цілком вписувалася в канву чергової антицерковної кампанії держави у добу «відлиги». Посилення атеїстичного виховання в освітніх установах мало на меті якомога більше знизити рівень релігійності в молодіжному середовищі. Антирелігійні семінари, бесіди, діяльність клубів войовничих атеїстів в стінах західноукраїнських ЗВО – такими були поширені форми виховної роботи та студентського дозвілля наприкінці 50-х – першої половини 60-х років в регіоні [54, с. 373].

Заходи русифікації, які здійснювалися в руслі колонізаційної політики радянської західних областей України, не минули й систему вищої, середньої спеціальної та професійно-технічної освіти. Пленум ЦК КПУ на своєму засіданні 4 червня 1953 р. констатував, що ситуація із використанням української мови у

вищих учбових закладах регіону далеко ненормальна. У підтвердження такого непривабливого стану наводилася низка фактів з діяльності ЗВО Львова. Так, у Львівському торговельно-економічному інституті російською мовою читалося 56 дисциплін, а в лісотехнічному інституті – 37 з 41. В політехнічному інституті з 412 викладачів українською мовою на заняттях послуговувалося лише 15, а з 295 педагогів держуніверситету – тільки 49. Подібною була ситуація із зросійщенням освітнього процесу в тутешніх педагогічному, сільськогосподарському і поліграфічному інститутах [11, с. 653].

І хоч пленум зобов'язав ЦК КПУ, обкоми, міськкоми і райкоми партії західних областей рішуче покінчити з перекрученням радянської національної політики, зокрема з недооцінкою політичного значення викладання у місцевих вишах українською мовою, стан справ у цій ділянці й далі не зазнав істотних змін. У тому ж Львові в 1955/1956 навч. році у політехнічному інституті 391 із 557 викладачів продовжували викладати російською мовою; в сільськогосподарському інституті перевагу російській в учбовому процесі віддавав 91 педагог з 158, а у лісотехнічному інституті – 124 з 158 [27, с. 291]. Одним з факторів, що сприяв такому мовному перекосу було пріоритетне забезпечення закладів освіти підручниками, навчальними посібниками і науковою літературою на російській мові.

Згорання правлячим режимом задекларованого на XX з'їзді КПРС курсу на лібералізацію суспільно-політичного життя, утиски української мови і культури привели в першій половині 60-х років до формування в середовищах науково-педагогічної інтелігенції і студентської молоді прошарку шістдесятників та інакодумців. В західних областях основними такими осередками політичної нестабільності з стійким ядром націоналістично налаштованих осіб вважалися передовсім заклади вищої освіти Львова, Луцька та Івано-Франківська [38, с. 30].

Зокрема, у Львові в колі національно-свідомої інтелігенції на чільних позиціях перебували представники місцевого державного університету: викладач М. Осадчий, аспірант М. Косів, студент-заочник І. Гель [87, с. 142]. При

Луцькому педінституті національно-культурницьку роботу активно проводили члени Клубу поетичного слова. До нього належали викладач кафедри української літератури Д. Іващенко, студентки історико-філологічного факультету А. Панас, О. Ковальчук, М. Мельничук та М. Герасимович. Згодом до них доєднався інший викладач цього закладу, історик В. Мороз [74, с. 257]. У 1964 р. після переїзду на працю до Івано-Франківська він за короткий час організував осередок українського національного руху вже з-поміж викладачів місцевих ЗВО, членами якого були П. Арсенич, І. Костенюк, А. Загоруйко, М. Мельничук, М. Фіголь, І. Козовик [75, с. 63].

Принципова національна позиція, незгода з проявами антиукраїнського курсу влади в сфері культурно-освітньої політики врешті призвели до чергового витка гонінь і репресій держави по відношенню до найактивніших представників шістдесятництва і опозиційного руху з числа науковців, педагогів та студентів.

Підсумовуючи зазначимо, що у постсталінську добу в розвитку системи вищої, середньої спеціальної та професійно-технічної освіти західних областей УРСР спостерігалися як позитивні, так і негативні моменти. Відкриття в регіоні нових інститутів, технікумів, училищ, широке упровадження вечірньої та заочної форм навчання в них сприяли розширенню можливостей населення щодо доступності різних рівнів освіти, стрімкому зростанню кількості студентів. Водночас навчально-виховний процес і наукова робота в освітніх установах базувалися на основі загальносоюзних взірців і стандартів, страждали на уніфікацію, несли на собі яскраво виражений ідеологічний шлейф.

РОЗДІЛ 3.

КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

3.1. Традиції та новації літературно-мистецького життя часів «відлиги».

Попередній спадок сталінських часів, з яким західноукраїнські діячі культурного фронту навесні 1953 р. вступали в нові для себе суспільно-політичні реалії, був далеко не завидним. Встановлення всеосяжного державного контролю за сферою культури, відсутність повноцінних умов для вільного самовираження окремо взятого творця, організація згори спланованих «викривальних» ідеологічних кампаній по відношенню до літературно-мистецької інтелігенції, запуск маховика гонінь та репресій щодо активного прошарку неугодних режиму її представників – таким був набір прикметних речей і явищ, що більшою чи меншою мірою знайшов раніше свій відбиток на професійній діяльності практично усіх місцевих письменників, художників, скульпторів, театралів, музикантів. Внаслідок цих та інших факторів на початку 50-х регіональна література і мистецтво стрімко втрачали власний довоєнний полікультурний колорит, набували уніфікованих совкових рис, збідніли тематично, жанрово і стилістично.

Відразу зі зміною політичного режиму у державі літературно-мистецькі процеси певний час продовжували інерційний курс в рамках закладеної партійною верхівкою попередньої радянської моделі розвитку культури. У своєму виступі на XVIII з'їзді партії (23 березня 1954 р.) секретар ЦК КПУ О. Кириченко й надалі закликав письменників і митців залишатися вірними борцями ідеологічного фронту [15]. Як і раніше, основними організаційними формами, що унормовували в потрібному владі руслі діяльність творчої інтелігенції західних областей України, залишалися офіційні спілки та об'єднання. Саме їх члени отримували пріоритетні можливості видавати свій мистецький продукт в книжкових видавництвах, друкуватися на сторінках місцевих, республіканських і всесоюзних газет і журналів, експонувати власні

твори на виставках. Ці організації виступали зручним інструментом партійного контролю і диктату за культурно-мистецьким простором [7, с. 10].

При цьому, на членство в офіційних спілках і підтримку своїх творчих задумів могли претендувати далеко не всі митці. Зазвичай, підтримкою з боку партійно-радянських органів користувалося обмежене коло діячів, які передусім прийняли давно усталені державні культурні канони і коди та працювали в рамках так званого методу «соцреалізму». Виходячи з настанов комуністичних ідеологів, саме він проголошувався єдиним правдивим способом радянської художньої творчості та важливим засобом культурного виховання громадян. Відмінність його від інших методів полягала у тому, що соцреалізм був директивно спущений до радянських митців «згори», а не винайдений ними, як це відбувається зазвичай, у процесі творчих пошуків [68, с. 44].

Реноме головного мистецького центру на західних теренах республіки продовжував за собою зберігати Львів. В умовах повоєнних культурних перетворень в регіоні особливі завдання на цьому фронті покладались на майстрів пера, об'єднаних в лавах Львівської організації Спілки письменників Радянської України (ЛО СПРУ). Станом на весну 1953 р. за весь час своєї діяльності львівські спілчани видали в книжках та опублікували в літературно-громадських часописах близько 90 творів (романів, повістей, збірок оповідань, поезій, нарисів, публіцистичних статей і памфлетів тощо) [7, с. 685-686]. Львівська організація Спілки видавала власний літературний журнал «Жовтень». Відповідно до духу тієї епохи центральними темами тих видань і публікацій було возвеличення комуністичного будівництва в західних областях УРСР та викриття українських «буржуазних націоналістів».

Закономірно, що після жаклих тоталітарних практик попереднього режиму пробудження життя в середовищі ЛО СПРУ проходило повільно і подекуди болісно. Керівник спілки П. Козланюк навіть після приходу нової політичної влади на одному із чергових засідань правління пропонував колегам працювати за старими лекалами, закликаючи й надалі в роботі розкривати «чорні дії Грушевського, Барвінського, Левицького та інших буржуазно-

націоналістичних «патріотів», що продавали на всіх імперіалістичних базарах визволення і волю українського народу» [8, с.247].

П. Козланюк обстоював консервативні позиції також і в якості делегата західноукраїнських літературних кіл на II З'їзді радянських письменників в столиці держави в грудні 1954 р. Під час власного виступу на зібранні львів'янин зі всією категоричністю цитував слова одного з ідеологічних стовпів сталінізму А. Жданова, в яких мовилося: «Немає і ніколи не було літератури, крім літератури радянської, яка організувала би трудящих та пригноблених на знищення всієї антинародної літератури, літератури брехні, розпусти, потворного націоналізму і релігійного мракобісся» [107, с. 99].

Водночас приблизно у ту ж пору, коли керівництво ЛО СПРУ ще з великою опаскою продовжувало оглядатися в день вчорашній, у літературне середовище Львова на контрасті почало буквально вриватися схильне до творчих новацій молоде покоління авторів. Поміж них вирізнявся власним талантом і відповідальною громадянською позицією прикарпатець Д. Павличко. Свідченням цього слугують його дебютні поетичні збірки «Любов і ненависть» (1953) та «Моя земля» (1955), які стали першими спробами дати чесні відповіді на злободенні колізії нової доби. А написаний поетом на смерть Й. Сталіна вірш «Коли помер Кривавий Торквемада» (1955 р.), на думку дослідників, взагалі став своєрідним літературним маніфестом молоді творчої генерації, вістря якого спрямовувалося не лише проти колишнього диктатора, але й проти створеного ним тоталітарного режиму, що й надалі продовжував демонструвати власну живучість [92, с. 90].

Невдовзі після входження Закарпаття до складу УРСР і на теренах цього краю було створено обласну філію СРПУ. Одночасно партійні функціонери від культури подбали про «підсилення» когорти місцевих майстрів пера скерованими в край з відповідною місією представниками радянської творчої інтелігенції зі Сходу (М. Тевельов, П. Цибульський, В. Ладижець, П. Угляренко та ін.). Таким чином, з тієї пори літературний процес в області характеризувався існуванням трьох взаємно переплєтених за різним життєвим досвідом

національним походженням і мовною ознакою груп літераторів – українських, російських та угорських [39, с. 369].

В силу багатьох обставин плідне творче співіснування представників цих умовних угруповань в лавах письменницької Спілки Закарпаття не завжди було безхмарним. У 1954 р. виник конфлікт між її відповідальним секретарем Ю. Гойдою та в. о. головного редактора Закарпатського обласного книжково-журнального видавництва П. Цибульським. І хоча причиною суперечки, здавалося, були різні погляди сторін на змістовне наповнення чергового випуску літературного альманаху, насправді протиріччя мали приховане підґрунтя, викликане складністю взаємостосунків по лінії місцева–приїжджа інтелігенція [44, с. 34-35]. Конфліктна ситуація навіть стала окремим питанням розгляду («Про роботу обласного відділення Спілки радянських письменників України») на засіданні бюро Закарпатського обкому КПУ. За результатами слухань партійне керівництво краю вказало на серйозні недоліки в роботі філії СПРУ. Передовсім вони полягали у «втечі» літераторів Закарпаття від реалій соціалістичного будівництва, внаслідок створення «ідейно і художньо неповноцінних творів» [44, с. 36].

Врешті, одним з винуватців такого стану справ обком партії визнав Ю. Гойду та своїм рішенням звільнив його з посади відповідального секретаря обласного відділення СПРУ. Сам літератор із нотками відчаю констатував, що упереджене ставлення влади до місцевих кадрів «все життя супроводжуватиме інтелігенцію, що народилася на Закарпатті до возз'єднання» [44, с. 35].

Задля популяризації прозових, поетичних творів, літературознавчих розвідок і нарисів в краї видавалися спеціалізовані альманахи «Радянське Закарпаття» (1947–1957) і «Карпати» (1958–1959). Серед найяскравіших літературних постатей, які в 50-х – 60-х роках визначали творчий потенціал Закарпатської області, називають Ю. Станинця, М. Тевельова, Ф. Потушняка, С. Панька, М. Томчанія, І. Чендея [39, с. 369].

В інших обласних центрах Заходу України, де на початках у потрібній кількості спостерігався брак якісних творчих одиниць для відкриття

повноцінних відділень Спілки письменників, функціонери від культури обмежилися створенням літоб'єднань при редакціях партійних газет. Зокрема, письменницький актив Чернівецької області не один рік гуртувався під крилом місцевого часопису «Радянська Буковина» [98, с. 417]. Щоправда, майже десятирічний видавничий голод, від якого потерпали буковинські поети і прозаїки, було розірвано тільки з середини 50-х. Чернівецьке літоб'єднання протягом 1954-1960 рр. видавало спеціалізований альманах «Радянська Буковина». На його сторінках отримали можливість звертатися до читача зі своїми актуальними напрацюваннями як досвідчені майстри слова, так і початківці. Окрім того, у цю пору твори групи буковинських авторів вийшли поза межі краю і з'являлися не лише в книжкових видавництвах республіки, але й в Москві та Кишиневі. До таких слід віднести поетичні збірки М. Ткача «Йдемо на верховини» (1956), «На перевалі» (1957), П. Амбросій «На сонячній дорозі» (1957), В. Григоренко «Гірський подих» (1958), В. Зубаря «Пагіння» (1959), В. Левицького «Вірші» (1959), прозову збірку Б. Гончаренка «Твоя школа» (1957), першу книгу роману В. Бабляка «Вишневий сад» (1958 р.), збірку нарисів М. Бурбака «Сестри» (1959), збірку оповідань Мойше Альтмана «Коріння» (1959) та ін. [98, с. 419].

Подібна активізація видавничої діяльності з боку буковинських поетів і прозаїків, позитивна оцінка їх творчого наробку столичними літературними критиками створили умови для відкриття в Чернівцях влітку 1958 р. обласної письменницької організації. Фундаторами відділення СРПУ стали десять місцевих літераторів, а першим його відповідальним секретарем члени обрали М. Ткача [98, с. 419].

Ще в 1940-х роках при газеті «Прикарпатська правда» оформилося і діяло Станіславське обласне літературне об'єднання. На середину 50-х воно налічувало у своєму складі близько 40 членів [18]. Серед них власним творчим доробком передовсім вирізнялися В. Бандурак, О. Мельник, В. Омельченко, Д. Осічний, Б. Мельничук, М. Карпенко, О. Мельника, Г. Гришко, В. Григорак. У досліджуваний період об'єднанням керували: журналіст Я. Солодченко (1953 р.),

літературознавець М. Донченко (1953-1957 рр.), письменники В. Омельченко (1957-1959 рр.) та М. Карпенко (1959-1964 рр.) [93, с. 76].

Кілька років поспіль Станіславське обласне літоб'єднання видавало власний літературно-художній збірник. Перший такий альманах вийшов із друку 1954 р. [10]. На його сторінках у різні роки друкувалися такі талановиті автори, як Ірина Вільде, Ю. Шкрумеляк, Г. Гришко, Р. Федорів, О. Стрілець, І. Михайлюк, Д. Осічний, Д. Макогон та ін. [93, с. 74]. Початківці та молоде покоління місцевих поетів і прозаїків мали можливість дебютувати на сторінках обласної «Прикарпатської правди». Редакція газети заснувала спеціалізовану літературну сторінку «Трембіта». Тільки за один 1956 р. було підготовлено до виходу 16 її випусків. У них, а також в інших літературних добірках часопису, загалом опубліковано більше 100 поетичних творів літераторів області [12].

Вирувало творче життя й на периферіях Прикарпаття. В Коломиї існував гурток майстрів художнього слова при редакції міської газети «Червоний прапор». На славній своїми письменницькими традиціями Снятинщині в 1957 р. побачив світ накладом в 2 500 примірників літературний додаток газети «Колгоспник» під назвою «Радянське Покуття» (обсяг 18 сторінок). За короткий час накладом 3 тис. примірників вийшов вже збірник творів членів літературної групи Снятинського району «Світанок над Прутом» (1960 р.). Посеред інших авторів книжки там було опубліковано твори таких знаних на ту пору прикарпатських літераторів, як Я. Гоян, В. Хронович і Г. Гришко [93, с. 75].

Варто сказати, що курс радянських ідеологів на організацію і підтримку подібних локальних літературних об'єднань і гуртків мав передовсім на меті спрямовувати творчий потенціал учасників у потрібне русло, тримати під контролем їх мистецький порив, використовувати опублікований доробок у ідеологічних цілях. З іншого боку, набувши статус члена творчої спілки, навіть периферійної, місцеві літератори, особливо початківці, отримували хоча би якийсь майданчик для «виходу на люди». Хоча й тут чиновники від культури не стільки дбали про розширення можливостей для видання своїх творів провінційними авторами, стільки ухвалювали волюнтаристські рішення про їх

обмеження. Так, від початку 60-х обласні відділення Спілки письменників та локальні літоб'єднання західного регіону вже позбавлялися права видавати власні збірки-альманахи. В постанові ЦК КПРС від 1 жовтня 1959 р. «Про літературно-художні альманахи» наголошувалося, що випуск частини таких видань приносить великі збитки державі. Відтак альманахи, які систематично не розповсюджувалися і були нерентабельними, більше не видавалися [98, с. 418].

Подекуди непростою була й атмосфера щодо підтримки початківців з боку керівництва творчих спілок і об'єднань, партійних і комсомольських організацій. На початку 1956 р. в Києві відбулася республіканська нарада молодих літераторів. Опісля цього по гарячих слідах розгляд питань, пов'язаних з вихованням творчої молоді на місцях, провела творча інтелігенція в регіонах. Приміром, в Станіславі відповідні збори пройшли за участі партійних керівників області та запрошених гостей – членів СРПУ з різних міст України (Д. Макогон, П. Загребельний, В. П'янов, М. Матвійчук) [18].

З одної сторони, чимало учасників зібрання у своїх виступах констатували, що початкуюча генерація літераторів Прикарпаття, судячи з їх творчих напрацювань, мало знає і недостатньо вивчає життєві реалії, а також поки не досконало володіє словом – головною зброєю письменника. При цьому, керівник Станіславського обласного літоб'єднання М. Донченко самокритично визнавав, що однією з основних причин створення молодими авторами творів, які наразі поверхово відтворюють «життєву правду», стала незадовільна робота самого бюро організації у вихованні й підвищенні художнього та ідейного рівня початківців. Зі свого боку, молоді літератори краю за байдужість до розвитку літературного руху на місцях і відсутність сприятливих умов для творчого зростання піддали гострій критиці не лише керівний актив обласного літоб'єднання, але також обком, міськкоми і райкоми комсомолу [18].

Суперечливі риси спостерігалися і в розвитку художнього образотворчого мистецтва західних областей УРСР. Особливо помітними вони були в творчому середовищі головного культурного осередку регіону Львові. Невдовзі після звільнення міста від німецької окупації там відновила свою роботу Львівська

організація Спілки радянських художників України. Її члени мали можливість брати участь в організованих владою виставках і творчих звітах, отримувати держзамовлення на твори живопису, скульптури, графіки з радянської тематики тощо. При цьому, змістову лінію радянського мистецтва визначав давній радянський штамп, що воно «має бути зрозумілим народу». Такий підхід фактично унеможлиблював існування в творчості будь-яких проявів новаторства, закріплював в питаннях вибору художньої форми загальноприйнятих традиційних класичних взірців. Провідним сюжетним наповненням картин чи скульптурних композицій мало слугувати відображення нової соціалістичної дійсності в регіоні [28, с. 151].

Більша частина старшого покоління художньої інтелігенції, яка формувалася у міжвоєнну добу в професійних закладах і мистецьких середовищах країн Центральної та Західної Європи, хоч силою обставин й була змушена співпрацювати з державними структурами, однак не змогла до кінця прийняти усі ідеологічні постулати радянської культури, відкинути право на індивідуальні творчі пошуки [26, с. 96-97]. Власні, розуміючи, що процеси «перевиховання» представників старої мистецької школи і формування у потрібному руслі тутешньої молоді генерації митців займуть чимало часу, вирішили відрядити у Львів загін «ідейно загартованих» бійців культурного фронту з інших регіонів країни. Відтак на зламі 40-х – 50-х років у місто прибула й надалі запрацювала ціла когорта випускників Київського, Харківського, Одеського художніх інститутів та мистецьких закладів Москви і Ленінграда (І. Гуторов, Г. Леонов, С. Лазеба, В. Любчик, М. Рябінін, С. Ткаченко та ін.), відданих традиціям соцреалізму і готових до утвердження канонів радянського мистецтва на західноукраїнських теренах [56, с. 223].

На початковому етапі десталінізації ознаки мистецької «відлиги» на західних землях України, і у Львові зокрема, були малопомітними. Все-таки місцеве культурно-творче середовище було сильно деформоване, давалися ознаки відголоски попередніх ідеологічних утисків і репресій, а також перебування в зоні посиленого нагляду з боку каральних органів в умовах нових

політичних реалій. Водночас відряджених сюди митців-соцреалістів цілком влаштував існуючий стан справ. Відтак досить показовою у цьому плані виявилася атмосфера, в якій наприкінці літа 1953 р. у Львові проходила конференція художників західних областей УРСР. Одним із найдискусійніших епізодів зібрання став виступ статусної київської художниці Т. Яблонської. У ході обміну думками гостя публічно висловила вже певним чином модифіковані, хоч ще й досить помірковані, погляди на майбутні шляхи розвитку мистецтва в державі. Великою мірою несподіваним для багатьох місцевих учасників, став заклик художниці до власть імущих відходити від постійного нав'язування митцям у творчості тематичних планів, кон'юнктурних сюжетних образів для художнього зображення, а дати більше свободи для самовираження. У відповідь деякі «нові» львівські художники негативно оцінили подібний підхід Т. Яблонської. Критики стверджували, що висунуті нею пропозиції є «штампом, вони не оригінальні і позичені із старих формалістичних арсеналів» та загалом позбавлені науково-теоретичної бази [28, с. 152].

Однак з подальшою лібералізацією політичного життя в країні ця зовнішня інертність в поведінці місцевої художньої інтелігенції потрохи зникає. На думку дослідників, від середини 1950-х достатньо помітного впливу в культурному просторі Львова набирає умовна група митців-нонконформістів старої генерації (М. і Р. Сельські, О. Кульчицька, К. Звіринський, Л. Левицький, В. Манастирський, Д. Довбошинський, Я. Музика, В. Патикта ін.) [28, с. 153]. Не вступаючи у відкритий конфлікт з офіційною владою, ці люди під час неформального спілкування з обдарованим прошарком творчої молоді формували її мистецькі підвалини, світоглядні й культурні цінності, національну свідомість. У такий спосіб забезпечувалася мистецька тяглість поколінь західноукраїнських митців, результатом чого стало оформлення в середині 60-х років так званої «львівської художньої школи». До неї належать випускники Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва Є. Лисик, І. Марчук, Л. Медвідь, О. Мінько, З. Флінта, А. Бокотей, Л. Пушкаш, П. Маркович, І. Боднар, І. Остафійчук, Б. Сорока, Б. Сойка, Р. Петрук [26, с. 98].

Факт появи цієї когорти самобутніх художників засвідчив, що незважаючи на штучні спроби партійних ідеологів тотально інтегрувати в локальний творчий процес радянські мистецькі форми і методи, місцеві культурні традиції продовжували демонстрували опірність до чужорідних впливів.

Реноме самобутнього центру художнього мистецтва в Україні у перші повоєнні десятиліття за собою міцно закріпив провінційний Ужгород. Наявність в культурному просторі краю низки митців європейського рівня (А. Ерделі, Й. Бокшай, Ф. Манайло, А. Коцка) вплинуло на рішення керівництва республіки створити ще в 1946 р. Закарпатську організацію Спілки радянських художників України [39, с. 373]. Згадані культурні діячі, переживши часи сталінських переслідувань за прояви космополітизму і формалізму у власній творчості, продовжували гідно репрезентувати край на мистецькій мапі України і в добу «відлиги». Для представників Закарпатської школи живопису характерним було так зване «фольклорне» (етнографічне) спрямування в художніх візіях. У творах тих же Ф. Манайла, А. Коцки, а також інших непересічних фігур В. Микити та Е. Контровича, вдало перехрещувалися народно-традиційна і універсальна виражальність, що дозволяло при дотриманні класичних канонів користатися й спектром авангардних засобів [69, с. 159].

Вагому роль у процесі модернізації культурно-мистецьких практик в державі відіграло розвінчування культу особи Й. Сталіна після вікопомного XX з'їзду КПРС (14–25 лютого 1956 р.). Хоча започаткована М. Хрущовим критика попереднього владного курсу отримала неоднозначні оцінки всередині суспільства, вона дала поштовх оновленню радянського соціуму, створювала можливості для поступової морально-психологічної розкутості літераторів і митців, а також більш відкритого та критичного висловлювання власної творчої позиції, часом протилежної усталеним офіційним догмам. У контексті лібералізації суспільно-політичного життя важливою подією хрущовської «відлиги» стало звільнення з ув'язнення та заслання репресованої сталінським режимом когорти представників західноукраїнської творчої інтелігенції. Вже влітку 1956 р. в пресі почали з'являтися повідомлення про реабілітацію

українських письменників, жертв сталінського терору. Зокрема, одними з перших поміж реабілітованих виявилися імена закарпатця А. Патрус-Карпатського та галичанина Ю. Шкрумеляка. Трохи пізніше до Львова зміг повернутися й незаслужено репресований талановитий композитор В. Барвінський [108, с.166].

Паралельно на офіційному рівні переглядалися попередні несправедливі оцінки щодо творчості окремих культурних діячів, що мало значний суспільний резонанс та позитивний вплив на громадсько-психологічний клімат у регіоні. За клопотаннями Президії СРПУ і керівництва Інституту літератури АН УРСР Головліт УРСР провів роботу з виключення реабілітованих письменників зі списку осіб, усі твори яких підлягали вилученню з бібліотек і книготорговельної мережі. До відкритих фондів загального користування поверталися й книги, з опублікованими статтями, портретами чи цитатами і згадками про таких авторів. Відтак широкому загалу стала доступною для знайомства творчість таких незаслужено забутих місцевих літераторів, як І. та А. Крушельницький, В. Бобинський, В. Ѓжицький, М. Ірчан [25, с. 119].

Розвінчування культу особи чинним радянським керівництвом поклало край широкій пропаганді сталініани у художньому мистецтві. Практично по всій країні з музейних експозицій, виставок, галерей масово вилучалися полотна і скульптури, присвячені «великому вождю». Водночас почався масовий демонтаж монументальних пам'ятників Й. Сталіну по великих й малих населених пунктах УРСР, в тому числі й на західних теренах республіки. Приміром, в Станіславі до кінця 1950-х з вулиць обласного центру було прибрано усі чотири монументи, що увіковічували образ сумнозвісного кривавого радянського тирана [117].

Наступ М. Хрущова на сталінізм і пов'язаний з ним культ особи мав далекосяжні наслідки. Один із них полягав у тому, що разом зі Сталіним зазнала знецінення вся офіційна культура, яка потенційно працювала на його возвеличення. Поглиблення лібералізаційних процесів в країні сприяло формуванню атмосфери творчої свободи в середовищі художньої інтелігенції,

створенні передумов для певного оновлення форм і методів літературно-мистецького життя.

У Львові в другій половині 1950-х рр. важливе значення в становленні молодішої генерації митців відігравали неформальні товариські компанії. За словами літератора Р. Іваничука, вони чимось нагадували творчі асоціації міжвоєнної пори, що єднали за культурними смаками й поглядами як письменників, так і художників, акторів, композиторів [113, с. 98]. Іншою поширеною організаційною формою літературно-мистецького життя міста була діяльність творчих об'єднань при освітніх установах, підприємствах, редакціях газет і журналів. З ініціативою їх створення здебільшого виступала творча молодь, яка складе основне ядро руху шістдесятників. До найвідоміших угруповань якийсь час відносився літературний гурток під керівництвом Д. Павличка при Львівському держуніверситеті. В ту пору серед його учасників були такі знані в майбутньому літератори і громадські діячі, як Р. Братунь, Р. Іваничук, Р. Лубківський, Д. Герасимчук, В. Колодій, Г. Глазов, М. Петренко, Г. Леонченко, В. Лучук, Г. Печенівський, Г. Книш, Р. Кудлик, М. Косів, Н. Бічужа. В 1960-1961 рр. за сприяння ЛО СПУ Р. Братунь згуртував групу молодих літераторів у «Кабінеті молодого автора» (В. Лучук, О. Сенатович, М. Ільницький, Р. Кудлик, Р. Лубківський) [92, с. 89-90].

З-поміж українських культурницьких об'єднань першої половини 1960-х своєю діяльністю вирізнявся львівський Клуб творчої молоді «Пролісок» (1963-1965 рр.). Передумовою його створення стало налагодження зв'язків між київською та львівською молоддю, активізація яких розпочалася навесні 1962 р. з візитів до Львова та виступів у обласному відділенні Спілки письменників і університеті плеяди столичних шістдесятників М. Вінграновського, І. Драча, І. Дзюби, Л. Танюка та А. Горської [92, с. 91]. Взнявши за орієнтир досвід діяльності київського КТМ «Сучасник», прошарок національно-свідомої львівської інтелігенції організував 1963 р. клуб «Пролісок». На чолі об'єднання, яке нараховувало близько півсотні осіб, стояв М. Косів, а до найактивніших членів

належали М. Горинь, І. Калинець, Р. Лубківський, І. Стасів (Калинець), Р. Кудлик, Л. Медвідь, Б. Ступка [91, с. 235].

Учасники «Проліску» здійснювали культурницьку працю в трьох секціях: літературній, музично-театральній та образотворчого мистецтва. Поширеними формами клубної діяльності стало проведення різноманітних літературно-мистецьких вечорів, святкувань, обговорень, поширення самвидавних творів, прослуховування магнітофонних записів поезії. За словами активної діячки об'єднання М. Процев'ят, окрім іншого, в клубі «поширювали українські журнали і газети з діаспори, захоплювались у рукописах поезією Миколи Вінграновського та Івана Драча, особливо бунтарськими віршами Василя Симоненка, оригінальним мисленням Івана Дзюби, літературною творчістю львівських письменників і поетів» [92, с. 91].

З низки культурно-просвітницьких заходів, організованих львівським «Проліском», особливий резонанс викликали вечори пам'яті Лесі Українки, Т. Шевченка, Б.-І. Антонича, О. Довженка. Чимало роботи було проведено задля пропаганди української народної та естрадної пісні, а також збереження Різдвяних святкових традицій. У 1964 р., попри перепони з боку офіційних властей, делегація львівського клубу таки взяла участь у ювілейних Шевченківських святкуваннях в Каневі.

Протягом всього короткого часу своєї діяльності учасники «Проліску» відчували на собі постійний контроль з боку органів Львівського обкому КПУ та КДБ. Намагання керівної ланки клубу проводити свою культурницьку роботу відособлено від офіціозу привели до неминучих конфліктів з системою, до закидів на власну адресу у націоналізмі, що закінчилося в 1965 р. для найбільш активних членів арештами і закриттям самої організації [91, с. 235].

Національно-культурну діяльність, започатковану київським і львівським КТМами, підтримали в провінційному Луцьку. Орієнтовно на зламі 1963-1964 рр. при місцевому педінституті за ініціативи викладача кафедри української літератури Д. Іващенко повстав Клуб поетичного слова, який став основою для неформального оформлення луцького шістдесятницького центру [74, с. 257].

Активними учасниками засідань об'єднання стали студентки історико-філологічного факультету, поетеси-початківці А. Панас, О. Ковальчук, М. Мельничук, М. Герасимович. На зібраннях члени клубу жваво обговорювали твори В. Симоненка, І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, що формували критичне ставлення до радянської дійсності та сприяли пробудженню в молодого покоління людей почуття національної свідомості [115, с. 519].

Після приєднання до лав луцького об'єднання викладача-історика В. Мороза за короткий час воно пройшло еволюцію від культурницького клубу шістдесятників до дисидентської групи. Тож закономірно, що її антирадянська діяльність зацікавила органи КДБ. Врешті арешти Д. Іващенко і В. Мороза на початку осені 1965-го поклали кінець існуванню луцького осередку інакодумства [74, с. 262].

Від початку 1960-х радянське керівництво взяло планомірний відхід від курсу на лібералізацію суспільно-політичного життя, окресленого XX з'їздом партії. Кардинальну зміну політики влади в галузі культури засвідчили зустрічі першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова з діячами літератури і мистецтва 17 грудня 1962 р. та 8 березня 1963 р., а також рішення пленуму ЦК КПРС з ідеології в червні 1963 р. [56, с. 324]. Фактично згори було дано відмашку на посилення ідеологічного диктату в творчому процесі. Література і мистецтво після короткої «відлиги» знову опинилися під пильним оком ідеологічного відділу партії, що оперативно реагував на будь-які «відхилення» у творчості.

Перехід центрального партійного керівництва в наступ синхронно підтримали структури на місцях. В умовах «відлиги», коли відбувалося часткове переосмислення забороненої світової мистецької спадщини (імпресіонізму, експресіонізм, кубізму тощо), стали помітними спроби окремих молодих художників запозичити та інтерпретувати її елементи у своїй творчості. Однак, як і раніше, принципове відхилення від реалістичних засобів зображення дійсності чиновниками від культури не заохочувалося. Вже у грудні 1962 р. на чергових партзборах Львівської обласної Спілки письменників розгорнулася кампанія «викриття» українських абстракціоністів і формалістів [28, с. 324]. Цю

лінію 1963 р. продовжило бюро Львівського обкому КПУ, на одне із засідань якого окремо було винесено питання «Про групу «теоретиків формалістичного напрямку», виявлену у Львівському Інституті декоративного і прикладного мистецтва [8, с. 458]. В сусідній Закарпатській області за «формалістичні збочення» і «безплідні пошуки» в творчості зазнали критики на власну адресу молоді художники Є. Бедзір, П. Бедзір, М. Семан та Є. Крамницька [7, с. 34-35].

Аналогічна «ідейно-виховна» робота з працівниками культурного фронту активно проводилася й на Прикарпатті. 27 квітня 1963 р. в Івано-Франківську було скликано нараду активу творчої інтелігенції та представників обкому партії щодо питань «Рішення листопадового Пленуму ЦК КПРС, грудневого Пленуму ЦК КПУ і завдання ідеологічної роботи в області». У своєму виступі на зборах секретар Івано-Франківського обкому КПУ О. Чернов зазначав: «Ідеологи буржуазії шукають найменші щілини, крізь які можна би пробратися в глибокі тили соціалістичного суспільства і посіяти в людських душах зерна ядовитого зілля. Втративши всі надії на успіх прямих атак проти ідей комунізму, вони намагаються нав'язати нам мирне співіснування ідеологій в сфері художньої творчості, підсипаючи отруту у вигляді формалізму і абстракціонізму – однієї з форм буржуазної ідеології» [3, арк. 87].

На цьому зібранні представники партноменклатури серед іншого застерігали прикарпатських літераторів від наслідування «ідейно сумнівних» зразків творчості таких радянських і українських авторів-шістдесятників, як І. Еренбург, В. Некрасов, Є. Євтушенко, В. Аксьонов, А. Вознесенського, І. Драч, М. Вінграновський. Натомість на адресу місцевих майстрів пера лунали заклики відмовитися від «лжєноваторських» пошуків нових форм у поезії і прозі, збільшити кількість творів на виробничу тематику, в яких домінуватиме образ позитивного героя-борця за комунізм [3, арк. 91].

Під пильним оком ідеологічної цензури в цей проміжок часу перебували також художники Івано-Франківщини. Їхні роботи стали об'єктом прискіпливої уваги і розбору на предмет «відхилень» як з боку радянсько-партійних чиновників, так і керівництва творчих спілок. Не відставала і обласна партійна

преса – навесні 1963 р. на сторінках «Прикарпатської правди» з'явилася низка дописів, спрямованих на критику будь-яких проявів формалізму й абстракціонізму в творчості окремих представників молодого покоління художньої інтелігенції краю (О. Заливаха, М. Фіголь, І. Кулик) [14; 17].

Серед когорти івано-франківських митців своїм нестандартним творчим стилем та принциповою національною позицією особливо вирізнявся О. Заливаха. Вже у травні 1962 р. в обласному центрі Прикарпаття відкрилась перша виставка його персональних творів, викликавши неоднозначну реакцію в мистецьких колах і серед відвідувачів. Відтак місцеві чиновники від культури вирішили перестрахуватися і за тиждень після відкриття завчасно закрили експозицію, мотивуючи своє рішення низьким ідейним рівнем представлених робіт [73, с. 150]. Через це митець надалі довший час не мав змоги виставляти свої картини.

Незважаючи на ідеологічний тиск з боку партійних органів та критику з боку окремих колег по обласній Спілці художників, О. Заливаха не зрадив своєму творчому почерку в мистецькій діяльності, а також не відмовився від її наповнення національним змістом. На ґрунті популяризації української культурної спадщини і захисту української мови від проявів русифікації в духовному житті він швидко знайшов відповідне коло однодумців не лише в Івано-Франківську, але й в столиці республіки. Саме там в стінах столичного КТМу О. Заливаха познайомився і надовго заприятелював з іншою талановитою художницею-шістдесятницею А. Горською [112; 120]. За короткий час 1964 р. їх творчий тандем, доповнений іншими столичними митцями Г. Зубченко і Л. Семикіною, у вестибюлі Київського держуніверситету створив новаторську колективну монументальну композицію в жанрі Шевченкіани [16, с. 104]. (Додаток Б). Однак виплеканий авторською групою унікальний вітраж із зображенням Тараса Шевченка був варварськи знищений за наказом керівництва освітнього закладу, позаяк художній витвір нібито не отримав попереднього схвалення в Спілці художників [114, с. 1482].

Врешті, у 1965 р. за «антирадянську пропаганду й агітацію», пов'язану з активною дисидентською діяльністю, О. Заливаха заарештували і засудили до позбавлення волі у виправних колоніях суворого режиму строком на п'ять років [73, с. 152].

Таким чином, з відходом у минуле сталінізму та настанням хрущовської «відлиги» у радянській літературі й мистецтві попервах склалася сприятлива ситуація для подолання усталених принципів партійно-ідеологічного диктату та виходу в простір творчої свободи. В умовах послаблення ідеологічного тиску яскравими творами про себе заявила молода плеяда поетів, письменників, художників, породивши таке нове явище духовного оновлення як «шістдесятництво». Водночас вже на початку 60-х років окремі рішення і кроки влади розвіяли ліберальні ілюзії в середовищі творчої інтелігенції та засвідчили спроби повернути повний державний контроль за літературно-мистецьким життям.

3.2. Організація культурно-масової роботи з населенням.

Колосальні культурні перетворення, які продовжувалися в західних областях України в контексті радянзації регіону, передбачали налагодження цілеспрямованої та масової роботи з місцевим населенням від обласних центрів до найвіддаленіших сіл. Провідниками державної культурної політики на місцях, а також суб'єктами просування найважливіших суспільно-політичних рішень партійно-радянських органів в маси мали стати працівники професійних мистецьких установ (театрів, філармоній) і мережі культосвітніх закладів (будинків культури, клубів, хатів-читалень, бібліотек, музеїв, кінотеатрів). З жовтня 1953 р. всі ці інституції стали підпорядковуватися новоствореному Міністерству культури УРСР [51, с. 156]. За задумом комуністичних ідеологів, на них покладалася місія стати опорними базами парторганізацій щодо проведення не лише культурно-освітньої, але й масово-політичної роботи.

У попередню сталінську добу діяльність професійних театральних і філармонійних колективів відбувалася в далеко несприятливих умовах. Творчий

процес піддавався згори суворій ідеологічній регламентації. Жорсткий контроль за роботою митців був помножений на застосування персональних репресивних заходів у їх середовищі. Зокрема, на Заході України в перші повоєнні літа жертвами переслідувань тоталітарного режиму стала ціла когорта діячів театру і музики: у Львові – О. Гринько і Б. Мірус [70, с. 542]; Чернівцях – І. Дудич, А. Довганчук, В. Дячук, В. Колянко, Х. Кудринський, О.Тимінська, Р. Головатий, С. Дубіневич та І. Шевчукевич [98, с. 449]; Станіславі – Д. Котко, Я. Чуперчук, О. Божедан, О. Роп'яник та Г. Ільба; Коломиї – І. Когутяк, В. Симчич, В. Ткачук, Б. Вонсуль, Ф. Киселійчук і Д. Селезінка [71, с. 135].

Із настанням «відлиги» і зміною загальної атмосфери в суспільстві працівники театрів і філармоній виношували небезпідставні сподівання на позитивні трансформації в професійній діяльності. З іншого боку, цей загін діячів культурного фронту був досить чисельним і певною мірою впливовим, аби держава так легко відмовилася від свого контролю за його роботою. Станом на кінець 1950-х в західних областях республіки нараховувалося 18 постійно діючих театральних колективів (12 українських драматичних театрів, два театри ляльок, два російських драматичних театри, театр опери та балету і театр юного глядача) [7, с. 21].

Слід зауважити, що в досліджуваній нами період провінційні театри України, в тому числі й західного регіону, назагал перебували у процесі творчої стагнації. В умовах, коли практично схожими були репертуарні афіші, а трупи працювали «по-Станіславському», дотримувались «реалістичних» засобів виразності та ілюстративності в декораціях, відмінність між трупами простежувалася тільки в рівні професійної майстерності режисури і виконавців.

У цьому контексті на загальному тлі вирізнялися своїми постановками такі досвідчені режисери і послідовники традицій Леся Курбаса, як Б. Тягно (Львівський обласний музично-драматичний театр ім. М. Заньковецької), В. Складенко (Львівський театр опери та балету, Театр юного глядача) та Б. Борін (Чернівецький державний український драматичний театр) [70, с. 548]. Серед самобутніх акторських талантів, які в 50-60-х роках успішно працювали на

українській театральній сцені, слід виділити: львів'ян В. Аркушенка, Л. Каганову, Ф. Стригуна, Т. Литвиненко, В. Розстального, Б. Ступку, Б. Козака, Л. Кадирову; лучан Г. Пташник, Ф. Балабуха, М. Клименко, Н. Фіалко [70, с. 572-577]; буковинців В. Сокирка, Ю. Величка, Г. Янушевич, М. Кисельову, Р. Раїсову, К. Ципу, Н. Білодідову [98, с. 452].

Аналіз джерельної бази нашого дослідження свідчить, що зміна культурної політики держави в сфері театального мистецтва в постсталінську добу швидше носив косметичний характер. Партійно-радянські органи намагалися й надалі тримати під своїм невсипущим контролем репертуарну політику. Згідно до їх рекомендацій керівники театрів при формуванні репертуару мали робити основний акцент на творах радянської драматургії. Як свідчать статистичні дані, в 1954 р. на українській сцені такі вистави, часом ще й вкрай низькі за своїм художнім змістом, склали близько 59% [29, с. 245]. При цьому партійні ідеологи КПУ на засіданнях різного рівня продовжували нарікати, що у вітчизняних театрах бракує власних п'єс, які возвеличують будівників комунізму, а також нехтуються здобутки з даної тематики драматургії російської та інших союзних республік.

Заради збереження власного творчого обличчя і забезпечення касових зборів західноукраїнські театри шукали вихід у постановках національної драматичної класики. Для прикладу, в часи «відлиги» на львівській сцені в масового глядача користувалися великою популярністю вистави «Тарас Бульба» і «Сорочинський ярмарок» за творами М. Гоголя, «Борислав сміється» і «Сон князя Святослава» за творами І. Франка. У Тернопільському драмтеатрі виходили в прокат із українською класикою «Запорожець за Дунаєм» І. Гулака-Артемівського, «Наталкою-Полтавкою» І. Котляревського та «У неділю рано зілля копала...» О. Кобилянської. Оригінальним режисерським баченням вирізнялася постановка «Ніч під Івана Купала» М. Старицького у виконанні акторів Волинського драмтеатру [29, с. 244].

На початку 60-х над новаторським прочитанням п'єси М. Куліша «Отак загинув Гуска» у Львові працював молодий режисер, активний діяч київського

Клубу творчої молоді «Сучасник» Л. Танюк. Вистава за участю колишнього курбасівця Д. Козачковського та знаних актрис Л. Кривицької та Н. Доценко перебувала вже на стадії випуску, але по завершенні генеральних репетицій в Театрі ім. М. Заньковецької місцеві функціонери заборонили її офіційну прем'єру [70, с. 555-556].

Подібна реакція львівської партійних цензорів не була випадковою, адже саме в цю пору спостерігається чергове посилення ідеологічного тиску на діячів культури й мистецтва. Так, наприкінці листопада 1963 р. відбулося засідання ідеологічної комітету при ЦК КПРС. Поміж іншого, на зібранні обговорювалося й питання підвищення ролі театрів в комуністичному вихованні трудящих, а також ідейно-художнього спрямування їх репертуару [4, арк. 103]. За результатами роботи комітету також було напрацьовано низку рекомендацій, які б унеможливили співіснування в культурній сфері двох ідеологій – соціалістичної і капіталістичної. Зокрема, для театралів це означало й загрозу зникнення з програм п'єс зарубіжних драматургів, які кількома роками раніше вперше з'явилися на українській сцені. До таких непересічних вистав передовсім відносилися постановка «Гамлет» В. Шекспіра у виконанні Львівського театру ім. М. Заньковецької, а також «Матінка Кураж» Б. Брехта – Чернівецького державного українського драматичного театру ім. О. Кобилянської [70, с. 552, 568].

Натомість керівники театральних установ знову отримали від чиновників з обласних відділів культури настійливі вимоги поживавити роботу з творами радянської драматургії, налагодити співпрацю з регіональним авторами при підготовці постановок п'єс на місцеву тематику. Показовим в цьому плані був стан справ у 1964 р. з репертуарною політикою в Івано-Франківському обласному драмтеатрі. У поточному році 4 з 6 запропонованих глядачу спектаклів-прем'єр присвячувалися пропаганді радянської дійсності. Загалом із 190 зіграних на сцені прикарпатськими митцями постановок аж 132 (69%) належали авторству радянських драматургів [6, арк. 16].

Часто працівників мистецьких колективів театрів і філармоній влада залучала й до участі у агітаційно-пропагандистських заходах з населенням. Приміром, в 1961 р. творчі сили Львівської філармонії (в її склад входили симфонічний оркестр, капела «Трембіта», ансамбль драми і комедії, Прикарпатський ансамбль пісні і танцю, ансамбль бандуристів, солісти і естрадні бригади) були змушені взяти на себе зобов'язання організувати до дати проведення XXII з'їзду КПРС низку акцій ідеологічного характеру: лекціо-концерт «Партія, народ, мир» і тематичні концертні виступи «Герої нашого часу» [20, с.15].

Ближче до середини 60-х років іншим серйозним викликом у функціонуванні професійних культурно-видовищних установ західного регіону республіки стало переведення їх роботи на бездотаційну основу. Як наслідок, щоби вижити окремі колективи йшли на скорочення штатів, на збільшення кількості запланованих концертів і вистав, що нерідко відбивалося на їх якісному рівні. Одночасно з метою покращення фінансового стану ввірених їм установ дирекції місцевих театрів і філармоній запрошували для виступів на власних сценічних майданчиках гастролерів з інших областей України і союзних республік [3, арк. 59-60].

У порівнянні з попередніми роками в період постсталінізму значно позбавилися міжнародні контакти між діячами культури і мистецтва СРСР та інших держав. Це знайшло своє відображення і у театральній-концертній гастрольній діяльності. На жаль, з огляду на політичні чинники і периферійний статус театри та філармонійні колективи західного регіону України практично не мали можливості презентувати власні творчі здобутки закордоном. Натомість на місцевих театральних і концертних майданчиках час від часу перед мешканцями краю зі своїми програмами виступали іноземні виконавці, передусім представники країн так званого соціалістичного табору [19, с. 1200].

Окрім професійних мистецьких установ, справою формування суспільної свідомості та духовно-ціннісних орієнтирів радянського громадянина займався багаточисельний загін працівників культурно-освітньої мережі. За даними

статистики, наприкінці досліджуваного нами періоду на західноукраїнських областях функціонувало 6 364 клуби, будинки і палаци культури, 5 692 масових бібліотек, понад 6 тис. кіноустановок та інших культосвітніх закладів [89, с. 208]. Слід відзначити, що держава намагалася планомірно, з року в рік, збільшувати суми бюджетних асигнувань на розвиток цієї мережі в регіоні. Зокрема, якщо в 1952 р. на потреби культосвітніх установ, що перебували в підпорядкуванні структури Міністерства культури з казни було виділено близько 125,5 млн. крб., в 1955 р. – 169,1 млн. крб, то у 1958 р. – вже 223,4 млн. крб. [96, с. 778]. Такі кроки створювали можливості для реконструкції та зведення нових клубів, бібліотек та інших культурно-освітніх осередків, а також зміцнення їх матеріальної бази у західних областях. (Додаток В)

До найчисельніших закладів культосвітньої мережі доби постсталінізму, особливо в сільській місцевості, відносилися клуби. Хоча загалом й спостерігалася загальна тенденція до збільшення їх числа, сам фінансовий стан та матеріально-технічна база багатьох з них все ще бажали кращого. Частина з них відчувала гостру нестачу відповідно обладнаних кімнат для ведення якісної роботи. Бувало, що через брак коштів клуби виявлялися невідповідними для роботи в зимову пору, через що активне культурне життя в їх стінах взагалі завмирало на якийсь час [21, с.47].

Також в сільських населених пунктах траплялися непоодинокі випадки використання клубних приміщень не за призначенням. Так, на Прикарпатті у 1958 р. більше 39% сільських клубів і хат-читалень розташованих в Рогатинському районі займалися здачею наявної у них площі в оренду закладам споживчої кооперації під різні господарські потреби [5, арк. 125]. Подібна практика побутувала на Івано-Франківщині й надалі. Згідно із даними обласного управління культури, станом на 1963 р. під буфети, крамниці, молочні пункти, склади тощо використовувалося понад 140 клубних кімнат. Окрім того, з 724 клубних закладів краю близько півтора сотні розміщувалися в непридатних для роботи приміщеннях, а ще майже три сотні не мали кімнат для гурткової роботи.

При цьому зустрічалися села, в яких клуби були відсутні, як культурний осередок [6, арк. 53].

Серед найпоширеніших форм організації культурно-масової діяльності з населенням при будинках культури та клубах значилася гурткова робота. Слід відмітити, що на середину 1950-х вже відносно чітко визначилась її структурно-тематична складова. Як окремий різновид, в умовах «відлиги» практично зникають політичні гуртки, позаяк цю ділянку роботи перебирають на себе партійно-комсомольські органи. Відтак з'являються видимі передумови хоча би відносної переорієнтації гурткової роботи з ідеологічно-пропагандистської площини характерної для сталінських часів до більш живих і неполітизованих форм культурно-освітньої комунікації з мешканцями міст і сіл [36, с. 456].

Своєю масовістю в цю пору передовсім вирізнялися хорові та драматичні аматорські гуртки, членами яких могли стати представники різних професій, соціальних та вікових груп. Якщо вірити тодішнім статистичним даним, то станом на 1958 р. до участі в діяльності 12,9 тис. самодіяльних художніх колективів при клубах західних областей УРСР, підпорядкованих Міністерству культури, було залучено близько 164,3 тис. осіб [51, с. 197]. На думку сучасних дослідників, до подібних наведених показників слід ставитися з великою обережністю, оскільки вони викликають сумніви у достовірності. Відомо, що в ту пору на місцях до заповнення статистичних звітів ставились не завжди з належною відповідальністю. Їх автори мали схильність завищувати подані цифри, аби приховати перед керівництвом наявні труднощі та упущення і натомість прикрасити за допомогою приписок поточний стан справ [86, с. 59].

Популяризація клубними закладами художньої самодіяльної творчості серед широкого загалу вимагало вирішення питання з якісною підготовкою керівників клубних гуртків. З цією метою, починаючи з травня 1956 р., на базі культосвітніх технікумів, обласних та районних будинків культури, музичних шкіл та училищ по всій республіці відкрилися відповідні піврічні курсу. Навчання на них передбачалося проводити передовсім за рахунок коштів колгоспів та частково профспілкових асигнувань [72, с. 761]. На додаток до

цього рішення ЦК КПУ невдовзі ухвалив постанову «Про підготовку масових кадрів художньої самодіяльності» (1959 р.). Згідно до положень цього документа до середини 60-х років по Україні планували підготувати близько 30 тис. керівників аматорських колективів. Однак в наявних реаліях планові показники з року в рік не виконувалися. Для прикладу, впродовж 1962-1963 рр. Закарпатська та Івано-Франківська області взагалі не спромоглися відправити на підготовчі курси жодного свого представника [36, с. 457].

Прикметною рисою процесу організації діяльності більшості гуртків художньої самодіяльності при радянських будинках культури та клубах був несистемний характер їх роботи. На практиці часто спостерігалася кампанійщина, коли клубні аматорські колективи, «простимульовані» партійними, комсомольськими або профспілковими організаціями, після тривалого «простою» різко активізувалися напередодні й під час проведення тих чи інших святкових урочистостей, ювілейних дат, фестивалів і конкурсів. Нерідко траплялися й ситуації, коли штучно, за вказівкою «згори», для участі в подібних заходах на місцях нашвидкоруч масово створювалися нові художні гуртки. Показовою в цьому плані може слугувати історія з республіканським оглядом художньої самодіяльності, приуроченим до 300-ліття так званого «возз'єднання» України з Росією (1954 р.). Тоді за час підготовки й проведення заходу зненацька заявилося на сценах відразу 218 нових аматорських гуртків у Станіславській області, 137 – у Волинській та 118 – у Закарпатській [13, с.3]. Зазвичай, для різного штибу подібних офіційних виступів чиновницьким апаратом чітко регламентувалася репертуарна програма самодіяльних колективів і виконавців.

Як це не парадоксально, але за подібних далеко несприятливих умов для вільного творчого самовираження саме в середовищі самодіяльних митців регіону, що діяли при різних відомчих клубах на зламі 50-х – 60-х років, починають з'являтися перші паростки так званої контркультури. Посилення міжнародних культурних контактів з іншими державами, знайомство населення з актуальними мистецькими віяннями «буржуазного» Заходу, в тому числі через

прослуховування відповідних програм зарубіжних радіостанцій та проникнення із-за «залізної завіси» забороненої друкованої продукції – все це формувало в певного прошарку молодих людей альтернативні до офіціозу мистецько-естетичні запити.

У цю пору першість з адаптації популярних зразків західної масової музичної культури в Україні тримали аматорські колективи зі Львова. Зокрема, в 1958 р. при Спілці архітекторів розпочав свій творчий шлях (пізніше продовжив його при клубі місцевого медичного інституту) аматорський джаз-орекстр «Ритм». Популярність колективу, який несподівано здобув собі локальну популярність поміж львів'ян і при цьому не вписувався в стандартні радянські канони, швидко викликала далеко не компліментарну реакцію з боку тутешніх партпаратників. На початку 60-х відверті спроби цькування джазових аматорів з «Ритму» розпочалися в агітці Львівського міськкому комсомолу «Жало». В її матеріалах художній керівник міні-оркестру І. Хома зображувався в образливому образі бандита, котрий зібрав безродних музикантів для поширення розпусної «буржуазної музики». Тільки заступництво з боку окремих маститих представників місцевої творчої інтелігенції (А. Кос-Анатольський, Р. Братунь) дозволило запобігти подальшому розгортанню ідеологічних гонінь на діяльність молодого колективу, який вже під трансформованою назвою «Медікус» за кілька літ добився всеукраїнської популярності [128].

Одночасно Львів став також одним з перших мистецьких осередків республіки, де народжувалася нова на той час вітчизняна рок-культура. За даними дослідників, саме на місцевих відомчих сценічних майданчиках Клубу будівельників, клубу заводу «Львівприлад», клубу Локомотиворемонтного заводу ближче до середини 1960-х з'являються аматорські гурти, які набралися відваги вперше наживо презентувати тутешній молоді музику в рок-стилістиці, що виглядало справжнім викликом існуючій офіційній системі [76, с. 10-11].

Окрім художньої самодіяльності, важливе значення в діяльності клубних закладів влада відводила проведенню лекційної роботи. Вона здійснювалася передовсім штатними працівниками обласних і районних лекторських груп

відділення Всесоюзного товариства для поширення політичних і наукових знань, котрі діяли у всіх областях. За даними радянської статистики, у добу «відлиги» кількість прочитаних лекцій і доповідей в клубах західного регіону УРСР з року в рік невпинно зростала. Якщо за 1951 р тут було проведено 194,7 подібних заходів, то за 1958 р. – вже 270,5 тис. [51, с. 185]. Без сумніву, що кількісні показники лекційної діяльності у звітах здебільшого завищувалися, що формувало лише уявну картинку успішної роботи з населенням в даній ділянці. Тематика лекцій часто страждала на одноманітність, була далекою від насущних проблем. Проходили вони у першу чергу для звітності й мало по-справжньому цікавили пересічних громадян.

Після проведеного XX з'їзду КПРС спостерігалися певні зміни у змістовних лініях лекцій – відбувався відхід від попереднього, яскраво вираженого догматичного тлумачення політичної історії та наближення до практичних завдань розвитку радянського будівництва. Водночас застосовувалися нові форми лекційної роботи, які згідно із намірами працівників ідеологічного апарату партії, мали значно поліпшити її якісний рівень. Сюди слід віднести організацію економічних конференцій, широке залучення до лекційної пропаганди передовиків промисловості й сільського господарства, які ділилися досвідом про застосування передових методів праці, читання лекцій з наступним їх обговоренням тощо [40, с. 138].

Також перед клубними установами партійні органи ставили завдання з проведення активної атеїстичної пропаганди серед мешканців західних областей, боротьби з так званими «релігійними пережитками». Черговий виток наступу держави на релігійні свободи громадян у період постсталінізму ознаменували в 1954 р. постанови ЦК КПРС «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення» та «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» [51, с. 192]. Для забезпечення різнобічної науково-атеїстичної пропаганди на місцях організували підготовку відповідних кадрів. Починаючи з 1956 р., при районних будинках культури почали створювати ради атеїстів, які мали стати своєрідними методичними

центрами з проведення антирелігійної діяльності на місцях. До їх складу входили партійні й комсомольські функціонери, працівники відділів народної освіти, культосвітньої роботи, а також досвідчені лектори-атеїсти.

Подібні кроки мали забезпечити можливість розгортання науково-атеїстичної пропаганди в якнайширших масштабах. Так, лише у культурно-освітніх закладах Мукачівського району Закарпатської області за 4 місяці 1957 р. було прочитано 375 лекцій на антирелігійну тематику, а також проведено 564 індивідуальних бесід з віруючими. У клубах сусідньої Львівщини за 1959 р. атеїстичній тематиці було присвячено близько 13 тис. лекцій, що удвічі більше, ніж за весь попередній рік [94, с. 367].

Свої культурно-освітні функції на західноукраїнських теренах виконувала й розгалужена бібліотечна мережа. Радянська пропаганда книги серед населення мала на меті досягти не лише підвищення загальноосвітнього та інтелектуального рівня кожного окремого читача, але й виховати його у відповідному ідейно-політичному спрямуванні. З огляду на це, ще від початку радянізаційних процесів робота бібліотечних закладів на Заході України, як і традиційно по всій країні, характеризувалася крайньою заполітизованістю. Стан справ у бібліотечній галузі держави доби хрущовської «відлиги» певною мірою узагальнила постанова ЦК КПРС від 22 вересня 1959 р. «Про стан і заходи поліпшення бібліотечної справи в країні». Радянське керівництво вкотре наголошувало, що в окремих регіонах СРСР працівники бібліотек проводять свою роботу на низькому ідейному рівні. Вельми критично була оцінена політично-масова робота бібліотекарів з мешканцями віддалених населених пунктів Волинської, Закарпатської та Станіславської областей [34, с. 98].

Загальна доступність книг, забезпечення умов для безоплатного користування ними для представників різних вікових і соціальних категорій позитивно впливали на розширення кола користувачів бібліотеками. З іншого боку, номенклатура наявної в книгосховищах літератури навряд чи могла у повній мірі задовольнити запити читачів. Бібліотечні фонди безперервно поповнювалися значною кількістю суспільно-політичних видань, творами

класиків марксизму-ленінізму, офіційними матеріалами партійних з'їздів, пленумів тощо. Водночас середньостатистичний книголюб не мав доступу до масиву актуальної сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури різних жанрів. Відтак падало число відвідин ним бібліотечних закладів. Як наслідок, заради виконання планових показників роботи з користувачами, бібліотекарі були вимушені займатися приписками. Приміром, навесні 1963 р. подібні факти виявлено в ході перевірки Івано-Франківським обласним управлінням культури Долинської районної бібліотеки. Працівники цього закладу в свої звітах зазначали, що в період з березня по вересень поточного року обслужили 8 123 читача і здійснили 104 803 книговидач, тоді як реальні дані, зафіксовані в щоденниках роботи, були набагато скромнішими – відповідно 4 866 і 76 536 [6, арк. 80].

У процесі комплектації бібліотечних фондів літературою західних областей також спостерігалися русифікаторські акценти. Функціонери від культури часто відверто нехтували реальними мовними запитами україномовних читачів. Так, на одній з нарад культурно-освітніх працівників Станіславської області навесні 1958 р. з відповідною критикою на адресу обласного управління культури та бібліотечного колектора виступив другий секретар Перегінського райкому партії М. Селява. Причиною його публічного невдоволення стала масова відправка в сільські бібліотеки району російськомовної версії «Кобзаря» Т. Шевченка [5, арк. 110].

В досліджуваній період політична доцільність неодноразово зумовлювала до дії процеси ревізії цензорами книжкових фондів бібліотек України на предмет виявлення і вилучення з них «ідеологічно шкідливих і застарілих» видань. Відповідні заходи розпочалися вже невдовзі після смерті Й. Сталіна і ознаменувались появою постанови політбюро ЦК КПУ від 4 квітня 1953 р. «Про перевірку книжкових фондів бібліотек республіки» [89, с. 206]. Подібна практика не припинялася й надалі. Свідченням цього може слугувати той же наказ Міністерства культури УРСР «Про очищення книжкових фондів бібліотек республіки від застарілої літератури», виданий 1961 р. Для виконання його

положень при райвідділах культури західних областей створювалися ревізійні комісії. За результатами перевірки на Львівщині були виявлені факти несвоєчасного «очищення» книгозбірень профспілкових, колгоспних і відомчих бібліотек відповідно до рекомендованих списків Головліту. На Івано-Франківщині ревізори виявили випадки «аполітичного і безвідповідального» ставлення багатьох бібліотекарів до виконання своїх посадових обов'язків, позаяк у фондах їх закладів продовжували зберігатися видання членів антипартійної групи (В. Молотова, Г. Маленкова, Л. Кагановича та ін.). У Чернівецькій області по завершенні очистки книгозбірень працівники облліту провели окремий перегляд усіх інвентарних книги з подальшою контрольною перевіркою. В Ровенській обласній дитячій бібліотеці в ході виконання зазначеного наказу лише протягом 1961 р. статус «застарілих» було присвоєно 4 470 примірникам видань [101, с. 145-146].

Такі дії цензорів приводили до того, що з фондів місцевих бібліотечних закладів з року в рік вилучалося все більше й більше книг, газет і журналів. І часто цей процес залежав від поточної політичної кон'юнктури.

В розгалужену схему культурно-освітньої роботи з населенням західного регіону республіки було включено й музейну справу. Наприкінці 1950-х років тут загалом функціонувало 25 державних музеїв, серед яких: 2 історичні, 12 краєзнавчих, 5 літературно-меморіальних, 4 мистецькі, науково-природничий, української етнографії та художнього промислу [51, с. 170]. У добу «відлиги» музейні заклади західних областей остаточно завершили свою адаптацію до радянських взірців діяльності. Влада розглядала музейників та їхню роботу передовсім в контексті пропаганди і поширення панівної комуністичної ідеології та ідеологічного виховання різних прошарків населення. Яскравим свідченням такого підходу слугує хоча би той факт, що практично кожен музей, без огляду на профіль, повинен був містити в своїх експозиціях матеріал, присвячений радянській історії, основам марксизму-ленінізму чи науково-атеїстичному світогляду [95, с. 82].

Навіть незважаючи на певну лібералізацію суспільно-політичних відносин, діяльність музейних установ продовжувала перебувати під пильним контролем відповідних державних органів. Не припинялися цензорські перевірки та ідеологічні чистки експозицій і сховищ. При музеях створювалися закриті фонди, куди спецкомісії час від часу відбирали так звані «політично шкідливі твори». Водночас з колекцій у першу чергу вилучалися експонати, в яких зустрічався найменший натяк на український «буржуазний націоналізм» та культові предмети і символи.

Помітної шкоди музейній галузі, а також й самому авторитету її працівників поміж місцевого населення, завдали антирелігійні кампанії влади. У їх контексті від музейників західного регіону, де був великий відсоток віруючих, вимагали широкої роботи з «викриття реакційної суті» релігії й церкви та виховання громадян в атеїстичному руслі. Для прикладу, при Станіславському обласному краєзнавчому музеї на зламі 50-х – 60-х років з цією метою заснували пересувний «Клуб атеїста». В рамках його діяльності тільки впродовж 1963-1964 рр. було проведено понад 125 лекцій та 79 кіносеансів на антирелігійну тематику [6, арк. 96].

Попри спроби партійно-радянського апарату виштовхати музейних працівників на вузьку ідеологічно-пропагандистську стежку діяльності, в умовах нової хвилі зростання інтересу громадськості до історичної пам'яті й культури чимало з них своєю фаховою працею довели відданість професійному покликанню і допомогли музеям регіону залишатись унікальною скарбницею матеріальних та духовних цінностей.

Якісна реалізація працівниками культосвіти покладених на них державою завдань щодо масової роботи з населення чималою мірою залежало від кадрової політики в галузі та кваліфікації її спеціалістів. У цьому контексті культурно-освітні установи впродовж усього досліджуваного нами періоду стикалися з нестачею, низьким фаховим рівнем та плінністю їх кадрового складу. В 1950-х роках у західному регіоні республіки функціонувало вісім культосвітніх технікумів, пізніше реорганізованих в училища. Але чиновники на нарадах

нарікали, що більшість їхніх випускників – це «брак, дефект і не відповідають ділянці роботи», а отже, кардинально покращити кадрову ситуацію в галузі навряд чи здатні [5, арк. 58].

Щоби не бути голослівними, наведемо кілька статистичних показників, які характеризують загальну ситуацію з освітнім рівнем культосвітніх працівників на місцях. Станом на 1964 р. у Волинській області з 647 завідувачів клубів середню спеціальну освіту мали тільки 144 особи (22%), загальну середню – 221 (34,2%) та незакінчену середню – 282 (43,6%) [64, с. 182]. У Станіславській області в цей же час в будинках культури та клубах числилося 728 штатних працівників, з яких 3 мали вищу освіту, 141 – середню спеціальну, 296 – загальну середню, а 288 – лише неповну середню. В бібліотечній мережі Прикарпаття з 849 працівників 52 мали вищу освіту, 41 – незакінчену вищу, 526 – середню спеціальну, 197 – загальну середню та 23 – неповну середню [72, с. 763].

На традиційно високу плинність культосвітніх кадрів впливав малопрестижний статус даної професії. Так, наприкінці 50-х зарплатня шкільного педагога складала 450 крб., у той час як в завідувача сільського клубу зі спеціальною освітою – 385 крб. [5, арк. 79].

Як бачимо, організація культурно-масової роботи з населенням з боку радянської держави спиралася передовсім на низку випробуваних часом форм і методів діяльності. Культурні інституції, відповідальні за їх реалізацію, і надалі в своїй повсякденній практиці були вимушені передовсім залишатися не стільки осередками задоволення духовних потреб громадян, скільки ідеологічним підмурівком існуючого політичного режиму.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ З ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРОЗНАВЧОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На сучасному етапі процес реформування змісту підготовки учнів загальноосвітньої школи відбувається в умовах пошуку ефективних і суголосних часу підходів щодо оновлення та вдосконалення принципів, методів та засобів навчально-виховної діяльності. Як свідчить аналіз положень не так давно ухвалених національним парламентом нашої держави законів «Про освіту» (2017 р.) та «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), одним із ключових засадничих принципів освітньої діяльності в Україні визначається людиноцентризм [126; 127]. Водночас у розвитку вітчизняної освіти, базованої на гуманістичній парадигмі, чи не головним механізмом формування людини XXI століття виступає культура. Саме остання, як безпосередня складова людської життєдіяльності, націлена на виховання духовно-зрілої та творчої особистості, здатної знаходити адекватні відповіді на усі злободенні виклики. При цьому учня варто розглядати не просто у якості об'єкта і пасивного споживача культури, але й як носія та її творця.

Згідно до положень останніх нормативних документів першочерговою метою шкільної історичної освіти МОН України проголошується: «формування вільної особистості, яка визнає національні та загальнолюдські цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у своїй поведінці; виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної держави та до її спільних історичних, політичних, культурних цінностей, а також на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві; прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей» [121, с. 3].

Іншими словами, вивчення історії в загальноосвітніх закладах безпосередньо спрямоване на вироблення в учнівської молоді системи ціннісних орієнтацій. Їх наявність характеризує рівень зрілості особистості. Цю ж позицію обстоюють й автори розробленого МОН України документу під назвою «Концептуальні засади реформування середньої освіти» (Нова українська школа). Його ідеологи серед невід'ємних елементів формули творення нового національного шкільництва називають наскрізний процес виховання, сформований на цінностях [122, с. 19-20].

Культура, як і суспільство та окремо взята людина, ґрунтується на системі цінностей. З огляду на це, вагомого значення у засвоєнні шкільного курсу історії України набуває культурологічна проблематика. Зазвичай, процес її вивчення в загальноосвітній школі відбувається у двох аспектах: загальному, коли найрізноманітніші складові культури як феномену зустрічаються практично у кожному розділі чи темі, та локальному, коли в навчальній програмі обумовлено конкретні культурознавчі теми [81, с. 213-214]. Як засвідчив аналіз навчальної програми з історії України для закладів загальної середньої освіти, рекомендованої МОН України 3 серпня 2022 р., культурознавча проблематика безпосередньо дотична до теми нашої роботи передбачена для вивчення в шкільному курсі для 11 класу [121]. Попереднє знайомство зі змістом навчальних підручників зі згаданого шкільного курсу для старшокласників виявив, що проблеми культурного життя в західних областях УРСР у період 1953-1964 років можуть прямо чи опосередковано бути предметом розгляду на заняттях в ході вивчання наступних умовних тем розділу «Україна в умовах десталінізації»: «Внутрішньополітична ситуація в УРСР»; «Опозиційний рух в Україні»; «Зміни в культурному житті: наука, освіта, література та мистецтво» [31; 37].

У реаліях сьогодення перед теоретиками і практиками в галузі шкільної історичної освіти гостро постало питання щодо напрацювання і вибору актуальних методичних підходів, які допоможуть педагогам ефективно

долучити учнів до духовних і матеріальних надбань та цінностей, культурних традицій українського й інших народів.

Вже не перший рік вітчизняна загальноосвітня модель спрямована на формування школою компетентної особистості, готової та здатної реалізовувати власні знання і досвід на практиці. У XXI ст. компетентнісний підхід визнаний фундаментом реформування освітньої системи в країнах Європейського Союзу і розглядається як стрижнева конструктивна ідея неперервної освіти. Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти в Україні набуті в процесі навчання і виховання компетентності повинні виступати тими маркерами, які визначають рівень готовності випускника до подальшого самостійного життя, особистісного розвитку, активної суспільної позиції тощо [124]. На думку багатьох дослідників, саме компетентнісний підхід слід розглядати як одну з провідних сучасних освітніх стратегій, покликаних забезпечити оновлення та оптимізацію змісту освіти, а також її наближення до практичних потреб людини й суспільства [22, с. 107]. Чималою мірою він спрямований на подолання своєрідної дистанції, що утворилася між освітньою галуззю і вимогами життя. Водночас ідеї компетентнісно орієнтованої освіти органічно пов'язані з педагогічними практиками, націленими на утвердження суспільно значущих цінностей.

Ключовою категорією компетентнісного підходу є поняття «компетентність». На поточний момент його єдиного універсального визначення не існує ані в європейській, ані у вітчизняній традиції. Тож зупинимось на дефініції, яка закріплена в законі «Про освіту» (2017 р.): «компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [126].

Кінцевим результатом компетентнісного підходу у вивченні історії в загальноосвітній школі має стати сформованість в учнів відповідних груп компетентностей – ключових (надпредметних) і предметної. Поміж десятка

ключових компетентностей окреме місце займає загальнокультурна компетентність. Вона характеризує обізнаність та самовираження людини у сфері культури, що проявляється у здатності «розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва» [122, с. 12]. На думку розробників «Концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» (2024 р.), дана компетентність спрямована на глибше розуміння школярами власної національної ідентичності, що у свою чергу сприяє виробленню поваги і відкритого ставлення до культурного розмаїття інших членів соціуму [125, с. 12]. І якраз знайомство із культурологічною проблематикою в процесі вивчення шкільного курсу історії відіграє у цьому контексті вкрай важливу роль.

Окрім того, комплексним показником рівня шкільної історичної освіти виступає предметна історична компетентність учнів. У її структурі зазвичай вирізняють наступні елементи: хронологічну складову (вміння періодизувати історію, орієнтуватися в хронології, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки поміж подіями та явищами); просторову складову (уміння орієнтуватися в історико-географічному та соціально-історичному просторі); інформаційну складову (уміння добирати, класифікувати, аналізувати, узагальнювати, критично осмислювати усю сукупність історичних джерел); логічну складову (уміння визначати і застосовувати теоретичні поняття для аналізу й пояснення історичних подій та явищ, розвивати системне й критичне мислення); аксіологічну складову (вміння оцінювати історичні події та дії суспільно-значимих історичних постатей відповідно до цінностей і уявлень сучасної епохи, формувати систему власних поглядів, переконань і цінностей) [22, с. 106].

З огляду на викладене, слід виокремити наступні пріоритетні компетентнісні завдання, які постають перед школярами у ході вивчення культурознавчої тематики на уроках історії України:

- характеризувати культурну спадщину, розпізнавати мистецькі напрямки, стилі й жанри та стисло описувати їх;

- здійснювати порівняльний аналіз системи ідей та цінностей притаманних для вітчизняного культурного простору в конкретну історичну епоху із сучасними державотворчими ідеями та культурними цінностями українського народу;
- оцінювати внесок окремих діячів у вітчизняну та світову духовну й матеріальну культуру;
- через знайомство з українськими культурними надбаннями виховати почуття патріотизму і національної гідності.

Вирішення цих та інших завдань під час взаємодії вчителя та учня у процесі компетентісно орієнтованого вивчення історії культури дозволить сформувати у випускників загальноосвітньої школи систему знань, умінь і цінностей, здатних допомогти не лише ефективно пізнавати минуле, але й розуміти і пояснювати суперечливі та мінливі реалії сучасної епохи.

Оскільки серед засадничих принципів впровадження НУШ проголошується дитиноцентризм, то навчання історії, як і всіх інших дисциплін, має також базуватися на чітко вираженому особистісно-орієнтованому підході. Ця модель передбачає фокусування на потребах учня в освітньому процесі, зосередженні своєї уваги на його інтересах, потребах, правах. Як стверджують сучасні дослідники, лише через дотримання ціннісної ієрархії «людина (особистість) – народ (культура, історія, освіта) – держава (суспільство)» можна реалізувати демократичну систему навчання та виховання в Україні [79, с. 29].

Застосування учителем історії особистісно-орієнтованого підходу на уроках з культурознавчою змістовою насамперед націлене на становлення світоглядних орієнтацій школяра. Через знання про культуру та її цінності відбувається наповнення і трансформація внутрішнього світу молодої людини, перетворення їх у життєві дороговкази і безпосередні мотиви подальшого пізнання. Водночас шкільні заняття з історії культури вимагають знання педагогом індивідуально-психологічних особливостей учнів, їх інтересів, а також налагодження педагогіки співробітництва, коли встановлюється

атмосфера взаєморозуміння поміж тим, хто навчає і вчиться. За твердженням Т. Мацейків, отримані на уроках подібного типу знання і вміння з використанням особистісно-орієнтованого навчання дозволяють школярам застосувати їх в подальшому для різних цілей:

- по-перше, в особистій практичній діяльності та повсякденні з метою самооцінки і визначення векторів власного культурного розвитку;
- по-друге, в організації форм і змісту особистого та колективного дозвілля;
- по-третє, в спробах вираження власних ідей і почуттів засобами культурно-мистецької творчості [62, с.35].

У тісному зв'язку і взаємодоповненні з компетентнісним та особистісно-орієнтованим освітніми підходами знаходиться діяльнісне навчання. Вихідною його засадою є теза про те, що психіка і формування індивідуальної свідомості нерозривно пов'язані з діяльністю людини та є нею обумовлені. Відповідно людина здатна повноцінно засвоювати та продукувати нове для себе знання через здійснювані нею ж дії [78, с. 149-150].

Педагогічний вплив повинен спрямовувати учнів на діяльнісне виконання конкретних навчальних завдань, результатом чого стане оволодіння ними відповідного рівня знань, умінь та компетентностей, закріплених Державним стандартом базової середньої освіти. На сучасному етапі очевидним є той факт, що організація навчання шляхом звичного раніше енциклопедичного накопичення знань у пам'яті здобувачів освіти не виправдовує своєї ефективності та після отримання ними шкільного атестату нерідко призводить до певної беспорядності особистості в налагодженні повсякденного і професійного буття. Це означає, що вчителі історії повинні відмовитися від використання традиційної (пасивної) навчально-виховної методики, за якої формування в школярів певного рівня знань не завжди переростає в оволодіння сумою необхідних компетентностей. Освітня робота має бути організованою таким чином, щоби окремий учень усвідомлював особистісну значимість

навчання, позбавленого засобів тиску й примусу та наповненого активними способами і прийомами передачі знань.

На думку вітчизняних науковців у галузі методології шкільної історичної освіти, активне навчання слід розуміти як особливу модель організації роботи, що висуває на перший план учнів, у той час коли педагог виконує функцію організатора (фасилітатора, модератора) активностей своїх підопічних [77, с. 110]. Така схема дозволяє школярам навчатися шляхом постановки і пошуку відповідей на широке коло актуальних питань на основі аналізу фактів і аргументів, зв'язку свіжої інформації з раніше набутими знаннями, а також формулювати загальні висновки та рефлексувати над новими ідеями.

Реалізація діяльнісного підходу через призму активного навчання в загальноосвітній школі вимагає від учителя історії вміння застосовувати широкий набір відповідних методів, ігор, стратегій та форм інтерактивної взаємодії, що забезпечують компетентнісний розвиток здобувачів освіти, сприяють формуванню потенційних можливостей для ефективних дій у конкретній галузі. Аналіз поточної освітньої нормативної документації дає підстави стверджувати, що традиційне поняття «методи навчання» поступово трансформується у словосполучення «види діяльності учнів на уроці». Свідченням цієї тенденції є введення МОН України на початку 2020-х поняття «види діяльності», як обов'язкового компоненту організації освітнього процесу в навчальні програми всіх галузей. Так, укладачі подібного документу з предметів історія України та всесвітня історія для 6–11 класів закладів загальної середньої освіти (2022 р.) окремо наголошують: «Ефективність навчання залежить передусім від залучення учнівства до різноманітних видів діяльності, що дає змогу йому успішніше оволодівати суспільним досвідом і, як наслідок, забезпечує соціальну активність особистості, її спрямованість на творчу діяльність [121, с. 6-7].

Серед поширених різновидів активностей, притаманних для сучасного шкільництва, є діяльність здобувачів освіти з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ). Формування світоглядних цінностей нинішньої генерації учнівської молоді відбувається в умовах тотальної комп'ютеризації та

панування новітніх медіатехнологій. Це вимагає упровадження відповідних поточному моменту принципів та інструментів отримання історичної інформації та продукування цифрового освітнього контенту. Останнім часом додаткового імпульсу щодо широкого застосування в навчально-виховному процесі засобів ІКТ в Україні надало використання дистанційної форми освіти.

Прикладом гнучкості та варіативності в роботі вчителя та учнів з культурознавчою проблематикою в ході використання інформаційно-комп'ютерних технологій є створення учбових мультимедійних презентацій. Сучасні методологи розглядають їх як достатньо ефективний інструментарій щодо подачі узагальненої інформації, поєднаної в статичних і динамічних формах (текст, графіка, фото, малюнки, вербальна мова, музика, відео, анімація) [55, с. 67]. Мультимедійні презентації допомагають педагогу втілити креативний підхід в освітній процес та отримати очікувані результати за відносно мінімальних витрат часу на навчання.

Використання інформаційного потенціалу широкого спектру новітніх медійних технологій на уроках з історії культури дозволяє також забезпечити ефект віртуальної присутності учнів у музейних закладах, мистецьких виставкових залах, здійснити віртуальні екскурсії в режимі реального часу до місць розташування цікавих матеріальних об'єктів культурно-історичної спадщини. Подібний цифровий контент робить доступнішим акт знайомства здобувачів освіти з надбаннями національної та світової культури і мистецтва, сприяє формуванню естетичних ідеалів і цінностей, становленню об'ємних і яскравих уявлень про минуле [62, с. 36].

Поміж різних видів активностей чимало науковців вирізняють актуальність дослідницької діяльності учнівської молоді, особливо в старших класах. Лунають непоодинокі заклики від них стосовно потреби збільшити обсяг навчального часу, передбаченого на практичні заняття та створення школярами творчих освітніх продуктів. Подібні зміни вкрай важливі для становлення вмінь з пошуку і обробки інформації, отриманої з різноманітних джерел, використання

її з метою особистісного саморозвитку, накопичення власного досвіду творчої діяльності, посилення ціннісних орієнтацій [66, с. 6].

Предметом історичного дослідження або учнівського проекту культурознавчого характеру передовсім можуть бути події локальної історії, збір свідчень чи складання біографічних довідок, описів про діячів культури та мистецтва тощо. При цьому, провідним способом дослідницької діяльності залишається робота з історичними джерелами: документами, періодикою, ілюстративним матеріалом, науковою літературою та публікаціями. В умовах сьогодення процес опрацювання здобувачем освіти відповідної джерельної бази дослідження може відбуватися не лише шляхом фізичних відвідин бібліотек, архівів чи інших культурно-освітніх закладів, але й дистанційно. Процес оцифрування чималого масиву писемних, друкованих, ілюстративних матеріалів надає дослідникам-початківцям доступ до ширшого кола джерел, що створює передумови для якісного вирішення покладених учителем навчальних завдань. Так, для успішного виконання дослідницьких проєктів, пов'язаних з історією вітчизняної культури, старшокласники можуть серед іншого скористатися цифровими ресурсами таких онлайн-сховищ, як «Архів української періодики онлайн LIBRARIA» [116], «Електронна бібліотека «Культура України» [119], «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» [129], «Diasporiana: електронна бібліотека» тощо [130].

Зазвичай, результати учнівської дослідницької діяльності з історії знаходять своє вираження у вигляді рефератів, повідомлень, доповідей, письмових робіт, дописів до шкільної газети, МАНівських робіт тощо. Водночас самостійні напрацювання учнів з культурознавчої проблематики можуть використовуватися не тільки в рамках виконання відповідних завдань у змісті шкільного курсу історії. На нашу думку, результати культурологічного дослідження можуть, зокрема, стати поштовхом у створенні відповідного тематичного цифрового контенту для українського сегменту вільної електронної енциклопедії «Вікіпедія», або для персональних інтернет-сторінок в соціальних мережах. Подібний неформальний вихід в публічний інформаційний простір з

власним дослідницьким доробком може стати і показником особистісного самоствердження окремого учня, і одночасно його скромним персональним внеском у популяризацію національної історико-культурної спадщини серед ширшого загалу людей.

Як стверджують науковці, повноцінне залучення старшокласників до активної дослідницької діяльності у рамках шкільного курсу історії забезпечує досягнення наступних позитивних результатів: відбувається більш поглиблене засвоєння учбового матеріалу з теми дослідження; у ході виконання роботи налагоджується тісніша психологічна взаємодія між наставником та дослідником; у випускників шкіл з'являється попередній досвід проведення навчальної дослідницької діяльності, що створює сприятливі умови для їх більш швидшої та успішної адаптації вже у науковому середовищі закладів вищої освіти [66, с. 16].

Впровадження діяльнісного підходу на заняттях історії вимагає застосування інтерактивної методики навчання. Творці НУШ закликають відмовитися від застарілої односторонньої авторитарної комунікації «вчитель» – «учень». Натомість пропонується налагодження багатосторонньої взаємодії «педагог–учень–інші учні». Така модель перетворює кожного з учасників освітнього процесу в об'єднаних і зацікавлених спільними цілями та прагненнями однодумців, у рівноправних і відповідальних за результат партнерів [122, с. 14].

У цьому контексті серед різновидів педагогічної інтеракції почесне місце посідають ігрові форми навчальної діяльності. Будучи за своєю суттю різновидом активностей, гра продукує в здобувачів освіти потенційні можливості для творчого підходу в навчанні, часто приховані у стандартній навчальній ситуації. В ході вивчення проблематики з історії культури, знайомства з відомими її діячами та їх творами цілком виправданою є підготовка педагогом відповідних ігрових завдань і вправ у вигляді кросвордів, шарад, ребусів, лото, а також організація тематичних вікторин, конкурсів змагального характеру. Усі ці форми створюють ширші можливості для їх використання на

стадіях осмислення, повторення та узагальнення програмового матеріалу [79, с. 259].

Окрім того, з метою уникнення одноманітності на заняттях з історії доцільним є проведення рольових ігор. (Додаток Д). Особливістю подібної ігрової діяльності є спроба учнів при підтримці учителя уявно перенестися у відповідну історичну епоху та, послуговуючись власним досвідом або художньою фантазією, образно випробувати себе у ролі відомих історичних персон, політиків, культурних діячів. Як зазначають науковці, цінність рольових ігор має кілька вимірів: по-перше, дозволяє організувати пояснення великого обсягу навчального матеріалу за відносно коротким проміжком часу; по-друге, відбувається гармонійне поєднання звичних форм сприйняття інформації з творчою роботою на емоційному і логічному рівнях пізнання; по-третє, допомагає учнівській молоді з'ясувати власні погляди і цінності та водночас оцінити й зрозуміти думки і позиції інших [103, с. 238].

Прикладом інтерактивної навчальної діяльності можуть також виступати спільні учнівські проєктні роботи на культурно-історичну тематику. Групова взаємодія сприяє розвитку навиків командної співпраці, налагодженню ефективної комунікації поміж учасниками задля досягнення кінцевого результату. Публічна презентація завершеного спільного проєкту покликана не тільки поліпшити комунікативні здібності авторського колективу, але й за допомогою зворотного зв'язку з педагогом і аудиторією отримати оцінку за власну роботу [67, с. 27].

Ще одним актуальним методичним підходом в організації освітнього простору в українських школах називають полікультурне навчання. В Україні у контексті шкільної історичної освіти його ідеї набули свого стрімкого поширення на зламі XX-XXI ст. Вітчизняні та іноземні дослідники вважають полікультурне навчання і виховання засадничою базою для утвердження взаємного визнання громадянами різних культур і цінностей, а також ефективного інструментарію для налагодження взаємодії всередині ідентично неоднорідного суспільного організму. Основоположні принципи розвитку

багатонаціонального і багатокультурного соціуму закладені в Конституції України, а також знайшли своє відображення у низці важливих освітніх документів держави (Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Концепція НУШ та ін.). Зокрема, у «Концептуальних засадах реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти», затверджених Наказом МОН України від 30 липня 2024 р., йдеться, що «розмова про минуле має орієнтуватися на формування в учнівства конкретних норм співжиття – поваги до іншого, прийняття чужої позиції та вміння вести діалог» і що у такому наративі «потрібно знайти місце для всіх народів, які проживали на території нинішньої України» [125, с. 5].

Отже, полікультурний вимір шкільного курсу історії України потрібно розглядати як процес наповнення його змісту історико-культурологічним матеріалом про народи, які жили на етнічних землях нашої держави, з'ясування їх внеску в її духовну та матеріальну спадщину [41, с. 59]. У виборі ефективної методики з впровадження засад полікультурного виховання педагог повинен передусім відштовхуватися від особливостей етносоціокультурного середовища, в якому перебувають учні. Як свідчить педагогічний досвід, в умовах переважання у школах чи окремих класах представників однієї культури доцільним видається застосування методрозробок, що представляють різні аспекти пізнання інших культур та формують базові основи багатокультурного суспільства. В навчальних закладах з суттєво вираженим полікультурним розмаїттям контингенту здобувачів освіти, що у силу високої мобільності населення всередині нашої країни останніми роками є досить поширеним явищем, бажано використовувати таку методику, де пріоритет відводиться інтерактивним формам взаємодії. Саме міжособистісна та групова інтеракція в середовищі класного колективу, представленого носіями різних соціально, етнічно, релігійно, гендерно чи мовно неоднорідних культур, має потенціал для попередження, а в разі виникнення то й вирішення, різноманітних конфліктів, у тому числі й на ціннісному рівні.

На думку вітчизняного дослідника в галузі полікультурної освіти П. Кендзьора, реалізацію стратегії міжкультурної взаємодії слід розпочинати з пошуку спільного, а чинники, що роз'єднують, відкласти для аналізу на наступну стадію роботи. У ході знайомства з минулим і сучасним певної культури він пропонує дотримуватися відповідної послідовності етапів: представлення, аналіз, розмірковування. Подібний підхід дозволить школярам всебічно і глибше дослідити конкретну культуру, оцінити свої попередні та нові знання про неї, уникнути або позбутися певних культурних упереджень та стереотипів [48, с. 80-81].

Впровадження полікультурного підходу не можливе без повноцінного утвердження в освітньому процесі принципу діалогу культур. Позаяк діалогічність у багатокультурному середовищі належить до ключових чинників взаємопорозуміння і суспільної інтеграції, особливої ваги набуває застосування учителем історії дискусійних способів і прийомів навчальної діяльності: бесід, диспутів, дебатів, круглих столів, форумів. Дана методика сприятливо впливає на вміння учнів комунікувати, аргументувати власні думки і водночас чути й приймати позицію інших учасників. Серед іншого дискусії культурологічного характеру можуть ініціюватися педагогом довкола багатоперспективності інтерпретації культурного розвитку певної країни чи окремих її регіонів, щодо контроверсійних питань, пов'язаних з творчою діяльністю знаних представників культурно-мистецького фронту. На таких заняттях доцільним є використання дискусійних форм у поєднанні з презентацією результатів проєкту чи дослідницької роботи [77, с. 111].

Поміж пріоритетних видів культурознавчого матеріалу, який характеризує урок історії з позиції полікультурності та дозволяє реалізувати контекстуальний підхід, виступає історико-красназничий матеріал з минулого локальної спільноти. Орієнтація на локальну історію сприяє поступовому розширенню пізнавальних горизонтів дослідження багатокультурного середовища. Водночас у полікультурній освіті вагому роль відіграють історичні знання, спрямовані до традиційної культури. Культура України є відображенням цілісності

полікультурного простору і підтверджує взаємозв'язок вітчизняної духовно-матеріальної спадщини зі спадщиною народів світу [123].

Результатом організації навчально-виховної діяльності на уроках історії на засадах багатокультурного підходу стане формування в здобувачів освіти відповідної полікультурної компетентності (Додаток Г). Її можна вважати окремим різновидом загальнокультурної компетентності. Ефективна реалізація згаданого підходу здатна забезпечити вироблення у середовищі випускників загальноосвітньої школи низки суспільно-значимих ціннісних орієнтацій та установок: нетерпимості до будь-яких проявів ксенофобії, расизму, насильства і дискримінації; схильності до співпраці та взаємодії поміж різними спільнотами і здатності вести міжкультурний діалог; утвердження поваги до прав людини і розвитку громадянської відповідальності особистості; виховання толерантності та почуття емпатії до іншого [46, с. 217].

Запропонований вище перелік актуальних методологічних підходів до вивчення культурологічної проблематики в змісті шкільного курсу історії України не є вичерпним. Водночас кожен із них – компетентнісний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, полікультурний, – маючи гуманістичний характер та перебуваючи у тісному взаємозв'язку з іншими, спрямований на виховання свідомого громадянина і патріота рідної країни, ціннісне становлення людини культури, здатної бути не тільки пасивним споживачем духовного й матеріального спадку, але і його творцем.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз поточного стану наукового вивчення та джерельної бази досліджуваної теми засвідчив, що окреслена в змісті роботи проблематика потребує свого подальшого вивчення. Радянській історіографії, базованій на постулатах марксистсько-ленінського вчення і озброєній класовим підходом, було притаманне перебільшене возвеличення результатів культурного будівництва в західних областях України з часу їх приєднання до складу УРСР, в оцінках описуваних явищ і подій вона нерідко воліла повністю або частково обходити, замовчувати незручні історичні факти, що позначалося на істинності оприлюднених суджень і висновків. У пострадянську добу вітчизняні науковці отримали якісно нові перспективи для об'єктивного, всебічного та неупередженого висвітлення заявленої проблематики, позаяк працюють в умовах творчої свободи та практично необмежені у можливостях використання різноманітних документів і матеріалів українських та зарубіжних архівосховищ, бібліотечних фондів тощо.

Існують підстави стверджувати, що культурний розвиток західноукраїнських земель впродовж 1953-1964 років визначався одночасно і загальною специфікою державної політики в сфері культури, і особливостями їх регіональної історії. Духовне життя територій, де ще свіжими були відголоски активного українського національно-визвольного руху та на яких чимала частка населення ще не так давно перебувала в безпосередній зоні освітнього й культурного впливу відразу кількох європейських країн, продовжувало відрізнятися від загальносоюзних стандартів. У свою чергу ці чинники певною мірою стримували процеси форсованої радянізації регіону в перші повоєнні десятиріччя, в тому числі й в культурній сфері, надавали їм суперечливих та неоднозначних рис.

Встановлено, що зіткнення даних протиріччя значною мірою позначилося на розбудові в західних областях УРСР радянської системи освіти. У ході розгортання там широкої мережі закладів шкільної, професійно-технічної,

середньої спеціальної та вищої освіти, дбаючи про піднесення загального рівня освіченості населення, чинна влада намагалася втримувати навчально-виховну діяльність в чітко визначених ідеологічних рамках. Як і на початкових етапах радянської, в умовах дедалізації серед першочергових завдань будь-якого освітнього закладу залишалося виховання «політично грамотного» молодого покоління людей, здатних в дорослому житті, на професійній ниві виявляти відданість комуністичним ідеалам та готових до реалізації завдань з радянського будівництва в регіоні та державі. Спроби тотально виплекати своєрідні риси радянської ідентичності засобами освіти в середовищі корінних мешканців регіону давалися державі в досліджуваній період все ще не просто. Населення регіону, з глибоко вкоріненими попередніми національно-релігійними освітніми традиціями, демонструвало внутрішню опірність до пропонованих консервативною радянською педагогікою засад інтернаціонального та атеїстичного виховання здобувачів знань в стінах шкіл, училищ, технікумів, інститутів.

Доконаним фактом є те, що у порівнянні з попереднім періодом за часів хрущовського правління в усіх західних областях республіки відбувалося зростання практично усієї мережі освітніх закладів різних рівнів. З року в рік зростали бюджетні асигнування на їх функціонування, підвищувався, хоч і далеко не самими швидкими темпами, якісний рівень педагогів. У кількісному вимірі регіон все ще не міг повністю задовільнити власні потреби в учительських та науково-педагогічних кадрах, через що сюди продовжували прибувати на роботу за направленням і у відрядження молоді спеціалісти й фахівці з інших місцевостей.

З'ясовано, що в обраний період головною подією в освітньому житті республіки і регіону стали реформи, спрямовані на політехнізацію середньої школи. Вони були зумовлені нагальними потребами розвитку народного господарства. Як виявилось, на стратегічному рівні процеси реформування радянського шкільництва шляхом всезагальної технізації учбового процесу виявилися не повністю продуманими і наштовхнулися на помітні труднощі в

ході реалізації. На досліджуваних територіях вони проявилися насамперед у недостатньому забезпеченні шкільних закладів матеріально-технічною базою, проблемами із нестачею фахових педагогічних кадрів у них. Відтак свого основного завдання – підняття престижу робітничих професій та значного збільшення числа кваліфікованих робітників – ідеологи реформування не досягли.

Водночас одним з цілеспрямованих негативних явищ радянської освітньої реформи 1958 р. стало юридичне узаконення повзучої русифікації в шкільництві. Задекларована законом норма про свободу обрання батьками для власних дітей закладу з відповідною мовою навчання фактично легалізувала право школярів на відмову від вивчення української на території республіки. Для її західних областей, де й без того щорічно спостерігався поступовий невинуватий ріст кількості російськомовних шкіл і числа учнів у них, такі законодавчі зміни тільки пришвидшували темпи прихованого зросійщення місцевого населення.

У ході дослідження виявлено, що з приходом до влади після смерті Й. Сталіна нового політичного керівництва діячі літератури й мистецтва регіону певний час демонстрували інерцію думки в творчій діяльності. Чимало знаних на республіканському чи регіональному рівнях письменників і митців, перебуваючи в лавах офіційних творчих спілок і об'єднань та переживши низку ідеологічних сталінських кампаній в культурній сфері, зайняли вичікувальну позицію, ще частина з них була адептами попереднього політичного курсу. З ідеологічних міркувань єдино правильним творчим методом й надалі вважався соцреалізм.

Суттєві зміни, пов'язані з піднесенням творчого потенціалу української літератури й мистецтва, ознаменував впроваджений правлячою верхівкою курс на лібералізацію суспільно-політичних відносин після подій і рішень XX з'їзду партії (1956 р.). Акти реабілітації та повернення із місць обмеження волі незаконно репресованих західноукраїнських діячів культури, перегляд попередніх несправедливих оцінок творчості окремих митців мали позитивний вплив на загальну атмосферу в суспільстві. Одночасно, наскільки дозволяв

ідеологічний апарат, пошук літераторами, художниками, скульпторами, театральними режисерами й композиторами нових форм і змістів в професійній діяльності, відбувалася негласна переоцінка забороненої світової мистецької спадщини.

Особливо затребуваним запит на зміну культурної політики держави був в лавах молодого покоління творців, неформально йменованих «шістдесятниками». Згуртовані під дахом КТМів, набуваючи репутацію своєрідних конкурентів існуючих офіційних спілок, вони по суті стали не тільки популяризаторами української культури, мови і традицій, але й законодавцями нових смислів у національному мистецтві. На основі опрацьованих матеріалів можна стверджувати той факт, що саме на теренах західних областей України сформувалися одні з найвпливовіших осередків руху шістдесятників.

Нами досліджено зміст та форми організації культурно-масової роботи з населенням цілої мережі спеціально створених державою установ і професійних мистецьких колективів. Репертуари професійних театральних і концертно-видовищних організацій традиційно проходили через сито цензури. У поточних творчих програмах театрів і філармоній обов'язковим елементом мали бути спектаклі чи номери на теми радянської дійсності. Історичні факти свідчать, що і в так звану добу «відлиги» чисельні клубні заклади, будинки культури, бібліотеки, музеї продовжували розглядатися чинною владою перш за все в якості ідеологічних придатків і низових вогнищ з політвиховної роботи серед громадян різних прошарків, а вже потім – як відповідні спеціалізовані культурно-освітні інституції. Культосвітня сфера незмінно фінансувалася за залишковим принципом та потерпала від кадрового дефіциту. В умовах десталінізації спроби подальшої тотальної політизації діяльності згаданих установ західного регіону вже не відповідали зростим і видозміненим духовним потребам різних соціально-демографічних груп населення, особливо молоді, що позначалося на втраті ними широкої популярності та авторитету в суспільстві. Як наслідок, у тому ж таки молодіжному середовищі зростає інтерес до наслідування взірців західної популярної масової культури в різних формах дозвілля, що виглядало

своєрідним неформальним низовим виявом протесту щодо усталеного культурного офіціозу.

Можемо констатувати, що обрана нами для дослідження проблематика тісно інтегрована у шкільний курс історії України в 11 класі. Культурологічна компонента сучасної історичної освіти покликана забезпечити формування низки загальних і предметних компетентностей, затверджених Державним стандартом базової середньої освіти. Повноцінна її реалізація на уроках історії в умовах концептуальної розбудови НУШ можлива передовсім на педагогічних засадах комплексно задіяних компетентнісного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного та полікультурного методичних підходів.

Розуміємо, що проблемне коло питань і положень, актуалізованих у нашій дипломній роботі, не можна вважати вичерпним. Як видається, перспективним виглядає подальше поглиблене вивчення даної тематики в контексті історичної персоналістики, адже саме конкретні люди, особистості є творцями духовної і матеріальної спадщини. Вистачає таких знакових персон і в історії української культури доби «відлиги», знання про внесок і заслуги яких не повинне обмежуватися простим протокольним висвітленням найважливіших віх з їхньої біографії, а заслуговує стати темою окремого наукового дискурсу. Припускаємо, що досить затребуваними можуть виявитися методичні розробки засад міжпредметного викладання культурознавчого матеріалу в загальноосвітній школі під час проведення нетрадиційних інтегрованих (бінарних) занять, як результату спільної педагогічної співпраці вчителів-істориків зі своїми колегами з інших спеціалізацій (громадянська освіта, українська і зарубіжна філологія, образотворче мистецтво, музика, християнська етика).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Неопубліковані матеріали

Державний архів Івано-Франківської області

Фонд 1–П. Івано-Франківський обласний комітет Комуністичної партії України.

Опис 1.

1. Спр. 1992. Стенограми нарад викладачів суспільствознавчих наук вузів області з питань розвитку марксистсько-ленінської теорії (21.03 – 8.05.1956). 111 арк.
2. Спр. 2006. Інформація міськкомів, райкомів партії про перебіг обговорення постанови ЦК КПРС про подолання культу особистості та її наслідків (17.03.1956 – 2.01.1957). 104 арк.
3. Спр. 2771. Стенограма наради активу творчої інтелігенції та ідеологічних представників з питання «Рішення листопадового Пленуму ЦК КПРС, грудневого Пленуму ЦК Компартії України і завдання ідеологічної роботи в області» (27.04.1963). 80 арк.
4. Спр. 2772. Стенограми нарад пропагандистів, замісників секретарів парткомів, редакторів районних газет, заввідділами культури і кінофікації, секретарів парторганізацій вузів про хід виконання рішень червневого Пленуму ЦК КПРС, липневого Пленуму ЦК КПУ, XI пленуму обкому партії з ідеологічних питань, про засідання ідеологічної комісії при ЦК КПРС (27.09 – 6.12.1963). 141 арк.

Фонд Р–1431. Івано-Франківське обласне управління культури виконавчого комітету обласної Ради депутатів трудящих.

Опис 1.

5. Спр. 180. Стенограми нарад культурно-освітніх працівників про стан роботи закладів культури (17.02 – 3.04.1958). 129 арк.
6. Спр. 417. Інформація і довідки про роботу культурно-освітніх закладів області (січень – листопад 1964 р.). 146 арк.

II. Опубліковані документи і матеріали

7. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1: (1939–1953) / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів, Л. Батрак-Плодиста, Ю. Сливка, Л. Федоришин; редкол.: Ю. Сливка (відп. ред.), Т. Галайчак, О. Луцький. НАН України. Інститут українознавства ім. І. І. Крип'якевича. Київ: Наукова думка, 1995. 750 с.
8. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи та матеріали. Т. II. 1953–1966 / Г. Галайчак та ін. (упоряд.). Київ: Наукова думка, 1996. 919 с.
9. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців») / Збірник матеріалів уклав В'ячеслав Чорновіл. Париж: Перша укр. друкарня у Франції, 1967. 335 с.
10. Радянське Прикарпаття. Літературно-художній збірник літературного об'єднання при редакції газети «Прикарпатська правда». Станіслав: Облвидав, 1954. 71 с.
11. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відп. ред. проф. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 3 (1947–1957). Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2011. 768 с.

III. Матеріали періодичних видань

12. З пошти «Трембіти». *Прикарпатська правда*. 1957. 27 січня.
13. За дальший розвиток художньої самодіяльності. *Культурно-освітня робота*. 1954. №3. с. 1-4.
14. Затишний І. Творчі шукання і лабіринт формалізму. *Прикарпатська правда*. 1963. 2 березня.
15. Звіт Центрального комітету КП України. Доповідь секретаря ЦК КПУ тов. О. І. Кириченка на XVIII з'їзді партії 23 березня 1954 року. *Червоний прапор*. 1954. 25 березня.
16. Знищення вітражу Т. Шевченка в Київському університеті. *Сучасність: література, мистецтво, суспільне життя*. 1965. №6 (54). С. 104-107.
17. Колодяжний І. Високе покликання худ-ка. *Прикарпатська правда*. 1963. 2 квітня.

18. Нарада молодих літераторів області. *Прикарпатська правда*. 1956. 18 січня.
19. Огляд культурних подій в Україні. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний, літературний і науковий часопис-місячник*. 1957. Кн. 10/46 (120). С. 1199-1200.
20. Петрусинська Р. На творчому піднесенні. *Мистецтво*. 1962. № 3. С.15.
21. У міністерстві культури Української РСР. *Соціалістична культура*. 1954. №7. С. 47.

IV. Монографії, наукові статті, підручники, посібники, довідники

22. Актуальні питання компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї: методичний посібник / В. Ю. Кришмарел, Ю. Б. Малієнко, Т. І. Мацейків, Т. О. Ремех [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 370 с.
23. Бажан О. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталінізації (1953 – 1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст.* 2008. Вип. 14. С. 95-103.
24. Баран В. Україна 1950-1960-х рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 445 с.
25. Брегеда М. Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953-1964 рр.: Монографія. Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2010. 187 с.
26. Ваврух М. Фактор національної самоідентифікації у живопису Львова другої половини 1960-х – початку 1970-х років. *Українська академія мистецтва*. 2016. Вип. 25. С. 96-107.
27. Ветрова М. Л. Вища школа західної України в умовах лібералізації суспільно-політичного життя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. XI. Серія: Історія: Збірник наукових праць. 2006. С. 289-293.
28. Ветрова М. Л. Мистецьке середовище Західного регіону України в 50-60-х роках ХХ століття. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. 2007. Вип.13. С. 151-156.

29. Ветрова М. Л. Українське театральне мистецтво в добу хрущовської «відлиги»: суспільно-політичний аспект (Західна Україна). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. 2008. Вип. 14. С. 243-247.
30. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область / ред. рада вид. В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: Б. К. Остафійчук (гол.), В. І. Кононенко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Знання України, 2010. 335 с.
31. Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.
32. Гаврилюк Ж. М. Методика реалізації культурологічного змісту шкільного курсу вітчизняної історії. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. Вип. 7. С. 46–50.
33. Герегова С. В., Марусик Т. В. Розвиток вищої освіти в західному регіоні України (друга половина 40-х - перша половина 50-х рр. ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 1997. № 3. С. 101-108.
34. Голоха Л. Державне управління бібліотечною справою в Україні: історичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування. Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 1. С. 89-100.
35. Гулай В.В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.). *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Вип. 37/2. 2002. С. 190-204.
36. Даниленко В. М., Романюк І. М. Українське село в добу реформ М. Хрущова. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.) Київ: Наук. думка, 2006. Т. 2 653 с.
37. Даниленко В., Смольницька М. Історія України: рівень стандарту: підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2019. 224 с.
38. Данилюк Ю. З., Бажан О. Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України. Київ. Рідний край, 2000. 389 с.

39. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М.Токар]. Ужгород: Ліра, 2010. 720 с.
40. Ігнатенко А. Соціалістична культура на службі трудящих. Київ: Видавництво політичної літератури України. 1976. 176 с.
41. Камбалова Я. М. Навчальна дисципліна історії України у закладах загальної середньої освіти: культурологічний компонент змісту. *Проблеми дидактики історії*. 2020. Вип. 11. С. 56-61.
42. Капітан Л. Дилема східняки–місцеві в контексті кадрової політики радянської влади в Закарпатті. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Історичні науки. 2014. № 19. С. 71-76.
43. Капітан Л. Етнонаціональний аспект організації шкільництва в повоєнному Закарпатті. *Український історичний збірник*. 2012. Вип. 15. С. 165-173.
44. Капітан Л. І. Закарпатська філія Спілки радянських письменників України: творча лабораторія чи інструмент «радянзації». *Гуманітарний вісник*. Серія: Історичні науки. 2014. Число 21, Вип. 5(2). С. 31-45.
45. Касьянов Г. В. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960 - 80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
46. Кендзьор П. І. Здійснення системного підходу у реалізації полікультурного виховання у загальноосвітньому навчальному закладі. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 216-221.
47. Кендзьор П. І. Інноваційні підходи до реалізації полікультурного виміру історичної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Випуск 14. С. 80-86.
48. Кендзьор П. Особливості організації міжкультурної взаємодії учнів у процесі полікультурного виховання. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 76-81.
49. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні: пер. з англ. мови з допов. і дод. Торонто: Martin, 1970. 246 с.

50. Конюх В. Основні напрямки навчально-виховної роботи у вечірніх школах УРСР в 1957-1964 роках. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія.* 2010. Вип. 2. С. 196-200.
51. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939–1958). Львів: Видавництво Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1975. 239 с.
52. Кузьмич М. С. Розвиток системи середньої освіти в Україні в 1953–1964 рр. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українк.* 2007. Вип. 13. С. 156–162.
53. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. 573 с.
54. Лук'яненко О. В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: Монографія. Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с.
55. Мандрико О., Снагощенко В. Мультимедійна презентація як засіб підвищення ефективності уроку історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал.* 2016. № 3. С. 65–69.
56. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). Чернівці: Рута, 2002. 463 с.
57. Марчук О. А. Вища педагогічна освіта Української РСР в період реформування освіти М.С. Хрущовим. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки.* 2014. Вип. 12. С. 171-176.
58. Марчук О. А. Забезпечення загальноосвітніх шкіл вчителями в період хрущовської «відлиги» (перша половина 1960-х рр. ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2015. Вип. 42. С. 184-189.
59. Марчук О. А. Кількісно-якісний показник педагогічних кадрів в повоєнне двадцятиріччя (1945–1965 рр.). *Гілея: науковий вісник.* 2016. Вип. 111. С. 73-78.

60. Марчук О. А. Суспільне становище вчителів в УРСР (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х років). *Архіви України*. 2016. Вип. 2 (301). С. 78-86.
61. Марчук О. А. *Участь вчителів УРСР в освітніх реформаційних процесах (1953-1964 років)*. Молодий вчений. 2014. № 12(1). С. 42-45.
62. Мацейків Т. І. *Методика реалізації етнокультурної складової змісту історії України у 7–8 класах: методичний посібник*. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
63. Мащенко Н. В. Освітня реформа 1958 року на Рівненщині: суть, впровадження, наслідки. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 114. С. 89-92.
64. Михальчук О. Л. Проблеми кадрового забезпечення і матеріальна база сільських закладів культури Волині у 1960-70-х роках. *Інтелігенція і влада. Гром.-політ. наук. збірник. Серія: історія*. 2008. Вип. 11. С. 186-193.
65. Мовчан С. Студенти і викладачі історичного факультету в роки «хрущовської відлиги». *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2014. Вип. 50. С. 340-363.
66. Мороз П. В. *Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник*. Київ: Педагогічна думка, 2012. 128 с.
67. Муляр О., Жалко Т. Діяльнісний підхід на уроках історичної та громадянської освітньої галузі. *Педагогічний пошук: науково-методичний журнал*. 2024. №3 (123). С. 25-28.
68. Муратова О. В. Історична трансформація методу соцреалізму в період «відлиги». *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія*. 2010. Т. 129. Вип. 116. С. 42-48.
69. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.* / редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін.; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України: У 2 кн. Київ: Інтертехнологія, 2006. Кн. 2. 656 с.
70. *Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття* / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України; редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. Київ: Інтертехнологія, 2006. 1054 с.

71. Олексин О. О. Діяльність професійних мистецьких колективів Прикарпаття в контексті радянської культурної політики середини 40-х – початку 50-х рр. XX ст. *Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2016. Ч.28. С.132–136.
72. Олексин О. О. Культосвітні заклади Прикарпаття в умовах радянської культурної політики 1953-1964 рр. *Молодий вчений. Науковий журнал*. 2019. №11. С. 759-764.
73. Паска Б. В. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2020. № 33. С. 149–158.
74. Паска Б. Луцький осередок українського національного руху в середині 60-х років XX століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Том 1. С. 255–263.
75. Паска Б. Основні віхи дисидентської діяльності Валентина Мороза на Івано-Франківщині у 1964–1965 роках. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2016. № 1. С. 61–68.
76. Перетятко Ю. Львівський рок: півстоліття боротьби. Львів: «Лібра-ВР», 2007. 120 с.
77. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження державного стандарту базової середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 106-115.
78. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
79. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
80. Попп Р. Студентство Львова в 1944–1953 роках (історико-соціологічний аспект). *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького*

- державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2007. Вип. 20. Історія. С. 76–86.
81. Присакар В. Культурологічний підхід у вихованні учнів на уроках історії України у 8-9 класах. *Проблеми дидактики історії*. 2016. Вип. 7. С. 211–219.
82. *Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: монографія* / С. В. Виткалов. Рівне: ПП ДМ, 2012. 416 с.
83. Розквіт народної освіти в західних областях України / Д. А. Яремчук, Л. С. Баїк, В. К. Савинець та ін.; упор. і заг. ред. Б. І. Тимохіна. Київ: Радянська школа, 1979. 192 с.
84. Романенчук Б. Українська література після другої світової війни. Літературні процеси після другої світової війни. Філадельфія–Нью-Йорк: записки Наукового товариства ім. Шевченка, 1982. Т. 195. С. 59-98.
85. Романець Л. М., Романюк І. М. Матеріально-побутові умови праці повоєнного учительства України. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 12. 2008. С. 72-76.
86. Романюк І. М. Сільські клуби України в 1950-х – середині 1960-х рр.: наростання кризи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. 17. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2009. С. 57–61.
87. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: видавництво ім. Олени Теліги, 1998. 720 с.
88. Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник / О. Зінкевич (гол. ред.). Київ: Смолоскип, 2010. 804 с.
89. Сворац С. Національні традиції та проблеми становлення народної освіти в західному регіоні України: друга половина 40-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст. *Українознавчі студії*. 1999. №1. С. 183–211.
90. Сворац С. Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період // *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 28-42.

91. Секо Я. Культурницькі об'єднання 1960-х рр. у контексті руху шістдесятників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія.* 2011. Вип. 1. С. 230–236.
92. Секо Я. Львівське середовище шістдесятників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2015. Вип. 1. Ч. 1. С. 88-93.
93. Смирнов В. Передумови створення в Івано–Франківську обласної організації Спілки письменників України. *Краєзнавець Прикарпаття.* 2006. №7. С. 74-76.
94. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
95. Тєвікова О. В. Ідеологічні аспекти діяльності музеїв Української РСР в 1950–1960-х рр. *Історична панорама. Спеціальність: Історія.* 2017. Випуск 24. С. 80-91.
96. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. 803 с.
97. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946–1960: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд. М. Смольницька. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 2: 1953–1960. С. 287–613.
98. Чернівці: історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] / В. М. Ботушанський, С. В. Біленкова, О. В. Добржанський та ін. За заг. ред. В. М. Ботушанського. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 586 с.
99. Шваб А., Мащенко Н. Шкільництво на Рівненщині в добу «відлиги». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2016. Вип. 2(3). С. 44-49.

100. Шевченко Л. А. Підвищення загальноосвітнього рівня населення Української РСР (1946-1976 рр.). *Історичні дослідження: Вітчизняна історія*. Вип. 4 / Гол. ред.: А. Г. Шевелєв. АН УРСР. Ін-т історії. Київ: Наукова думка, 1978. С. 80-97.
101. Шилюк О. Цензурування бібліотечних фондів у західноукраїнських областях (1939–1991 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2013. Вип. 676-677. С. 143-147.
102. Юрчук В. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. Київ: Асоціація «Україна», 1995. 80 с.
103. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

V. Дисертації

104. Герегова С. В. Освіта в західноукраїнському регіоні (друга половина 40-х – перша половина 50-х років ХХ ст.): дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Київ: Ін-т історії України Нац. акад. наук України. 2004. 245 с.
105. Капітан Л. І. Закарпаття повоєнного періоду: проблеми етнокультурного розвитку у контексті радянізації краю, 1945-1964 рр.: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 528 с.
106. Кендзьор П. І. Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика): дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ: Нац. акад. пед. наук України; Ін-т проблем виховання, 2017. 504 с.
107. Марусик К. О. Роль інтелігенції в оновленні політичного режиму в період хрущовської «відлиги»: дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.02. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2013. 208 с.

108. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: динаміка складу, діяльність, стосунки з владою (друга половина 40-х – початок 60-х років ХХ ст.): дис. на здоб. вченого ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2003. 555 с.
109. Марчук О. А. Учителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської «відлиги» (друга половина 50-х - перша половина 60-х рр. ХХ ст.): дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2017. 238 с.
110. Мащенко Н. В. Шкільна освіта у Ровенській області в 1944–1964 рр.: дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. 264 с.
111. Шилюк О. І. Бібліотечна справа в західних областях УРСР (1939–1991 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернівці: Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2015. 236 с.

VI. Мемуари, щоденники, епістолярна спадщина

112. Життєпис мовою листів / Автор-упорядник Людмила Огнева. Донецьк: Музей «Смолоскип». 2013. 518 с.
113. Іваничук Р. Благослови, душе моя Господа... Щоденникові записи, спогади і роздуми. Львів: Просвіта, 1993. 270 с.
114. Інтерв'ю з художником Заливахою (Фрагменти спогадів, записаних на магнітофонну стрічку). Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науково-літературний місячник. 1990. Кн. 12 (513). С. 1478-1483.
115. Ковальчук О. Нас було семеро . Реабілітовані історією. Волинська область. Книга перша. Луцьк: ВАТ Волинська обласна друкарня, 2010. С. 517-529.

VI. Інтернет–ресурси

116. Архів української періодики онлайн LIBRARIA: веб-сайт. URL: <https://libraria.ua/> (дата звернення: 21.11.2024).

117. Бондарев І. Війна з пам'ятниками. Репортер. Івано-Франківське онлайн-видання: веб-сайт. URL: <https://report.if.ua/kultura/Vijna-z-pam-yatnykamy/> (дата звернення: 21.11.2024).
118. Дисидентський рух в Україні: віртуальний музей Харківської правозахисної групи: веб-сайт. URL: <https://museum.khpg.org/1370255079> (дата звернення: 21.11.2024).
119. Електронна бібліотека «Культура України». НБУ ім. Ярослава Мудрого: веб-сайт. URL: <https://elib.nlu.org.ua/> (дата звернення: 21.11.2024).
120. Збірка пояснень художника Опанаса Заливахи, укладена співробітником УКГБ по Івано-Франківській області капітаном Синицею за час від 28 жовтня по 31 жовтня 1964 р. Електронний архів українського визвольного руху: веб-сайт. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29536> (дата звернення: 21.11.2024).
121. Навчальні програми для 10–11 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти). Історія України. Всесвітня історія. МОН України: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/F6vyDrF> (дата звернення: 21.11.2024).
122. Нова українська школа. МОН України: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 21.11.2024).
123. Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного середовища. Навчальний модуль. Асоціація викладачів історії, громадянознавства та суспільних дисциплін «Нова Доба»: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/teH905VT> (дата звернення: 21.11.2024).
124. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. №898: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/TeJyETGO> (дата звернення: 21.11.2024).
125. Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 30 липня 2024 р. № 1072. Міністерство освіти і науки України: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/yeH99hKq> (дата звернення: 21.11.2024).

126. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 21.11.2024).
127. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року №463-IX. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 21.11.2024).
128. Український народний джаз: як комсомольці у Львові цькували маестро Ігоря Хому за «буржуазну» музику. 5 канал: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/yeH90wEZ> (дата звернення: 21.11.2024).
129. Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини. НБУВ: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/E6vtp3E> (дата звернення: 21.11.2024).
130. Diasporiana: електронна бібліотека: веб-сайт. URL: <https://diasporiana.org.ua/> (дата звернення: 21.11.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

**Динаміка змін в шкільній мережі західних областей УРСР
(1945-1961 рр.)**

Область	1945/46 навч. рік		1950/51 навч. рік		1960/61 навч. рік	
	всього шк. кл.	середніх	всього шк. кл.	середніх	всього шк. кл.	середніх
Волинська	874	21	1031	62	966	120
Закарпатська	701	17	852	54	835	130
Львівська	1771	144	1845	211	1794	316
Ровенська	686	34	980	59	991	125
Станіславська	820	53	917	91	854	149
Тернопільська	1101	55	1103	91	1081	152
Чернівецька	548	33	569	48	519	114
Всього	6501	357	7297	616	7040	1106

Джерело: [83, с. 76].

Додаток Б

**Ескіз вітража в жанрі мистецької Шевченкіани,
виконаного авторським колективом художників за участі
Опанаса Заливахи та забороненого для показу в приміщенні
Київського держуніверситету (1964 р.)**



Джерело: Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua>
(дата звернення: 21.04.2024).

Додаток В

Фото зведення нового клубу в селі Уторопи на Прикарпатті (1956 р.)



Джерело: сторінка Державного архіву Івано-Франківської області у мережі «Facebook». URL: <https://cutt.ly/UeKlis8m> (дата звернення: 21.11.2024).

Додаток Г

Малюнок «Структура полікультурної компетентності»



Джерело: [106, с. 149].

План-конспект з предмета “Історія України”

Урок 17

Дата 07.11.2024

11-А

клас

Тема: Культура України в умовах десталінізації.

Мета:

навчальна:

- пояснити взаємозв'язок між подіями суспільно-політичного життя в державі та суперечливими явищами і процесами культурного розвитку на українських землях; */Інформаційна*
- ознайомити з досягненнями і втратами вітчизняної культури постсталінського періоду; */Інформаційна*
- дати характеристику творчій діяльності провідних діячів науки, культури і мистецтва; */Інформаційна*

розвивальна:

- сформулювати вміння вести дискусію і взаємодіяти у групах; */ логічна, інформаційна*
- удосконалити навички роботи з джерельною інформацією; */ інформаційна*
- розвинути навички критичного мислення; */ аксіологічна*

виховна:

- сформулювати актуальні морально-правові орієнтири: почуття толерантності, справедливості, поваги до свободи слова, думки, совісті; */ мовленнєва*
- прищепити почуття громадянської відповідальності за збереження духовної та матеріальної спадщини українського народу; */ громадянська*
- розвинути естетичні смаки та ідеали. */ аксіологічна*

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: урок з елементами сюжетної рольової гри-дискусії під умовною назвою «Форум діячів української культури та мистецтва».

Обладнання: Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.; карта «Карта «Україна в перші повоєнні десятиліття»; мультимедійна презентація; роздатковий матеріал.

План уроку

1. Література.
2. Мистецтво.
3. Наука.
4. Розвиток спорту.

о́за часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Приміт ки
хв	I. Організацій ний	Включає вітання з учнями, перевірку присутніх, оголошення мети поточного заняття.		
хв	II. Перевірка домашнього завдання		<p style="text-align: center;">Усні відповіді</p> <p>1. Що таке десталінізація і якими були перші заходи в рамках цього курсу?</p> <p>2. Як би ви оцінили реабілітаційний процес за часів хрущовської «відлиги»?</p> <p>3. Охарактеризуйте основні риси суспільно-політичного життя в Україні доби пізнього сталінізму і причини появи опозиційного руху всередині держави.</p> <p>4. Хто такі шістдесятники і кого з найвідоміших представників цієї течії можете назвати?</p> <p>5. Аргументуйте, як всі означені процеси, події та зміни могли вплинути на особливості розвитку тогочасної української культури.</p>	<i>Інформа ційна</i>

хв	III. Мотиваційний етап	<p><i>Перед переходом до основної частини поточного заняття вчитель зачитує своєрідний епіграф:</i></p> <p><i>«Україною робить людей не кров і земля. Україною їх робить та культура, до якої вони причетні. І земля ця рідна для кожного з нас тому, що втілила культурні цінності, стала культурним ландшафтом — ось тому вона є своєю, рідною і єдиною землею, Батьківщиною»</i></p> <p><i>(Мирослав Попович, український культуролог, філософ).</i></p> <p><i>Після цього вчитель оголошує, що на сьогоднішньому уроці учні стануть учасниками дискусійного засідання «Форум діячів української культури та мистецтва». /інформаційна</i></p>		
хв	IV. Актуалізаційний етап		<ol style="list-style-type: none"> 1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (Лащик) 2. Які характерні риси цієї епохи? (Винничук) 	<p><i>хронологічна</i></p> <p><i>логічна</i></p>
0 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу		<p>З метою попередньої підготовки до рольової гри вчитель розділив учнів-учасників на кілька груп: I група – можновладці; II група – освітяни; III група – літератори; IV група – митці; V група – представники засобів масової інформації. Сам учитель виконує роль головуючого на форумі.</p>	

		<p>Сам учитель виконує роль головуючого на форумі.</p> <p>Зі вступним словом форум відкриває головуючий. Він ознайомлює учасників з правилами проведення дискусійного засідання, регламентом його роботи та цілями.</p> <p>Далі головуючий надає слово для виступу з використанням презентацій заявленим в програмі форуму учасникам.</p>	<p>Представник I групи (в ролі члена ЦК КПУ, голови Верховної ради УРСР, поета Павла Тичини</p> <p>«Шановні делегати і учасники форуму, нещодавно побачила світ стаття Першого секретаря ЦК КПРС товариша М. С. Хрущова під назвою «За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу». Ця праця – великий документ епохи! Стаття ставить перед нами стільки питань – першочергових, конкретних, величних. Ми, творча інтелігенція, маємо добре засвоїти слова Микити Сергійовича: треба тримати порох сухим! І ми без краю вдячні улюбленому керівникові партії, що він сьогодні з новою силою, чітко і просто сказав нам про самовіддане служіння літератора, художника, скульптора, архітектора своєму народові, Комуністичній</p>	<p><i>інформаційна</i></p>
--	--	---	---	----------------------------

			<p>партії. Усі майстри пера відчували крилату гордість, коли тов. Хрущов на нещодавній нараді письменників у ЦК КПРС особливо відзначив роботу Спілки письменників України. Також радісно нам стало, що Микита Сергійович узяв під захист Максима Рильського від безпідставних нападок партійного фракціонера Лазаря Кагановича...</p> <p>У статті М. С. Хрущова що не абзац – то нові положення нам від керівника партії, важливі роз’яснення, цікаві повороти думки. Приязно і по-батьківськи виглядає побажання на нашу адресу від нього, щоб у творчих спілках панувала дружня атмосфера. А якою мудрою і виваженою є його порада до радянських діячів культури і мистецтва якнайпильніше вдивлялися і якнайглибше вникати в життя всіх народів нашої країни. Стаття тов. Хрущова надає наснаги радянській інтелігенції й повинна, як і всі інші рішення рідної Комуністичної партії, стати справжнім дороговказом кожному з нас в подальшій творчій діяльності...».</p> <p style="text-align: center;">Представник II групи (в ролі чиновника Міністерства освіти УРСР)</p>	<p style="text-align: right;"><i>Інформаційна</i></p>
--	--	--	---	---

			<p>«Сьогодні мені випала честь на форумі представляти народну освіту нашої республіки. Мабуть, зайвим буде підкреслювати ту значиму роль, яку відіграє освітній процес в радянському суспільстві, у вихованні підростаючого покоління, формуванні людини-будівника комунізму. Добре розуміє це й керівництво нашої держави і партії, яке щоденно дбає про поточний стан і подальший розвиток системи шкільної освіти, ухвалюючи відповідні до вимог часу закони. Як ви знаєте, з 1958 р. у нашій країні розпочалася структурна перебудова загальноосвітньої школи: запроваджується обов'язкове восьмирічне навчання, відбувається перетворення десятирічок на одинадцятирічки, створюється матеріально-технічна база в освітніх закладах для оволодіння учнями однією із робітничих професій. Також батькам новим законом надано право обирати для своїх дітей мову навчання в школах.</p> <p>Усі згадані рішення назріли давно і вимагають свого негайного втілення в життя. Але на шляху реалізації освітньої реформи Міністерство наштовхнулося на низку проблем. Одна із найнагальніших поміж них – кадрова. Нам хронічно не вистачає кваліфікованих учительських кадрів.</p>	<p><i>Інформаційна</i></p>
--	--	--	---	----------------------------

			<p>Розширення мережі заочної освіти питання не вирішує, оскільки рівень підготовки вчителів є недостатньо високим. Інший важливий критичний аспект – продовжуємо відчувати нестачу бюджетних асигнувань і матеріально-технічних засобів для політехнізації школи. Якщо це питання не буде вчасно вирішене, то нам доведеться відмовитися від повноцінного виробничого навчання в загальноосвітній школі або ж перетворити його на звичайну формальність...</p> <p>Користуючись нагодою, з трибуни форуму від імені всіх працівників освітньої сфери республіки хочу звернутися із щирими словами подяки до товариша М. С. Хрущова, керівництва нашої партії і держави. Ми щиро вдячні вам за підтримку і розуміння та сподіваємося на вашу посильну допомогу у вирішенні усіх актуальних проблем народної освіти України!»</p> <p style="text-align: center;">Представник III групи (в ролі члена СПУ, поета Дмитра Павличка)</p> <p>«Шановне товариство, дозвольте привітати вас на цьому зібранні від імені усіх літераторів України. Змалку на Гуцульщині, де народився, батьки прищепили мені любов до рідної землі. Батьківська школа – найдорожчий</p>	<p style="text-align: right;"><i>Інформаційна</i></p>
--	--	--	---	---

			<p>мій університет. Саме з цієї науки проріс в мені згодом, як пагінець із землі, поетичний дар, народилися перші вірші, а далі й книжки. І ту любов до своєї країни, до її людей, намагався втілити у власній літературній творчості. І хоч у моєму мистецькому доробку вже є чотири поетичні збірки, вважаю, що мені є куди ще рости.</p> <p>Як молодий комуніст, і просто як громадянин, я з великим ентузіазмом зустрів рішення партії про засудження культу Сталіна. Як поет, я також не міг змовчати і присвятив цій темі один з віршів своєї останньої книжки «Правда кличе!». Тож принагідно на цьому представницькому форумі хочу продекламувати рядки з нього. Сподіваюся, що багатьом із тут присутніх виявиться співзвучною громадянська позиція автора цієї актуальної поезії:</p> <p style="text-align: center;"><i>Коли помер кривавий Торквемада, Пішли по всій Іспанії ченці, Зодягнені в лахміття, як старці, Підступні пастухи людського стада. О, як боялися святі отці, Чи не схитнеться їх могутня влада! Душа єретика тій смерті рада – Чи ж не майне десь усміх на лиці?</i></p>	
--	--	--	--	--

*Вони самі усім розповідали,
Що інквізитора уже нема.
А люди, слухаючи їх, ридали...
Не усміхались навіть крадькома;
Напевно, дуже добре пам'ятали,
Що здох тиран, але стоїть тюрма!»*

Представник IV групи (в ролі художника-дисидента Опанаса Заливахи): «Дорогі друзі, вітаю вас на цьому масовому зібранні, як делегат від Клубу творчої молоді. На відміну від багатьох присутніх я ще не здобув особливих регалій, не є членом Спілки і за статусом безпартійний. Так сталося, що у восьмирічному віці, рятуючись від голоду, я з родиною вимушено покинув Україну. Живопису вчився в інституті у Ленінграді, звідки у 1957 р. потрапив на практику в прикарпатський Косів. Це було перше моє, вже доросле, повернення в Україну і початок серйозного знайомства з її мовою, історією та культурою. Перше, що кинулося в очі – викривлення ленінських принципів національного розвитку. На території республіки українська мова не виглядає рівноправною по відношенню до російської. Останньої багато в офіційній сфері, діловодстві,

			<p>більшість демонстрованих фільмів в кінотеатрах не дублюються українською...</p> <p>Після того приїзду у моєму світогляді сталися настільки докорінні зміни, що за кілька літ я вирішив повернутися в Україну назовсім та осів у Івано-Франківську. За короткий час в тутешньому музеї відбулася моя персональна виставка. Однак протривала вона всього тиждень – партійні органи достроково закрили її через мистецькі «відхилення». За відхід від канонів радянського соцреалізму і пропаганду формалістичних смаків мене на додаток ще й незаслужено розкритикувала обласна партійна преса.</p> <p>Спілкуючись зі своїми колегами, які представляють Клуби творчої молоді в різних містах України, ми помітили, що влада і партійні органи досить упереджено ставляться до культурно-освітньої діяльності наших об'єднань. Тож з трибуни цього форуму звертаюся до власть імущих з проханням не чинити штучних перепон і бар'єрів молодій генерації творчої інтелігенції у її праці на благо рідної культури...».</p>	
хв	VI.Систематизація знань		<p>На завершальній стадії засідання учасники форуму напрацьовують спільну заяву до органів влади та громадськості, в якій окреслюють загальний стан і</p>	Інформаційна

			проблемні моменти у розвитку вітчизняної культури доби «відлиги».	
хв	VII. Висновки	<p>Період хрущовської «відлиги» в Україні залишив після себе спадок із глибокими соціальними, науковими та культурними змінами, що стали основою для майбутніх досягнень, але водночас посилили суспільні суперечності. Лібералізація певною мірою розкрила потенціал української науки та спорту, зміцнила роль наукових інституцій і досягнення в різних сферах, що створило позитивний імпульс для розвитку національної інтелігенції. Попри тиск на релігію та культуру, багато українців зберігали свою релігійну та культурну ідентичність, демонструючи стійкість навіть у складних обставинах.</p> <p>Водночас політика боротьби з релігією, насадження атеїзму та обмеження прав на самовираження створили значний дисонанс між владою і суспільством, що поступово підірвало довіру до офіційної політики. Це дало поштовх формуванню опозиційних настроїв та майбутніх рухів за національне і культурне відродження. Отже, «відлига» заклала основи для поступових змін у суспільній свідомості, відкрила нові можливості для самовираження і розвитку, але водночас залишила нерозв'язані суперечності, що</p>		

		проявилися у подальших етапах історії України.		
хв	VIII. Домашнє завдання		Учні, які перебували на форумі в ролі працівників засобів масової інформації, отримують завдання підготувати для оцінювання своєрідні письмові, аудіо-, відеорепортажі про хід роботи зібрання.	